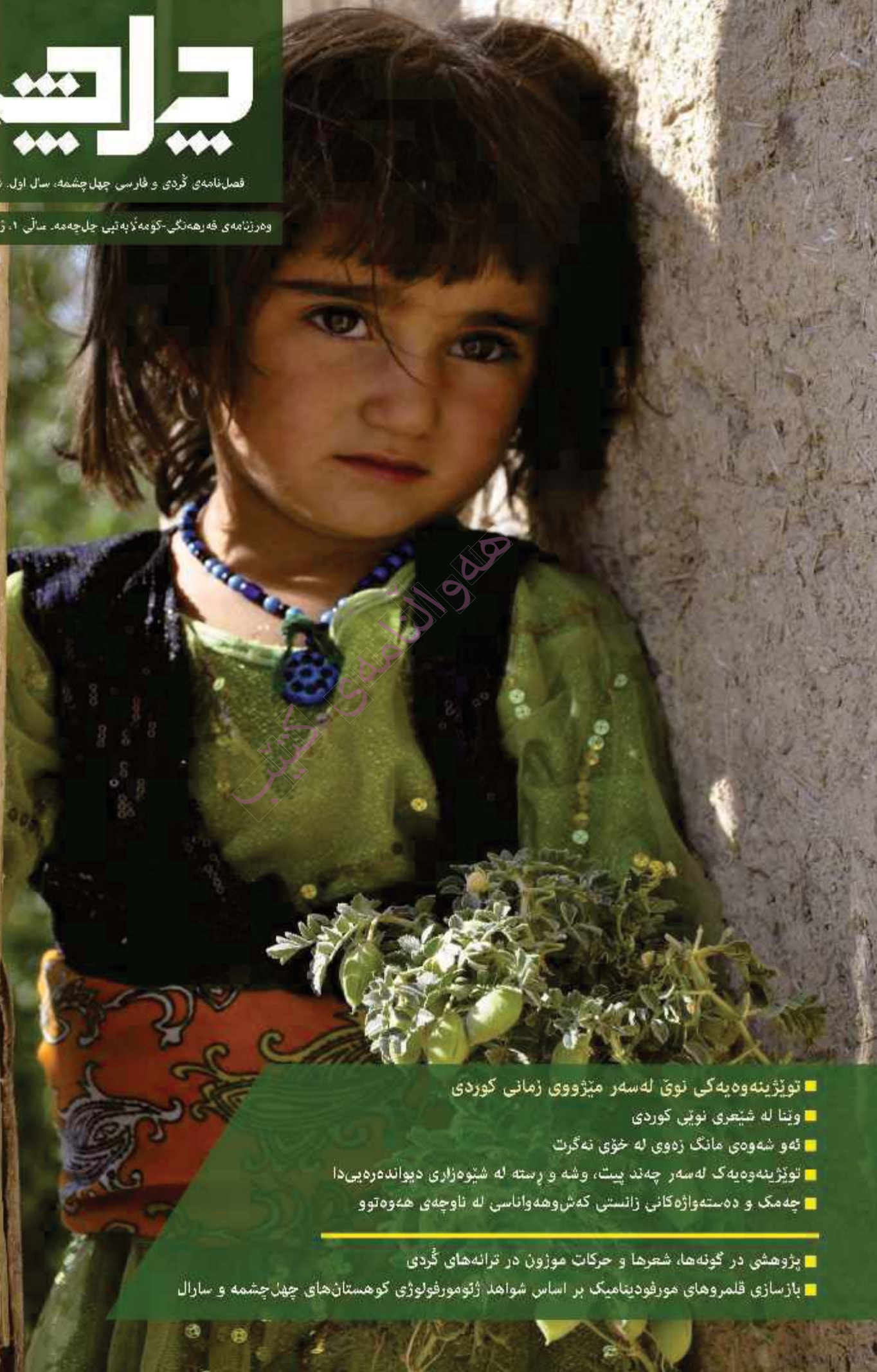

دلیلم

فصلنامه‌ی نثری و فارسی چهل‌چشمه، سال اول، شماره ۱، بهار ۱۳۹۸

وهرزنامه‌ی قهره‌نگی-کومه‌ل‌به‌تین چل‌چشمه، سالی ۱، ژماره‌ی ۱، بهاری ۲۷۱۹

هنه و الشمه‌ی کتیب

■ نووژینه‌وه‌په‌کی نوو له‌سه‌ر مێژوو‌ی زمانی کوردی

■ وینا له شیعری نووێ کوردی

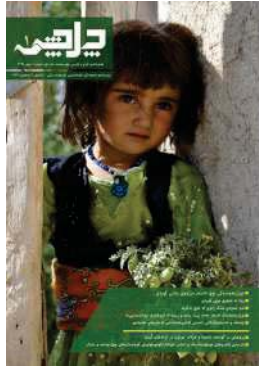
■ نه‌و شه‌وه‌ی مانگ زه‌وی له خۆی نه‌گرت

■ نووژینه‌وه‌یه‌ک له‌سه‌ر چه‌ند پیت، وشه و رسته له شیوه‌زاری دیوانه‌ره‌بی‌دا

■ چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌کانی زانستی که‌ش‌وهه‌واناسی له ناوچه‌ی هه‌وه‌توو

■ پژوهشی در گونه‌ها، شعرها و حرکات موزون در ترانه‌های کُردی

■ بازسازی قلمروهای مورفودینامیک بر اساس شواهد ژئومورفولوژی کوهستان‌های چهل‌چشمه و سارال

The Journal of Chelchema

Aim:

The aim of our journal is to present original research on the languages and peoples of Kurdish from its beginning down to the present. In addition to Kurdish itself any aspects of Kurdish relations with an influence on the areas of the Kurdish who are all around the world, falls within the journal's scope.

Guide for Authors

IMPORTANT:

Articles submitted to the journal must not have been previously published or accepted for publication anywhere else. Articles may be written in Kurdish or Farsi.

Sincerely:

Editor-in-Chief

E-mail: chehelcheshmeh1398@gmail.com

بۆ په‌یوه‌ندی، ناردنی بابه‌ت و هاوکاری له‌گه‌ڵ گو‌فاری چل‌چمه‌
chehelcheshmeh1398@gmail.com

چهلچمه

فصل‌نامه‌ی کُردی و فارسی چهل‌چشمه، سال اول، شماره ۱، بهار ۱۳۹۸

وه‌رزنامه‌ی فه‌ره‌نگی - کۆمه‌لایه‌تی چل‌چمه، سالی ئه‌وه‌ل، ژماره‌ی ۱، به‌هاری ۲۷۱۹

پێرس

پێشه‌کی و سه‌روتار/ ۲

به‌شی فه‌ره‌نگی

- تووژینه‌وه‌یه‌ک له‌سه‌ر میژووی زمانی کوردی/ ۳
- تووژینه‌وه‌یه‌ک له‌سه‌ر چه‌ند پیت، وشه و رسته له‌شێوه‌زاری دیوانه‌ره‌یی‌دا/ ۸
- وینا له‌شێعرێ نوێی کوردی‌دا/ ۱۶
- وتووێژی تایبه‌تی گو‌فاری چل‌چمه له‌گه‌ڵ قاسم تاباک (شاعیر)/ ۱۹

- ئه‌وه‌شه‌وه‌ی مانگ زه‌وی له‌خۆ نه‌گرت (چیرۆک)/ ۲۲
- -غه‌زه‌لیک له‌دیوانی مامۆستا کوردی/ ۲۷

به‌شی کۆمه‌لایه‌تی

- چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌کانی زانستی که‌ش و هه‌واناسی له‌ناوچه‌ی هه‌وه‌توو/ ۲۸
- مختصری بر‌گه‌نه‌ها، شعرها، حرکات موزون در ترانه‌های کوردی/ ۳۰
- کتاب "چیشتی مجبور" از نگاهی دیگر/ ۳۶
- بازسازی قلمروهای مورفودینامیک بر اساس شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و مجاور یخچالی
- له‌ناو‌دارانی کوردستان ناوچه‌ی میژوویی دیوانه‌ره‌/ ۴۷
- مالپیت (جدول)/ ۴۸

فصل‌نامه‌ی چهل‌چشمه، در حد حفظ محتوا در ویرایش مطالب آزاد است.

- در صورت ارسال مطالب و مقالات ترجمه شده، ارسال متن اصلی الزامی می‌باشد.

- مسئولیت محتوای مطالب و مقالات چاپ شده با نویسندگان است و انتشار مطالب در فصل‌نامه‌ی چهل‌چشمه الزاماً با

مفهوم موافقت نشریه با محتوای آنها نیست.

- بازنشر مقالات و مطالب صرفاً با ذکر ماخذ و نام "فصل‌نامه‌ی چهل‌چشمه" مجاز است.

نشریه چهل‌چشمه؛ زمینه: اجتماعی، فرهنگی؛ زبان: فارسی، کُردی؛ ترتیب انتشار: فصلنامه با گستره استان‌های آذربایجان غربی،

ایلام، کردستان، کرمانشاه، لرستان؛ نوع انتشار: مجله‌ای.

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: محمد فلاح

نشریه چهل‌چشمه در قالب فصلنامه و براساس مجوز رسمی با شماره ثبت ۸۳۶۰۲ از اداره کل مطبوعات و

اطلاعات‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، منتشر می‌شود.

زانکۆ یاری

پیشه‌کی و سه‌روتار

هه‌تا‌کوو دوا پشوو ریپواری ریگه‌ی ئیشق و ئازادیم
ئه‌گه‌ر بیجگه‌ له‌ ناکامیش نه‌بینم، به‌ره‌مه‌یکه‌ی تر..
(مامۆستا هه‌یمن)

هه‌موو ولاتی‌ک چه‌ندین هه‌یما و دروشمی تاییه‌تی خۆی هه‌یه. زۆر جاریش که‌سایه‌تییه‌ سیاسییه‌کان، زانایانی مه‌زن، وه‌رزش‌وانان، هونه‌رمه‌نده‌کان یان ئه‌ده‌بییه‌کان و هتد، ده‌بنه‌ ئالا‌هه‌لگر و نوینه‌ری ئه‌و ولاته؛ لیره‌دا ده‌مانه‌وی ئاماژه‌ به‌وه‌ بکه‌ین که‌ پۆژنامه‌وانانی‌ش وه‌ک پوونا‌ک‌بیرانی‌ک له‌ کۆمه‌لگای شارستانی‌دا که‌ له‌سه‌ر زانیاری، به‌لگه‌ و ده‌نگ‌ویاسی زانستی کار ده‌که‌ن وه‌کوو ئه‌وان، گرنگیه‌کی به‌رچاویان هه‌یه و ده‌بینین که‌ له‌ زۆرینه‌ی پۆژنامه‌ ریگه‌پیدراوه‌کانی دونیا، توێژه‌ران و بیرمه‌ندان ئه‌ستوون و وتاری خۆیان هه‌یه و هه‌ر ئه‌و نووسینه‌نه‌ش دواتر ده‌بن به‌ ده‌قی خۆیندن له‌ زانستگا‌کان و درووست‌کردنی گوتاری هه‌زی-فهلسه‌فیی سه‌رده‌م (Philosophical-Rational Discourse) له‌ کۆمه‌لگا. هه‌ر که‌سه‌یک دوور له‌ حوکمدانی نازانستی و هاوسه‌نگانه‌ بیه‌ر بکاته‌وه، ئه‌و پاستیه‌ سانایه‌ ده‌زانیت که‌ کتیبیش هه‌چ‌کاتی‌ک ناتوانیت جیگه‌ی پۆژنامه‌ بگریته‌وه، وه‌ک چۆن حه‌وته‌نامه‌ و پۆژنامه‌ش پینگه‌ی گۆشار پڕ ناکاته‌وه، چونکوو هه‌ر یه‌کیان مه‌وز و گه‌لله‌یه‌کی ته‌واو جیاوازیان هه‌یه. دیاره‌ ئه‌رکی پیروزی گۆشار له‌ کۆمه‌لگای کوردی‌دا وه‌ک پیوستیه‌کی سه‌ره‌کیه‌ بۆ مانی چاند، ویژه‌، میژوو و به‌تایبه‌ت کۆله‌که‌بوون و دارشتنی ده‌قی زانستی به‌ زمانی کوردی. ریکخراوه‌ زانستیه‌ سه‌ره‌خۆکان و راگه‌یه‌نه‌ری (Media) سه‌ره‌ست، وه‌ک ئامرازیک ده‌بنه‌ هه‌وینی سه‌ره‌ل‌دانی وشیری پته‌وتری پوونا‌ک‌بیری و ئاوه‌زمه‌ندی و پاشان له‌دایکه‌بوونی هه‌یز و ویستی ریکه‌وتن بۆ چالاکی فه‌ره‌نگی و جفاکی. هه‌روا که‌ ده‌زانن هه‌ندی‌ک کۆسپ له‌سه‌ر ریکای په‌ره‌پیدانی خۆیندنه‌وه‌ به‌ زمانی کوردی و راهه‌ینان و گه‌شه‌پیدانی کۆمه‌لایه‌تی له‌نیو ئه‌م جه‌ماوه‌رده‌ هه‌یه، به‌لام خه‌بات له‌و گۆره‌پانه‌دا بویری ده‌ویت و پالپشتیه‌ ئه‌و به‌ریزانه‌ی که‌ لایه‌نگرن، هان‌ده‌ره‌ و تین و توانای ئه‌ندامان و به‌ریزه‌به‌رانی پتر و سه‌رکه‌وتنی ئه‌م پرۆژه‌ پیروژه‌مان مسۆگه‌رت‌ده‌کات. من کاتی‌ک دلم به‌ له‌دایکه‌بوونی ده‌زگایه‌کی راگه‌یاندهری نوێخواز خۆش ده‌بیت و ده‌توانم ده‌ست‌خۆشی لئیکه‌م که‌ نه‌بیت به‌ سه‌به‌ریک له‌ خه‌مه‌ت و پریزه‌ندی ریکار و به‌رزه‌وه‌ندییه‌کی سیاسی، حیزبی و مه‌رامی تاکه‌که‌سی. گۆفاری چلچمه‌، به‌ مه‌به‌ستی پارێزگاری له‌ فه‌ره‌نگی پارپاری کوردی له‌ شاری دیوانده‌رده‌ دامه‌رزاه‌ و گۆفاریکی

وه‌رزیه‌ و (له‌ سه‌ مانگدا جاریک ده‌رده‌چیت) به‌ بابه‌تی به‌نرخ‌ی فه‌ره‌نگی-کۆمه‌لایه‌تی ده‌ستی به‌ وه‌شان کردووه. ده‌مانه‌وی به‌ ئالیکاری نووسه‌ران و مامۆستایان هه‌ول ده‌ین به‌ دانانی ناوه‌رۆکی به‌پیز و پیوست، بۆ بردنه‌سه‌ره‌وه‌ی ئاستی زانست له‌ کورده‌واری‌دا، سه‌رنجی هۆگران و پسپۆرانی ئه‌و بوارانه‌ بۆ لای ئه‌م گۆشاره‌ رابکیشین و له‌ ئاستیکی به‌رزدا پیشکەشی بکه‌ین. بۆیه‌ داواکارین گه‌ر هه‌ر به‌ره‌هه‌فیکتان له‌و ته‌وه‌ره‌ دیاری‌کراوانه‌ له‌به‌رده‌ست‌دایه‌، بۆمانی به‌ری بکه‌ن تا‌کوو به‌یارمه‌تی خودای گه‌وره‌ و لیکۆله‌پان و تامه‌زۆیانی فه‌ره‌نگ و زانست بلای بکه‌ینه‌وه. هه‌روه‌ها به‌هیواین ئه‌م گۆشاره‌ شوینی خۆی له‌نیو مه‌ل‌به‌ندی چاپه‌مه‌نییه‌کان‌دا بدۆزێته‌وه‌ و له‌ دێژه‌ی په‌وتی به‌ره‌مه‌هه‌ینان، نووسینی گونجاو و تیکۆشانی فه‌ره‌نگی‌دا هه‌نگاو هه‌لبه‌یت و بیه‌ته‌ مایه‌ی دلخۆشی و شانازی له‌ به‌شیکی نیشتمانه‌که‌مان.

خوێنه‌رانی هه‌یژا، ئیستا خواستمان ئه‌وه‌یه‌ له‌دوای تاوتوێ‌کردنی وه‌رزنامه‌که‌ هه‌ر چه‌شنه‌ پرسیار، په‌خته‌، تیبینی و پێشنیاریک له‌مه‌ر گشت ئه‌م به‌ره‌مه‌، پیمان راگه‌یه‌نن و باوشی ئیمه‌ش ئاوه‌لایه‌ و ئاماده‌ین بۆ له‌ئامیزگرتنی بۆچونه‌کانتان. له‌ کۆتایی‌دا سیاسی هه‌موو ئه‌و که‌سانه‌ ده‌که‌م که‌ به‌ نارده‌نی وتار و بابه‌ته‌کانیان دلخۆشیان کردین و یارمه‌تیان داوین و بیگومان به‌ بئ‌هاریکاری ئه‌وان ئه‌م ئاکامه‌ به‌دی نه‌ده‌هات.

بژین و سه‌رکه‌وتوو بن.

زانکۆ یاری

سه‌رنووسه‌ری وه‌رزنامه‌ی فه‌ره‌نگی-کۆمه‌لایه‌تی چلچمه
به‌هاری ۲۷۱۹

سابیر ژاکاو

تۆیژینه‌وه‌یه‌ک له‌سه‌ر میژووی زمانی کوردی

زمان چیه؟

زمان به‌یه‌کیه‌ک له‌ بناغه‌کان و بنجینه‌گرینگه‌کانی ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی و پۆیسته‌کانی ژیا‌نی مرۆف هه‌ژمار ده‌کریت. هه‌ر زمانه‌ که ده‌بیته‌هۆی به‌رده‌وام بوون و به‌یه‌ک گه‌یشتن و بنجینه‌ی پته‌و کردنی هۆیه‌کانی له‌گه‌ل یه‌کدا هه‌لکردن و هاوگۆزه‌رانی تاکه‌کانی کۆمه‌لگه. نه‌ک هه‌ر هینده و به‌س، بگه‌ر زمان له‌ هه‌موو ئه‌و ئه‌رکانه‌ی که مرۆف به‌جیا‌ن ده‌گه‌یه‌نیت مرۆفانه‌تره. ته‌نیا مرۆفه‌کانن که به‌زمان زانیاری و بیر و هه‌ست ده‌گۆرینه‌وه، ئاژه‌له‌کان زمانیان نیه.

زمان نه‌ته‌نیا ئامرازی گۆرپینه‌وه‌ی بیر و پای و رامانه‌کانه، بگه‌ر هۆی په‌ره‌پیدانی بیر و هه‌ر له‌لای مرۆفه‌کاندا به‌ زۆریک له‌ بیرمه‌ندان و زانیان و فیلسوفه‌کانی جیهان وتوویانه له‌وه‌ته‌ی بیر هه‌یه زمانیش هه‌یه. زمان مرۆف په‌روه‌ده‌ ده‌کات و ئاماده‌ی ده‌کات بۆ داهیتان و به‌شداری کارانه له‌ ژیا‌نی شارستانه‌تیدا. گرینگ‌ی زمان و بابه‌خی زمان له‌ ژیا‌نی مرۆفدا سه‌دان و په‌نگه‌ هه‌زاران که‌سی زانا و بیریار و فیلسوفی به‌خۆیه‌وه خه‌ریک کردووه و هانی داوین له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه له‌ی بکۆلنه‌وه و تاوتۆی بکه‌ن. پرس‌ی زمان یه‌کیه‌ک له‌ هه‌ره‌ پرسه‌ گرینگه‌کانه که مرۆف له‌ میژووه‌ په‌ی سه‌رقال و خه‌ریک بووه. مرۆف بۆ په‌یوه‌ند و پتوهندی و به‌رده‌وام بوون پۆیستی به‌ ئامرازی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل یه‌ک هه‌بوو که زمان ئه‌م ئه‌رکه‌ی به‌ئه‌ستۆ گرتوو و به‌جیا‌ی هیناوه. زمان بابه‌تیکی گرینگه له‌ به‌رده‌م له‌دایکبوونه‌وه، کاتیک مندال فیری قسه‌ کردن ده‌بیت و زمان ده‌کاته‌وه فیری زمانی دایکی دبیت و قسان ده‌کات، ئه‌م جاره ده‌توانیت دایه و بابه و داده و کاکه به‌ زمان بینیت و بانگی دایکی بکات و داواکارییه‌که‌ی و خواسته‌کانی خۆی داوا بکات. ئه‌م ئامرازه سه‌ره‌کییه له‌نێوان هه‌موو مرۆفه‌کانی جیهاندا بووته بابه‌تیکی سه‌ره‌کی و بناغه‌ی ژیا‌ن، که له‌ هه‌موو زانسته‌گه‌کان و قوتابخانه‌کان، کۆمه‌لیک زانا و پسپۆر و پرۆفسۆر کاری له‌سه‌ر ده‌که‌ن و سالانه به‌سه‌دان که‌سی لیژان و پسپۆر ده‌ده‌نه ده‌روه. له‌م زانسته‌گه‌یا‌نه له‌بواری: زمان و ئابووری، زمان و راگه‌یاندن، زمان و کۆمه‌لناسی، زمان و ده‌روونناسی و... هتد، به‌چرپی و پیری کار ده‌که‌ن. هه‌ر بۆیه هه‌ر زمانه‌ی خاوه‌ن شیوازیکی تایبه‌ت له‌ ده‌رپرین و درکاندن و بیژه‌ کردنی ده‌نگه‌کان و واج و فۆنه‌کانیتی و له‌رپه‌گه‌ی ئه‌م واج و فۆنانه‌ یان ده‌نگانه نیگاریک و هیمایه‌کی بۆخۆی ده‌ستنیشان کردوو که په‌ی ده‌وتریت پیت. مرۆفی کۆن پێش په‌یدا بوونی زانستی زمان و دۆزینه‌وه‌ی ده‌نگه‌کان به‌شیوه‌ی هیمایا و نیگار کێشانه‌وه و ساز کردنی

که‌رسته‌گه‌لی گلی و قوپی، له‌سه‌ر به‌رد و ئه‌شکه‌وته‌کان راگه‌یاندن و ئاگاداریی بۆ که‌سانی دوا‌ی خۆی به‌جی هیشتوووه تاکوو شارستانه‌یه‌تی په‌ره‌ی و گه‌شه‌ی پیداون و توانویانه هیمای ده‌نگه‌کان بدۆزنه‌وه و بیکه‌ن به‌ پیت و له‌ دوو یان چه‌ند پیت وشه‌ ساز بکه‌ن و له‌ جیگیر بوون و که‌وتنه‌ لای یه‌کی پیته‌کان رینووسیک بۆ ده‌رپرین و راگه‌یاندنی مه‌به‌ستی خۆیان بدۆزنه‌وه.

زمانی کوردی له‌ هه‌موو میژوودا خاوه‌ن ده‌سه‌لاتدار و دلسۆزی نه‌بووه. له‌و کاته‌ی ماده‌کان، میده‌کان تیکچوونه‌ به‌ر له‌ ۲۵۰۰ سال نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌هۆی ژیرچه‌پۆک و په‌لامار و هیرشی نه‌یاران هه‌ر له‌ کۆنه‌وه تاکوو ئیستا به‌هۆی کۆسپ و به‌ند و تالان و دراندن و سووتاندن، به‌ هه‌زاران مالویرانی و جه‌رمه‌سه‌ری توانیوتی زمانه‌که‌ی له‌سه‌ر پیا‌ن را‌بگریت و زمانه‌که‌ی خۆی پارێزراوانه له‌ دۆل و ئه‌شکه‌وت و ته‌لان و گپوه‌کان پارێزیت، بیگومان ئه‌م پارێزراوه‌ شوانه‌کان و گاوانه‌کانمان بوونه که نه‌یانه‌هیشتوووه زمانه‌که‌مان بفه‌وتیت و له‌نێو بجیت و به‌ره به‌ به‌ره گه‌یاندوویانه به‌ نه‌وه‌ی نوێ و ئیستا‌کانه‌ش ئیمه. به‌داخه‌وه زمانی کوردی له‌ نووسیندا کێشه‌ی زۆره چونکوو به‌هۆی باروودۆخی هالۆز و ناجیگیری جوگرافیایی کوردستان و پرس‌ی پامیاری و تایبه‌تی خۆیه‌وه زۆر دره‌نگ ده‌ستی کردوو به‌ نووسین.

بۆیه هه‌رکه‌سه به‌خواست و چه‌زی خۆیه‌وه به‌پیتی فیر بوون و راهاتن و ئاستی خۆینده‌وه و شاره‌زایی خۆی و چه‌زی خۆی به‌جۆریک ده‌نووسیت! به‌تایبه‌ت ئه‌مرۆکانه و ئه‌م سه‌رده‌مه که نه‌وه‌ی نوێ به‌هۆی په‌یدا بوون و گه‌شه‌ستاندن تیکنۆلۆژی و تۆره‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌بینین کۆمه‌لیک که‌س په‌یدا بوونه به‌ دل و چه‌زی خۆیان دژایه‌تی رینووس و زمانی کوردی ده‌که‌ن و سووکایه‌تی به‌ پسپۆران و مامۆستایان و تیکۆشه‌رانی کۆسره‌ت و که‌تنه‌ناسی کورد ده‌که‌ن وه‌کی چۆن نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌بواری پرس و ته‌فه‌ر و پیاوژۆی پامیاری له‌ ئاستیکی نزم و لاوازیه‌ و ناتوانیت له‌ هیه‌چ بابه‌تیکه‌وه یه‌کگرتوو و یه‌کدیل بیت، ئه‌مه ده‌بینین زمانه‌که‌شی به‌م شیوه‌یه و یه‌کگرتوو نیه. نه‌ رینووسیکی یه‌کگرتوو و نه‌ زمانیکی یه‌کگرتووشی نیه و ئاکادیمیا و شوینکی تایبه‌تیش نیه که پالپشتی و به‌سه‌رراگه‌یشتنی ئه‌م زمانه بکات و هه‌ر وه‌کی زۆرینه‌ی زمانه‌کانی جیهان خۆی خاوه‌ن رینووسیکی ریکوپیک و یه‌کده‌ست بیت و چیتر ئه‌م سه‌رلێشێوان و هه‌رکه‌س به‌چه‌ز و مه‌یلی خۆی نووسینه نه‌مینیت و کۆتایی بیت و کورد و

زمانه‌که‌ی خاوه‌ن پټنوسییکی ستاندارد و ئاکادیمیایی بیټ. ئەمە‌ی که ئیستاش هە‌یه خۆ‌به‌خشە‌کان و خۆ‌به‌پۆ‌به‌ریه‌کانن که به‌شێ‌وازی فێ‌رگه و فێ‌رکاریی ئە‌م زمانه‌یان پاراستوو و خزمە‌ت به‌ پټنوس و زمانه‌که‌ی ده‌که‌ن.

وه‌ک ده‌زانین پټنوس‌ی کوردی خاوه‌ن دوو پټنوسه که یه‌کیان لاتین و ئە‌وی دیکه‌شیان ئارامیه. هه‌بوونی دوو شێ‌وه پټنوس بۆ‌یه‌ک زمان هه‌چ خزمە‌تێ‌ک به‌ گه‌شه‌ی ئە‌م زمانه‌ ناکات و بگه‌ر وه‌دواشی ده‌خات! به‌لام کورد ئیتر به‌م دوو پټنوسه راهاتوو و ناتوانین ده‌یان میلۆن کورد که به‌م دوو پټنوسه کۆمه‌لێ‌ک سه‌رچاوه و په‌رتوکیان تۆمار و بلاو کردوو په‌د و ژێ‌پێ‌ی بڤه‌ین، هه‌ر بۆ‌یه ده‌بیټ به‌شێ‌وه‌ی تایبه‌ت و پارێ‌زراوانه هه‌ر دوو پټنوسه‌که به‌شێ‌وازی زانستی و ئاکادیمیکی به‌کار بێ‌نین و بیانپارێ‌زین.

با بزانی‌ن بنچینه‌ی پیته‌کانمان له‌کوئ و چیه‌وه سه‌رچاوه‌یان گرتوه‌؟

هه‌روا به‌خۆ‌پای نیه که مێ‌ژوو‌ی بوونی مرۆ‌ف یان مێ‌ژوو‌ی سه‌رجه‌م مرۆ‌فایه‌تی جا له‌هه‌ر کوئیه‌کی سه‌ر ئە‌م گو‌ی زه‌وییه بوویټ، کراوته دوو به‌شه‌وه. به‌شی پێ‌ش ده‌رکه‌وتنی سومێ‌ریان و به‌شی دوای ده‌رکه‌وتنی سومێ‌ریان له‌سه‌ر شانۆ‌ی ژیان و شارستانیه‌تدا.

به‌شه زۆ‌ره‌که‌ی ئە‌و مێ‌ژوو‌ه‌ی مرۆ‌فایه‌تی، که‌وتوته پێ‌ش سومێ‌ریان یان پێ‌ش داهانتی نووسین له‌لایه‌ن سومێ‌ریانه‌وه. وه‌ک باویشه به‌و به‌شه درێ‌ژه‌ی ژبانی مرۆ‌فه‌کان ده‌وتریټ (سه‌رده‌مه‌کانی پێ‌ش مێ‌ژوو). ئە‌و سه‌رده‌مه دوور و درێ‌ژه هه‌زاران سالی تاریک و بێ‌زانیاری له‌ باوشی خۆ‌ی گرتوه. سه‌رده‌مه‌که‌ی دیش دوای ئە‌و سه‌رده‌مه‌ی یه‌که‌م ده‌ست پێ‌ده‌کات. ئە‌مه‌ش له‌و کاته‌وه ده‌ستی پێ‌ کرد، که مرۆ‌ف توانی نووسین دابه‌ینیټ و پروداوه‌کان و ویسته‌کانی خۆ‌ی تۆمار بکات. سه‌رده‌مه مێ‌ژوو‌یه‌کان ته‌مه‌نیان کورته و خۆ‌ی له ۵۵۰۰ سال دادات. مێ‌ژوو توند توند به‌زمانی سومێ‌ریه‌وه گرێ‌دراوه چونکوو ئە‌وه ئە‌وان بوون که بۆ‌یه‌که‌مین جار نووسینیان به‌شێ‌وه سه‌ره‌تاییه‌که‌ی که ته‌نیا وێ‌نه کردنی ویسته‌کان بووه داهاڤاوه. به‌م جۆ‌ره سومێ‌ریان یه‌که‌مین مرۆ‌ف بوون که نووسینیان له‌دوای خۆیاندا، بۆ‌مان به‌جێ‌هێ‌شتوو. داهاڤانی نووسین له‌ده‌ورووبه‌ری ۲۵۰۰ سال پێ‌ش له‌دایکبوون (ز) به‌گه‌ره‌ترین هه‌نگاوی مرۆ‌فایه‌تی داده‌ندرێ‌ت، بۆ‌گه‌شه‌پێ‌دان و پێ‌شخستنی هه‌ر و بې‌ر و هۆ‌شی مرۆ‌ف. نووسراوه‌گه‌لی سومێ‌ریان که له‌دوای شێ‌وه گه‌شه‌کردوو‌ه‌که‌یاندا به‌ (نووسینی مێ‌خی) ده‌ناسرێ‌ن، به‌هۆ‌ی نوکی ئامێ‌ریکی تیژه‌وه (جا به‌رد بوویټ یان قامیش و ئیسک و...) له‌سه‌ر قو‌ر هه‌لکه‌ندراون یان به‌ پێ‌ناسه‌یه‌کی هێ‌شتا دروستتر وێ‌نه کێ‌شراون. دوای نووسین و وێ‌نه‌کردن تابلۆ قو‌رییانه به‌هه‌مان شێ‌وه‌ی دروستکردنی خشت و گۆ‌زه و له‌گه‌ن و... هتد. سه‌ره‌تا له‌به‌ر تیشکی گه‌رمی خۆ‌ره‌تاو وشک کراونه‌ته‌وه یاخود به‌هۆ‌ی شاره‌زایی په‌یداکردنی زۆ‌ره‌وه دواتر له‌ کوره‌ی ئاگردا سوور ده‌کرانه‌وه. ئە‌و تابلۆ‌ییانه‌ی که له‌ ئاگر سوورکراونه‌ته‌وه، به‌قه‌د خشتی بۆ‌ ساختمان و خانوو به‌کار هاتوو‌ه‌کان پته‌و و خۆ‌راگر بوون. شێ‌وه نووسینی سومێ‌ری به‌زویی له‌نتۆ‌ گه‌لانی دی می‌ژۆ‌پۆ‌تاما و ده‌ورووبه‌ریشیدا بلاو بووه‌وه. بابلیان پێ‌شه‌نگ

بوون له‌ وه‌رگرتنی ئە‌م شێ‌وه نووسینه. کۆ‌نترین زمانی هه‌ندونه‌ورووپی که زمانی (هیتی)یه و له‌ باکووری پۆ‌ژه‌ه‌لاتی کوردستان قسه‌ی پێ‌ کراوه، تیکستیکی زۆ‌ری هه‌ر به‌و پټنوسه سومێ‌ره‌ له‌پاش به‌جێ‌ماوه. هه‌ر له‌ سه‌ده‌کانی پێ‌ش له‌دایکبوون، فه‌ینیکیه‌کان که له‌ که‌ناره‌کانی زه‌ریای نیوه‌راست ده‌ژیان و به‌کاری بازراگانییه‌وه خه‌ریک بوون، له‌نیوان باکووری ئە‌فریقا و دوورگه‌کانی یۆ‌نان و پۆ‌ژه‌ه‌لاتی نزیک توانیان شێ‌وه‌یه‌کی ئاسانتری نووسین دابه‌ینن. دیاره ژبانی گه‌ران و فرۆ‌شتنی که‌له‌په‌ل پټووستی به‌نوسینیکی ئاسانتر له‌ نووسینی وێ‌نه‌ی هه‌بووه. ئە‌وان بۆ‌یه‌که‌مجار، شێ‌وه‌ی ده‌نگه‌کانی زمانی خۆ‌یان کێ‌شاوه‌ته‌وه.

به‌زمانیکی پوونتر، پیتیان به‌شێ‌وه سه‌ره‌تاییه‌که‌ی دروستکرد تا بتوانیټ ده‌نگ بخته سه‌ر گه‌لای (به‌ره‌دی) که به‌تایبه‌تی بۆ‌ له‌سه‌ر نووسین ویشکرا بوون. ئە‌م داهاڤانه‌ی فه‌ینیکیه‌کان به‌دوو ئاراسته‌ی جیا بلاو بووه‌وه. گرێ‌که‌کان له‌ پۆ‌زاوا پیته‌کانی فه‌ینیکیان وه‌رگرت و به‌ره‌ به‌ره‌ له‌گه‌ل ده‌نگه‌کانی زمانی گرێ‌کیان گونجاندن. به‌دره‌نگانیک ئە‌و پیته فه‌ینیکیه‌نه‌شیان جێ‌ بۆ‌ کرده‌وه، که بۆ‌ ده‌نگه‌کانی گه‌روویی زمانی فه‌ینیکی داندران بوون و له‌ گرێ‌کیدا نه‌بوون. گرێ‌که‌کان ئە‌و پیتانه‌یان بۆ‌ بزوی‌ن، واکه‌کان دانا.

فه‌ینیکیان هه‌چ پیتیکیان بۆ‌ ده‌نگه بزوی‌نه‌کان دانه‌نابوو. دره‌نگانیک، زمانی لاتینی پۆ‌مانی، به‌سوود وه‌رگرتن له‌ هه‌مان پیته‌کانی گرێ‌کی شێ‌وازیکی ئاسانتر نووسراویان بۆ‌ زمانی خۆ‌یان دانا که ئە‌م‌رۆ‌ بووته ئە‌لفو‌بێ‌ی هه‌موو زمانه‌کانی ئە‌وروپا، ئە‌مه‌ریکا، ئوسترالیا و زۆ‌ر وڵاتی دیکه‌ی ئافریقا و ئاسیاش... تاد. هه‌رچی ئاراسته‌ی دووه‌می بلاو‌بوونه‌وه‌ی پیته‌ فه‌ینیکیه‌کان بوو ئە‌وه له‌ پۆ‌ژه‌ه‌لات و هه‌مان ده‌ورووبه‌ر و ژینگه‌ی ئاسراوی خۆ‌یان بوو. زمانی (عیبری) یه‌که‌مین زمان بوو که پیته‌ فه‌ینیکیه‌کانی خۆ‌مالی کرد و له‌گه‌ل زمانی خۆ‌ی گونجاند. دوای ئە‌وه زمانی (ئارامی) هات. ورده‌زمانی دی که‌متر ناسراویش وه‌ک (نه‌به‌تی) به‌دره‌نگانیکه‌وه له‌ پێ‌گای ئارامیه‌وه به‌و پیتانه ئاشنا بوون و سویدیان لێ‌ وه‌رگرت. زمانی (په‌له‌وی) وه‌ک بنه‌چه‌یه‌کی کۆ‌نتری زمانی کوردی سوودی له‌ پیته‌کانی ئارامی وه‌رگرتوه. به‌و جۆ‌ره نووسینه ئالۆ‌زه‌ی په‌له‌وی ده‌وترا (هه‌زاره‌ه‌شت). نووسینه‌کان به‌ئارامی پۆ‌ژه‌ه‌لاتی ده‌نوسران، به‌لام به‌په‌له‌وی ده‌خوێ‌ندراوه‌وه. هێ‌شتا زووتریش دارای یه‌که‌م له‌ نه‌خشاندنی کێ‌وی بێ‌ستون و تاق وه‌ساندا سوودی له‌ زمان و پیتی ئارامی وه‌رگرتوه. له‌ سه‌ده‌ی پێ‌نجه‌می له‌دایکبووندا (عه‌ره‌به‌کان) ناسیاریان له‌گه‌ل پیته ئارامیه‌کاندا دۆ‌زیه‌وه.

دوای ده‌رکه‌وتن و بلاو‌بوونه‌وه‌ی ئایینی (ئیسلام) عه‌ره‌ب و موسوڵمانانی دی بره‌ویکی یه‌کجار گه‌وره‌یان به‌و پیتانه دا که ئە‌م‌رۆ‌ به‌ پیته‌کانی عه‌ره‌بی ده‌ناسرێ‌ن. که‌واته پیته‌کانی نووسین، به‌هه‌ردوو ده‌سته زمانه‌کانی پۆ‌زاوا (لاتینی) و پۆ‌ژه‌ه‌لات (عیبری، عه‌ره‌بی، کوردی، فارسی، ئوردوو، سریانی... هتد) له‌یه‌ک بنه‌چه‌وه وه‌رگیراون و بۆ‌ سه‌ر پیته فه‌ینیکیه‌کان ده‌گه‌رێ‌نه‌وه. واتا جیا‌وازییه‌که ئە‌وه‌نده گه‌وره و له‌یه‌ک دوور نین.

بنچینه‌ی پیته‌کانی ئیستای نووسینی زمانی کوردی

له مزگه‌وته‌کانی کوردستان په‌رپه‌وی لێ ده‌کریت. ۹ پیتی به‌که‌م ژماره‌کانی خانه‌ی یه‌کانیان بۆ دانراوه. ۹ پیتی دواتر خانه‌ی ده‌یانیان پێ دراوه و ئه‌وانی تریش که ۹ دانه‌ن، خانه‌ی سه‌دان. دوا پیتی ش هه‌زاره.

شاعیرانی سه‌رده‌می کلاسیکی کوردی، سوودی باشیان له‌م سیسته‌می پیته‌ ژماره‌ وه‌رگرتوه و کاتی پوودانی ده‌یان پوودای می‌ژوویمان بۆمان پێ تۆمار کردوه. واتا نووسینه سه‌ره‌تاییه‌کانی فارسی و کوردی هه‌ر به‌م پیته‌ عه‌ره‌ببانه‌ نووسراوه‌ته‌وه، که له سه‌روه‌ له‌ی دواوین. دیاره ئه‌مه‌ش کێشه‌ی ژۆری دروست کردوه، به‌تایبه‌ت بۆ جیا کردنه‌وه‌ی ئه‌م ده‌نگانه‌ی که به‌و پیتانه‌ هه‌یج هه‌یمایه‌کیان بۆ دانه‌ندرابوو. هه‌روه‌ها دیاری کردنی شوینی ده‌نگه‌ بزۆینه‌کانیش، که تا ئیستا له‌ زمانی فارسی هه‌ر په‌رپه‌وی له‌ نووسینی عه‌ره‌بی ده‌کریت.

پیته‌ تاییه‌تیه‌کانی ئیستای نووسینی زمانی کوردی واتا (ۆ، ئ، ئ، ف، پ، ل) له‌ کوێ هاتوون؟

بۆ دانانی ئه‌و نیشانه‌ جیاکه‌ره‌وانه‌ی که ئه‌مڕۆ له‌ نووسینی کوردیدا په‌چاو ده‌کرێن، وه‌لامیکه‌ی دیار و دروستمان له‌به‌ر ده‌ستدا نیه. وێده‌چیت پیته‌کانی (پ، گ، ه، چ، ژ) زووتر له‌ زمانی فارسییه‌وه‌ وه‌رگیرابن. واتا ئه‌مه‌ کێشه‌مان له‌سه‌ر ئه‌وه‌یه‌ که، کێ و چۆن پیته‌کانی دی (ئ، ۆ، ئ، ف، پ، ل) داناه‌؟ ئایا له‌که‌یه‌وه‌ ئه‌م پیتانه‌ له‌ زمانی نووسینماندا به‌کارده‌ین؟

زۆر زوو، هه‌ولێ جۆراوجۆر هه‌بووه، بۆ ده‌رخستنی جیاوازی ئه‌م ده‌نگانه‌ی کوردی.

له‌ هه‌ندیک نووسراوی سه‌ده‌ی نۆزده‌دا، سوود له‌ (شه‌ده‌) ی عه‌ره‌بی وه‌رگیراوه.

ئیمه‌ به‌دوای دۆزه‌وه‌ی ئه‌و دواشیوه‌ پیتانه‌ماندا وێلین. وه‌ک ده‌زانین تا سالی ۱۹۳۷ له‌دایکه‌بوون، زمانی کوردی له‌ باشوور، به‌دیوانی نه‌بیوه‌ زمانی خویندن له‌ خویندنگا‌کانی سه‌ر به‌ ده‌وله‌ت. له‌و سالا‌ه‌ بوو که بریاری خویندن به‌ زمانی ئیوخۆیی، کرا به‌ یاسایه‌کی پێگا پێدراو. که‌واته‌ ده‌بیت دوا ئه‌و کاته‌ بووینت که‌ بیر له‌وه‌ کرا بێته‌وه‌ چۆن ده‌نگه‌کانی زمانی کوردی به‌ئاسانه‌ترین شیوه‌ فێری مندالانی خویندنگه‌ بکریت. وا بیستراوه‌ که‌ یه‌که‌مجار کوردیکی جوله‌که‌، که‌ تا ئیستا ناوی نه‌ناسراوه‌، وێنه‌ی پیته‌کانی کێشاهه‌. ده‌بیت ئه‌ویش ئه‌و کاره‌ی له‌سه‌ر داخواری که‌سێک کردبیت.

دوو نیه‌ که‌سه‌که‌ داھێنه‌ری پیته‌کانیش بووینت، به‌لام دارشتنی پیته‌کان پێویستی به‌خامه‌ی هه‌نهرمه‌ندیک بووه، که‌ شاره‌زایی له‌ شیوه‌ پێدانی پیت هه‌بووینت، بۆ زه‌نگرگراف کردنی، چونکه‌ ئه‌و کاته‌ هه‌ر ئه‌و شیوه‌یه‌ی ده‌زگای تۆمار کردن هه‌بووه.

گوایه‌ دوا ئه‌وه‌ی کابرای هه‌نهرمه‌ند، کاره‌که‌ی ته‌واو کردوه، مامۆستا (ئیبراهیم ئه‌مین بالدار) له‌سه‌ر شیوه‌ی وێنه‌کان، پیتی قورقوشمی به‌کردن داوه، تا بتوانیت کتێبه‌کانی خویندن و وانه‌ و تنه‌وه‌ی زمانی کوردی پێ تۆمار بکات. (ئه‌دمۆنز) و (توفیق وه‌ه‌بی) که‌میک دره‌نگتر و له‌ ۱۹۵۳ له‌دایکه‌بووندا، کاریان له‌سه‌ر پیته‌کان کردوه.

دیاره‌ ده‌بیت ئه‌وه‌ش بله‌ین که، پرۆپاگانده‌ی ئه‌وه‌شمان گۆی

دیاره‌ بئه‌چه‌ی پیته‌کانی ئه‌مڕۆی زمانی کوردی هه‌ر ئه‌وانه‌ن که له‌ زمانی عه‌ره‌بی وه‌رگیراون. هه‌روه‌ک له‌ سه‌ره‌وه‌شدا ئاماژه‌مان بۆ کردوه‌ زمانی نووسین له‌ عه‌ره‌بیشدا ئه‌وه‌نده‌ کۆن نیه. کۆنترین ده‌قی نووسراوه‌ به‌ زمانی عه‌ره‌بی بۆ سه‌رده‌می شیعره‌کانی (المعلقات السبعه) ده‌گه‌رێته‌وه‌ که له‌ نیوه‌ی دووه‌یه‌م یان نیوه‌ی سێه‌ده‌ی چواره‌م نووسراون و به‌سه‌ر دیواری بتخانه‌ی که‌عه‌به‌وه‌ هه‌لواسرا بوون. واتا له‌دوای سالی ۵۰۰ له‌دایکه‌بوون زمانی عه‌ره‌بی په‌ی نووسراوه‌ و بووته‌ زمانی نووسین. شاره‌زایان هه‌ن می‌ژووێه‌کی نه‌ختیک کۆنتر له‌به‌رچاو ده‌گرن. پارچه‌ نووسینیکی له‌ عه‌ره‌بی چو له‌ شاری (زه‌به‌دانی) شام دۆزراوه‌ته‌وه، که‌ وا وێده‌چیت له‌ سالی ۵۱۲ له‌دایکه‌بووندا نووسرابیت. عه‌ره‌بیش بۆ نووسینی زمانه‌که‌ یان سوودیان له‌ نووسینی یان پیتی (ئه‌سته‌رجیلی سریان) وه‌رگرتوه. ئه‌م وه‌رگرتنه‌ش وێناچیت پاسته‌وخۆ بێت. هه‌ندیک له‌ شاره‌زایان لایان وایه‌ زمانی (نه‌به‌تی) که‌ زمانیکی نزیک به‌ عه‌ره‌بی بوو له‌ باکووری حجاز و باشووری ئورده‌ن به‌کار ده‌هات. یه‌که‌مجار ئه‌و پیته‌ ئارامیه‌یان خواستووته‌وه‌ و گویا ده‌قی ئایینی مه‌سیحیان پێ نووسیوه‌ته‌وه. تا ئیستا ته‌نیا چهند ده‌قیکی که‌م و بێبایه‌خی ژماردن و بازگانی به‌ زمانی نه‌به‌تی دۆزراوه‌ته‌وه. به‌شیک له‌وانه‌ی که‌ بۆ یه‌که‌مینجار به‌ عه‌ره‌ببانه‌ نووسیوه‌ خۆیان قه‌شه‌ی ئایینی مه‌سیحی بوون و شاره‌زایی زۆریان له‌ زمانی ئارامی هه‌بووه‌ چونکه‌ زمانی داب و نه‌ریته‌ ئایینییه‌کانی که‌نیه‌ی مه‌سیحی بووه‌ له‌ رۆژه‌لات، هاوکات زمانی خویندن و فێکردنیش بووه. ناسراوترین قه‌شه‌ی عه‌ره‌بینه‌وس (امری) القیس) بوو. گه‌لانی دی ناوچه‌که‌ش زۆر پێش عه‌ره‌به‌کان ناسیارییان له‌ نووسینی ئارامی هه‌بووه. عه‌ره‌ب و موسولمانان هاتنه‌ ناوچه‌که‌ پیته‌ ئارامیه‌که‌ لای ده‌سته‌ی خویندنه‌واران ناسرابوو. واتا ئه‌وان زووتر په‌ی ئاشنا بوون.

پیته‌ عه‌ره‌ببانه‌کانی ئه‌مڕۆ، له‌سه‌ر ده‌ستی شاره‌زایانی نوێ موسولمان بووی په‌له‌وی زمان زۆر گۆرانکاری به‌سه‌ردا هێندرا. سه‌ره‌تا به‌شیوه‌یه‌کی چوارگۆشه‌یی و بێهه‌یج خالیکی له‌یه‌ک جیا کردنه‌وه‌ ده‌نووسرا. کۆنترین ده‌قی عه‌ره‌بی به‌خالبه‌ند، بۆ سالی ۶۴۳ له‌دایکه‌بوون ده‌گه‌رێته‌وه. ئه‌مه‌ ته‌نیا باریکی نا‌ئاسایی بووه و لای نووسه‌ران ناسراو نه‌بووه. زمانی عه‌ره‌بی به‌ئاسایی کردنه‌وه‌ی ئارامی و عیبری، هه‌یج پیتیکی بۆ ده‌نگه‌ بزۆینه‌کان نیه. ئه‌مه‌ش میراتیکه‌ و له‌ فه‌نیکیه‌وه‌ بۆ ئه‌م زمانانه‌ ماوه‌ته‌وه. (فراهیدی) له‌ سه‌رده‌می ده‌سته‌لاتی عه‌بباسیاندان سه‌ر و بۆری بۆ ده‌نگه‌ بزۆینه‌کانی عه‌ره‌بی دانا. پێش ئه‌و (ابی الاسود) له‌جیاتای سه‌ر و بۆر خالی رهنگ سووری داده‌نا.

جاران ریزبه‌ستنی پیته‌کانی ئه‌لفوینییه‌که‌ عه‌ره‌بی وه‌ک ئیستا نه‌بووه. مه‌به‌ست ئه‌مه‌یه‌ که‌ ئه‌و ریزبه‌ستنه‌ به‌م شیوه‌یه‌ بوو که‌ له‌ حوجره‌ی مزگه‌وته‌کاندا وه‌ک سپاره‌ به‌ مندالان ده‌وترا. ئه‌و به‌دوای یه‌کدا هاتنه‌ش هه‌ر له‌ زمانی ئارامی سریانیه‌یه‌وه‌ به‌میرات ما‌بووه‌وه.

شیوه‌ گۆنه‌که‌ بریتی بوو له‌ (ابجد. هوز، ح، ی، کلمن، سعف، قرشت، تخذ، XXح)

له‌ زمانی سریانیدا هه‌ر پیته‌ و توانایه‌کی ژماره‌یی پێدرا بوو، که‌ وه‌کوو کۆدی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ به‌کار هاتوه‌ و کاری پیکراوه. ئه‌م توانا ژماره‌بیه‌ تا ئه‌مڕۆش له‌ خویندنی مه‌لایه‌تی

لیبوه، که (توفیق وهبی) زۆر له و کاته زووتر، ئاشنایى له گه‌ل ئه‌و پیتانه هه‌بووه. چۆن و له‌کوئ؟ نادیاره. ئه‌وه‌مان بیستووته‌وه که له کاتى یه‌که‌مین شه‌رى جى‌هانیادا، تووشى هه‌ندیک له تورکه ئیگوره‌کانى چین ده‌بیته که بۆ چه‌ج هاتبوون و له تورکیا گیریان خوارد بوو. ئه‌وان له دانیشتنیکدا ده‌ریان خستوو که کێشه‌ی ئه‌وه‌یان هه‌بووه، چۆن بتوانن ده‌نگه‌کانى ئیگوری به‌پیته عه‌ریبه سنوورداره‌کان ده‌ریخه‌ن. گویا توفیق وهبی ئه‌وانیشى فێر کردوو، تا به‌هه‌مان شیوه‌ی کوردی، پیته‌کانى زمانیان دابڕێژن. زمانى ئیگوری تا ئه‌مڕۆش هه‌ر ئه‌و پیتانه به‌کارده‌ن. هه‌شتا کۆمه‌لیک نه‌هینى نه‌زانراو ماونه‌توه و بابه‌ته‌که هه‌شتا پتر پیوستى به‌دواداچوون هه‌یه.

پرزبه‌ندى زمانه‌کانى دنیا و زمانه ئێرانیه‌کان: زمانه هیندوه‌ئوروپیه‌کان به‌سه‌ر کۆمه‌لیک له‌که‌زمان یان بنخیزانه‌زمان دابه‌ش کران، که هه‌ندیکیان گه‌وره و ناسراون وه‌ک بنخیزانه‌کانى پۆمانى، گێرمانى، سلافى و... تاد. هه‌ندیکى دیش که‌من یان تاقانه‌ن. وه‌ک ئه‌رمه‌نى، ئه‌لبانى و گریکی. تاراده‌یه‌ک زمانانى کێلتیش، ئیرله‌ندى، سکوتى، کیمیرى (ویلزى). به‌شیکیشیان زمانى له‌نیو چوون و ته‌نیا ده‌ق و نووسراویان لێ به‌جیماوه وه‌ک: هیتی، سانسکریتی، ئاقیستایى، لاتینى و لۆفى.

ناولینانى کۆمه‌له‌ زمانیک، به‌زمانانى ئێرانى په‌نگه لای هه‌ندیک که‌س، هه‌ستیارى لێوه بیته کایه‌وه، چونکه به‌سنوورى جوگرافى و دیموگرافى ده‌وله‌تى ئێران و زمانى فارسىیه‌وه ده‌به‌ستیته‌وه. راستىیه‌که‌ی ناولینانه‌کان بناغه‌یه‌کى زانستیان نیه. شاره‌زایانى هه‌موو دنیا ده‌لێن (زمانه هیندوئوروپیه‌کان) به‌لام ئه‌لمانه‌کان به‌ته‌نئى ده‌لێن (هیندوگێرمانى) که له‌په‌وى جوگرافىیه‌وه دروست نیه، چونکه زمانانى کێلتى و پۆمانى ناگرێته‌وه. ئه‌م کاته‌ی که ئه‌م پۆلێن کردنى ناوه په‌سه‌ند کراره، ده‌وله‌تیکى ناسراوى سه‌ر به‌و کۆمه‌له‌زمانه، به‌ناوى (ئێران) هه‌بووه، که‌چى زمانه‌کانى دى بیده‌وله‌ت و که‌متر ناسرا بوون. با ئه‌مه‌ش بزانی که ناوى زمانه ئێرانییه‌کان له‌گه‌ل جوگرافىای سیاسى ئێران وه‌ک ده‌وله‌ت یه‌ک ناگرێته‌وه. زمانه‌ئێرانییه‌کان به‌پانتاییه‌ک بڵاوبوونه‌ته‌وه، له‌ کێوه‌کانى پامیر و هیندوکوشى تاجیکستان ده‌ست پیده‌کات تا ده‌گاته که‌ندایى فارس و سه‌ر زه‌ریای نیوه‌راست. له‌ باکووریش له ئه‌نادۆله‌وه تا ده‌گاته پشت کێوه‌کانى که‌فکاسه‌وه. شوینى جوگرافىای بوونى زمانه‌کان به‌دروستى له‌گه‌ل دابه‌ش بوونیان به‌سه‌ر پۆزاویى و پۆژه‌لاتى ناگونجیت. بۆ وینه: به‌لوچى ده‌که‌وتیه باشوورى پۆژه‌لات به‌لام زمانیکى سه‌ر به‌ باکوورى پۆزاویه. ئۆسیتیش ده‌که‌وتیه باکوورى که‌فکاسه‌وه، که‌چى سه‌ر به‌ زمانه پۆژه‌لاتیه‌کانى ئێرانییه. به‌گشتى سنوورى نیوان لکه‌زمانه‌کانى پۆزاوا و پۆژه‌لات بیابانى که‌ویرى نیوه‌راستى ئێرانه. زمانه‌ئێرانییه‌کان بریتین له‌ یه‌کیک له‌ بنخیزانه دیار و گرنگه‌کانى زمانه هیندوئوروپیه‌کان. زمانه‌ئێرانییه‌کان کۆمه‌لیک زمانى له‌نیوچوو و زمانى زیندوو له‌خۆ ده‌گریت. له‌ زمانه له‌نیو چوووه‌کان (میتانى، مانى، مادى، ئاقیستایى، پارتى، په‌له‌وى، ئازهرى، ته‌به‌رى، سوغدى، مازنده‌رانى، ته‌به‌رى، خوزى و... هه‌تاد)

ئاقیستایى یه‌کیه‌که له‌و زمانه کۆنانه‌ی هیندوه‌ئوروپیه که شان به‌شانى سانسکریتی، گریکی و لاتینى، ده‌قى نووسراوى بۆمان ماوه‌ته‌وه. زمانه‌ئێرانییه‌کان، بۆ سه‌ر دوو ده‌سته زمان دابه‌ش ده‌بن. پۆزاویى و پۆژه‌لاتى. ئه‌وانیش ده‌بنه چه‌ند به‌شیکی، وه‌ک: زمانه‌کانى باکوورى خۆراوا: له‌نیواندا کوردی (به‌زاراوه‌کانى هه‌ورامى و زازاکى یان دملی). (به‌لوچى، ئازهرى کۆن، تاتى، تالشى، ئیشتیه‌هاردى و... هه‌تاد) زمانه‌کانى باکوورى خۆراواى ناوه‌ندى: له‌نیواندا (خواسارى، نایینى، به‌هه‌دینانى، یان ده‌رى زه‌رده‌شتى، هه‌روه‌ها زمانه خه‌زه‌رییه‌کان، وه‌ک: گه‌له‌کى، مازنده‌رانى، ته‌به‌رى و... هه‌تاد)

زمانه‌کانى باشوورى خۆراواى: (فارسی، لورى، لارى و... هتد) زمانه‌خۆژه‌لاتیه نوێکان: له‌وانه (په‌شتونى، واخى، ئۆرمورى، په‌راچى، یه‌غنبوی، ئۆسیتى، شوغنى، یه‌غی، پۆشه‌نى، مونجى و... تاد) هه‌روه‌ها زمانه کۆنه‌کانى خۆراواى: (ئاقیستایى، مادى، پارتى، په‌له‌وى.

خۆژه‌لاتیه‌کانیش: سوغدى، خۆته‌نى، خاوه‌رمى) زمانى کوردی هاوچه‌رخ (به‌زاراوه‌کانى کرمانجى، که‌له‌پورى، له‌کى، لورى، زازا - گۆران - هه‌ورامى) تیکه‌لیکه له‌ هه‌ر دوو شیوه کۆنه‌کانى باکوور و باشوورى خۆراواى زمانه‌ئێرانییه‌کان. هه‌ر ئه‌مه‌شه وایکردوو که زمانى کوردی له‌په‌وى هه‌مبانه‌ی وشه‌وه زۆر ده‌وله‌مه‌ند بیته.

نوسه‌رانى کورد ده‌با تیبکۆشن که خۆیان له‌ زمانى فارسی و زمانه پڕۆتۆکانى فارسی واتا پارسی کۆن یان زمانى دارای یه‌که‌مى هه‌خامه‌نشى په‌له‌وى و پارتى به‌دوور بگرن چونکه لایان وابوو ته‌نیا به‌م پێگایه ده‌توانن سه‌ربه‌خۆی زمانى کوردی به‌سه‌لمێنن. ئه‌وان که بینیان چ نوسه‌ریک زمانى فارسی به‌زمانى زۆر ناسراوى ئاقیستاییه‌وه نابه‌ستیته‌وه ئیتر وه‌ک هه‌نگیان له‌ داردا دۆزبیته‌وه وابوو. که‌واته بیه‌یچ کێشه و ساغکردنه‌یه‌ک "زمانى کوردی له‌ ئاقیستاییه‌وه هاتوه" دیاره ئه‌و کاره هه‌روا به‌ئاسانى نه‌ده‌چوو سه‌ر. هه‌روه‌ک ئه‌وان له‌ لیکۆلینه‌وه ئه‌وروپیه‌کان له‌سه‌ر ده‌قه به‌جیماوه‌کانى ئاقیستایى بیئاگا بوون. ده‌میکه شاره‌زایانى زمانه‌ئێرانییه‌کان ئه‌مه‌یان ساغکردووته‌وه که ئاقیستایى هیچ زمانیکى دى نووسراوى له‌پاش به‌جینه‌ماوه. واتا زمانه‌که و جاغکۆپه‌ره. ده‌زانین که له‌ زانستى میژوى زمان ئه‌مه رووداویکی ده‌گه‌من و ناوازه نیه.

- زمانى زۆر ناسراوى سومیریش، هیچ زمانه خزمیکیدی بۆ نه‌دۆزراوه‌ته‌وه. هه‌روه‌ک زمانه هاوچه‌رخه‌کانى گریکی و ئه‌رمه‌نى و ئه‌لبانیش. بیگومان ئاقیستایى سه‌رده‌مانیکى زوو زمانى دوانى خه‌لکیک بووه و له‌ی تیکه‌یشتوون. دواتریش زمانه‌که وه‌ک هه‌ر زمانیکى دى گه‌شه‌ی کردوو و بۆ زمان و زاراوه‌ی دیکه گۆراوه. کێشه‌که ئه‌وه بووه ئاقیستایى ده‌قیکی پیرۆزى نایینى په‌ی نووسراوه‌ته‌وه.

ئه‌مه‌ش وایکردوو که که‌س نه‌وێریت به‌هیچیه‌ک له‌ نه‌وه‌زمانه‌کانى دواى ئاقیستایى له‌دواى خۆیدا، ده‌ق بنووسیته‌وه. ئه‌مه‌ش بووته هۆی کر و کپیه‌کى ترسناک که هه‌موو سه‌رده‌مى ده‌سته‌لاتى مادیه‌کانى گرتووته‌وه. واتا نه‌وه‌زمانه‌کانى دواى ئاقیستایى ده‌قیان له‌پاش به‌جینه‌ماوه! دواتر و له‌ سه‌رده‌مى دارای یه‌که‌م نووسینى ده‌ق به‌زمانه ئێرانییه‌کان جاریکى دى

هه‌روهک ئەم وشانه که له هه‌ر سێ زماندا ده‌نگی (ز)یان تیدا پارێزراوه:

کوردی:	فارسی:	ئافیس‌تایی:
زستان	زمستان	zemeo, زیمۆ
زوو	زود	uzufi, ئوزوتی
زه‌رد	زرد	zart, زه‌رت

هه‌روهک چه‌ندان وشه‌ی ژۆر ناسراوی ئافیس‌تایی هه‌ن که به‌ده‌نگی (ز) ده‌ست پێده‌که‌ن که‌چی له هه‌ر دوو زمانی کوردی و فارسی ده‌نگه‌که هه‌ر به (د) ده‌رده‌که‌وتت وه‌ک: دڵ zrda, زرده ده‌ست zasta, زه‌سته.

دیسان ده‌بینین له ده‌یان وشه‌ی ئافیس‌تایی هه‌روهک کوردی ژۆر جاران فارسی و زمانه‌ئێرانییه‌کانی دیش ده‌نگی (د) به‌نه‌گۆری ده‌رده‌که‌ونه‌وه، واتا بێ ئه‌وه‌ی بۆ (ز) بگۆرین. وه‌ک:

داد	dat, دات
دار	daru, دارو.
داغ	dagha, داغه
دایک	dainu, ده‌ینو
دپاندن	dar, ده‌ر
درز	daraza, ده‌ره‌زه
درۆ، دره	drug, دروغ، هه‌روه‌ها druj, دروژ
دروست	drwyista, دروویشته
دژ	dud, دژ
دونگ، دوا	duma, دومه.
دووان	dauu, داوو
دوژمن	mana -duş, دوش-مه‌نه
دۆژ	dugdar, دوگده‌ر
ده	dasa, ده‌سه.
دیتن	didaiti, دیدایتی.
دیو	daeua, ده‌ییقه

که‌واته کاتی ئەمه هاتوووه چیت‌ر شوین پێ و پێچکه‌ی نه‌وه‌ی یه‌که‌می زمان‌زانانی کورد هه‌لنه‌گرین و خۆمان له‌وه‌هه‌له‌ میژویی دوور ب‌خه‌ینه‌وه. ئەم‌پۆ سه‌رچاوه‌ی ژۆر و زه‌وه‌ند له‌سه‌ر زمانه‌ئێرانییه‌کان له‌وانه‌ش زمانی کوردی له‌به‌ر ده‌ست‌دان تا بتوانین شوین و پێگه‌ی زمانی کوردی به‌باشی ده‌ست‌نیشان بکه‌ین. ترس له به‌فارسی دانانی زمانی کوردی بابه‌تێکی پوچ و سواو و کۆنه‌ بۆیه‌ پێویستمان به‌وه نیه تا په‌نا بۆ بیره‌دۆزی نه‌سه‌لماو و ناراست ببه‌ین به‌ناوی به‌رگری کردن له‌ زمانی کوردی!

هه‌ندیک له سه‌رچاوه‌کان:

- ئاو‌پێک له‌ زمانی سومیری شاسوار هه‌رشه‌می.
- میژویی ئارامیه‌کان له کوردستان شاسوار هه‌رشه‌می.
- شه‌رفنامه، شه‌رفخانی به‌دلیسی.
- ئەلفووبی کوردی مه‌حمه‌ده‌مین بالدار.
- ئەلفووبی کوردی توفیق وه‌ه‌بی.
- میژویی کورد و کوردستان مه‌حمه‌ده‌مین زه‌کی به‌گ.
- رێزمان و ئاخافتنی کوردی کۆری زانیاری کورد.
- گۆفاری ئاکادیمیای کوردی.

دیسان ده‌ست پێده‌کاته‌وه. ئیتر به‌سته‌نه‌وه‌ی زمانی کوردی به ئافیس‌تاییه‌وه و پاز دان به‌سه‌ر هه‌موو سه‌رده‌مه‌ میژویییه‌کانی دی و زمانه‌ ناسراوه‌کانی دیکه‌ لای نووسه‌رانی دواتری کوردیش وه‌ک راستییه‌کی چه‌سپاو سه‌یر کرا. ده‌بینین له‌هه‌ر کۆیه‌ک گه‌ڕیده و پۆژه‌لات‌ناسیک به‌لامسه‌لاییش بووبیت ئاماژه‌یه‌کی به‌ لیکچوونی کوردی و ئافیس‌تایی کردبیت که‌ بیگومان لیکچوونی ژۆریش هه‌ن ئەوا ئەو قسانه‌یان بوونه‌ته به‌لگه‌ و کراونه‌ته کوردی. تا ئیستاشی له‌گه‌لدا بیت شاره‌زا و زمانناسانی کوردی کارێکی ئەکادیمی به‌ری‌لویان له‌سه‌ر ئافیس‌تایی و به‌راوردکاری پێوانه‌یی ده‌قه به‌جیماوه‌کانی زمانه‌که‌ له‌گه‌ل کوردی نه‌خستوته به‌رچاو.

ئ‌وه‌ی که‌ بووه‌ بنیشته‌خۆشه‌ی نێو ده‌می نووسه‌رانی په‌نجاکان دیارده‌یه‌کی ده‌نگی ئافیس‌تایی بوو که‌ ژۆر زوو لیکدانه‌وه‌ی هه‌له‌ و نادروستی له‌سه‌ر دروستکرا. دیارده‌که‌ بریتیه‌ له‌وه‌ی که‌ گویا ده‌نگی (ز)ی ئافیس‌تایی له‌ زمانی هاوچه‌رخ‌ی کوردییدا هه‌ر به (ز) ماوه‌ته‌وه‌ که‌چی له‌ زمانی فارسی بۆ (د) گۆراوه. کوردی: فارسی: ئافیس‌تایی:

زافا، زانا	داماد	zama, زاما
زانا، زانین	دانا، دانستن	zan, زان

ئ‌هم دوو وشه‌یه‌ی سه‌ره‌وه، که‌ له‌ فارسی ده‌نگه‌کانیان بۆته (د) له‌ نووسینی ژماره‌یه‌کی دیاری نووسه‌رانی کورد به‌تایبه‌ت ئەوانه‌ی سالانی په‌نجا خراوته‌ به‌رچاو. سه‌یره‌ که‌ن له‌وه‌دایه‌ که‌ هه‌ر به‌و پێوانه‌گه‌ خه‌ریکی گۆرینی وشه‌ی دیش بوون تا بگوتریت. دیارده‌که‌ له‌ زمانی کوردی گشتگیره. بۆ نمونه‌ وشه‌ی "ده‌ریا" هه‌ر له‌و سالانه‌دا کرا به‌ "زه‌ریا" که‌ له‌ ئافیس‌تایی به‌شیوه‌ی (Zraya) زه‌رییا هاتوووه. دواتر گێو موکریانیش هه‌ر له‌سه‌ر ئەو پێچکه‌یه‌دا (پیشنهاد)ی فارسی هیناو یه‌که‌مجار کردیه (پیشنهاد). دیاره‌ به‌گۆره‌ی رێساکه‌ی سالانی په‌نجاش وشه‌ تازه‌که‌ به‌گۆرینی "د" بۆ "ز"، ده‌بیت ببیته (پیشنهاد) تا له‌ ئافیس‌تایی نزیک ببیته‌وه. ئەو سه‌رده‌م پیته‌کان له‌ قورقوشم دروست ده‌کران و ده‌با له‌ کاتی چاپکردندا پیته‌کان به‌ده‌ست له‌دوای یه‌کیدار پیز بکری. گویا کریکاریکی چاپخانه‌ له‌جباتی (ز) پیتی (ر)ی داناوه و وشه‌که‌ به‌ (پیشنهاد) بلاو بۆته‌وه. سه‌یره‌که‌ی ئەوه‌یه‌ له‌ فه‌ره‌نگه‌که‌ی گێو هه‌ر دوو (پیشنهاد) و (پیشنهاد) داندراون به‌لام ژۆر نووسه‌ر هینشتا پێشنیاره‌ به‌هه‌له‌ داندراوه‌که‌ به‌کار دێن. ئەم لیکدانه‌وه‌ی سه‌ره‌وه هچکات ناگاته ئاستی رێسایه‌کی زمانه‌وانی دیار و ئاشکرایه.

به‌دنیاییه‌وه‌ که‌ کاریگه‌ری ئافیس‌تایی وه‌ک زمانیکی نایینی و نووسراو و باش پارێزراو و پیز لیکراو له‌سه‌ر هه‌موو زمانه‌ئێرانییه‌کان دیاره. واتا سه‌ره‌رای ئەوه‌ش زمانه‌که‌ چ نه‌وه‌یه‌کی راسته‌وخۆی لێ وه‌پاش نه‌که‌وتوووه به‌لام به‌بێ گه‌رانه‌وه‌ بۆ وشه‌ ئافیس‌تاییه‌کان کارێکی سه‌خته‌ له‌ بنه‌چه‌ و بنه‌په‌تی ژۆر وشه‌ و باری پێزمانی زمانه‌ئێرانییه‌کان به‌ کوردیشه‌وه‌ بگه‌ین. له‌سه‌ر هه‌له‌ی بۆچوونی نووسه‌رانی زووی زمانی کوردی سه‌یری ئەم وشانه‌ی خواره‌وه‌ بکه‌ن که‌ له‌ هه‌ر دوو کوردی و فارسییدا به‌ ده‌نگی (ز) ده‌ست پێده‌که‌ن که‌چی له‌ ده‌قه ئافیس‌تاییه‌کاندا ده‌نگی تر:

کوردی:	فارسی:	ئافیس‌تایی:
زان	زائیدن	juua, ژووه
زمان	زبان	hizva, هیزفا

حه بیبولا سه لیمی
ئیران میهدیخانی

تویژینه وهیهک له سهه چهند پیت، وشه و
رهسته له شیوه زاری دیوانده رهبی دا

Investigate Letters, Words, Sentences in the Dialect of Diwandare

پوخته:

شیوه زاری دیوانده ره یه کیک له شیوه زاره سه رنج پاکیشه کانی زمان و ویژهی کوردییییه که له بواری بیژه کردن، نووسین، فۆلکلۆر و دهوله مهندییه وه و ههروهها که لک وهرگرتن له ههندییک پیت، وشه و پهسته دا جیاوازه، به لام تاکوو ئیستا له هیچ گۆفار و پاگه یه نهر و که شکۆلێکدا ئاماژه ی پی نه کراوه، بۆ وینه: "وی"، "(ق)" (U) له وشه ی "توی" به واتای "بدری" فارسیدا شیوه ی بیژه کردنی، له شیوه زاری دیوانده رهبیدا جیاوازه که تایبه تی ئاخویه رانی زارویه دیوانده رهبیه و وه کوو بیژه ی (U) له زمانی فه په نسی دا. "نامخوا" به رامبه ره له گه ل "بنامیزد" له شیعه رکانی حافزی شیرازیدا. "شیرواپه" پیشینه ی هه ره وه زی ئاژه لداران پوون ده کاته وه. پهسته ی "ئاسیاو هه ر وخت بمزیت ئه مزیت"، "پالت نه گه پیت"، "دووهرت داغه ن ویت" مشتیک له خه روارن که هیشتا نه ناسارون. ئامانجی ئه م وتاره شیکردنه وه و ناساندنی تایبه تمه ندییه کانی شیوه زاری دیوانده رهبیه که به شیوه ی کتیبخانه یی و پرسوپا له پیره پیاوان و پیره ژنانی زانا کۆبووه ته وه و به شیوه ی گه راننده وه ی—لیکدانه وه یی و که لک وهرگرتن له شیوه ی لیکدانه وه ی ناوه رۆک به ئه نجام گه یشتوه . بیژه ی خه لکی و به ره مه کانی نووسه ران و شاعیران ماک و پیوه ری ئه م لیکۆلینه وه یه . ده ره نجامه کانی ئه م تویژینه وه بریتین له: ناساندن و شیکردنه وه ی یه کیکێ تر له بنزاراوه به نرخه کانی کورده واری که تاکوو ئیستا له لایه ن لیکۆله پانه وه بایه خی پی نه دراوه، پازاندنه وه و ده وله مه ندرکده وه ی زمان و ویژه و فۆلکلۆری کوردی، پیشاندانی پاشه که وتی زمانی له شیوه زاری ناوچه ی دیوانده ره و پاچه له کاندنی به ره ی نوئ بۆ پاراستنی زمان و زارویه ک که شایانی شانازییه . له کۆتاییشدا، نووسه رانی ئه م وتاره پیشنیاریان ئه وه یه که پسپۆران، زمان ناسان، تویژه ران له مه وه به دوا له سه ره ئه م شیوه زاره لیکۆلینه وه یه کی تایبه ت بکه ن تا کتیبخانه ی کوردی به ناساندنی ئه م شیوه زاره زۆتر، رازاوه تر و ده وله مه ندرت بیت.

(۱) پێشه کی:

دیوانده ره یه کیک له شاره کانی پارێزگای کوردستانی ئیرانه، که له باشووره وه به مه ودای ۹۷ کیلۆمیتره له سنه دووره و له خۆره لاته وه به مه ودای ۶۰ کیلۆمیتره ده گاته شاری بیجاپ. له لای باکووره وه له گه ل شاری تیکاب له پارێزگای نازه ربایجانی پۆژاوادا په یوه ندی هیه و له لای خۆراوه وه تا شاری سه قز ۹۲ کیلۆمیتره، جگه له مانه له گه ل زۆریک له ئاوییه کانی مه ریوان و سه ولاواشدا دراوسییه . جیگره بونی دیوانده ره له نیوان ئه م ئاوییه و شارانه هه لیکی باشی بۆ په خساندوه تاکوو بتوانیت له بواره جۆراوجۆره کانی زمان، فۆلکلۆر و فره هه نگ خۆی ده وله مه ند بکاته وه و هاوکات له گه ل ئه مه شدا شۆناسی تایبه تی خۆی بیاریژیت. ده لیئ ئه گه ر ده ته ویت نه ته وه یه ک بناسییت باشترین شت خۆیندنه وه ی زمان و ویژه ی ئه و نه ته وه یه زمان یه کیک له کۆله که سه ره کییه کانی فره هه نگه که شۆناسه و هه موو شتیک له فۆلکلۆر و کۆمه ل ناسییه وه بگه هتا ئابووری و ده روون ناسی و هتد له خۆیدا هه شار ئه دات و یه کیک له کۆله که بنه په تیه کانی شۆناسی هه ره ته وه یه که که پیوسته بیاریژیت. هه موو زمانه به نرخه کانی جیهان زاراوه و بنزاراوه یه کی جۆراوجۆریان هه یه . زۆربه ی زاراوه کانی هه ر زمانیک پیشاندهری ده وله مندییی زمانی ئه و نه ته وه یه . زمانی کوردیش یه کیک له زمانه ده وله مه نده کانی دونیایه که زاراوه کانی جوا و ره نگیئن، یه کیکیان شیوه زاری کوردی ناوه راسته که چهند لق و پۆ وه ک سۆرانی، موکریان، ئه رده لانی، جافی و گه رمیانی و. له خۆ ده گریت. شیوه ی ئاخافتنی خه لکی دیوانده ره ئه رده لانییه که یه کیک له لقه کانی شیوه زاری کوردی ناوه راسته (رخزادی، ۱۳۹۰: ۳۷). ئه م بنزاراوه یه له بواری ئاخافتن و بیژه کردن، نووسین، ماناسازی، فۆلکلۆر و ههروهها له بریک پیت، وشه، دهسته واژه و پهسته دا جیاوازه که تاکوو ئیستا وه ک سامانیک له زمانی کوردی که له هیچ گۆفار و که شکۆلێکدا ئاماژه بیان پی نه کراوه. ئه مانه پاشه که وتی زمانین و پیوسته بایه خیان پی بدریت، و بۆ به رگری کردن له له ناوچوونیان ده بی هه ول بدریت که بیته ریزی لیکۆلینه وه ئاکادیمییه کان. له سه ره ئه م بنچینه هزرییه و به و باوه په وه، ئه م وتاره پێشکه ش ده کریت.

وشه سه ره کییه کان: دیوانده ره، زاراوه (شیوه زار)، پیت، وشه، رهسته .

ئامانج ئۇم وتارە ناساندنى ھەندىك تايبەتمەندى بىنزاراۋەى دىواندەرەبىيە تاكوو ئۇم وتارنا بەنرخانەى كە ھەيەتى پتر پوون بېيئەو ۋە بەرەى نۆى باشتەر بىناسىنن ۋە كىتەبخانەى كوردى پىيى دەولەمەنتر ۋە تويژەران سەرنجى ژۆرتىرى بۆ بدەن ۋە لە نەمانى، بېارژىزىت. نووسەرانى ئۇم وتارە ھەقىدە بابەتەيان لە بىنزاراۋەى دىواندەرەبىيە ھەلبىزاردوۋە ۋە لىكىيان داۋەتەو، كە تاكوو ئىستا لە ھىچ جىگايەك لەسەريان باس نەكراۋە، بابەتەكىشىان تايبەتە بە پەخنەيەك لەسەر يەكەك لە پەندە پىششىنبىيەكان كە لە كىتەبە كۆنەكاندا باسى لى كراۋە. نووسەرانى ئۇم وتارە بېرويان وايە كە بۆچوونى بابەتەكان ھەر ئۇم شتەنە نىن كە نووسراون، وئدەچى كەسانىكى تىرىش سەرچاۋەى تر بەلەيانەو ۋە بېيەت ۋە بە بۆچوونىكى باشتەر بگەيەن، ديارە نووسەرانىش چاۋەرۋانى پەخنەى شارەزايان ۋە دىلسۆزانن، چۆن باۋەرپيان وايە كە ھەر چەشنە پەخنەيەك لەمەر ئۇم بابەتە بۆ بەپىژكردنى بىنزاراۋەى دىواندەرەى بەسوودە.

(۲-۱) شىۋەى لىكۆلئىنەو:

شىكردنەو كە بەشىۋەى كىتەبخانەى ۋە پىرسورا لە شارەزايان ۋە بەسالچووان كۆبوۋەتەو ۋە بەشىۋەى گەراندەنەو ۋە لىكەدانەو ۋە كەلك ۋە رگرتن لە شىۋەى لىكەدانەو ۋە اتا ۋە ناۋەرۆك بەئەنجام گەشىتوۋە. ئاخافتنى خەلك ۋە بەرھەمەكانى نووسەران ۋە شاعىران ماك ۋە پىۋەرى ئۇم تويژىنەو ۋە يە.

(۳-۱) پىششىنەى لىكۆلئىنەو:

لىكۆلئىنەو تايبەت ۋە سەرەبەخۆ لە شىۋەزارى دىواندەرەى تاكوو ئۇم جىگايەى ئىمە ئاگامان لى بىت ئەنجام نەدراۋە ۋە ئۇم كەلئىن ۋە بۆشايىيە زۆرى پى ھەست دەكرىت. بەلام گەلەك ۋە شە، پەستە، قەسەى نەستەق، فۆلكلۆر ۋە كەلتور لە ناۋچەى دىواندەرە ھاۋەبەشە لەگەل زاراۋە ۋە بىنزاراۋەكانى تىرى زمان ۋە وئژەى كوردى كە نووسەران بەگشتى لە تويژىنەو ۋە كان ۋە لىكۆلئىنەو ۋە كانى خۇياندا باسپان لىكردوۋە، لەم بابەتەنە دەتوانىن ئامازە بەمانە بەكەين:

- پەندى پىششىنيان. شىخ موحەممەدى خال (۲۰۰۰) سەردەم.
- پەندى پىششىنيان. سەيدەبەدولحەمىدى حەيرەت سەجادى (۲۰۱۰) ئاراس.
- زەردەى دەم كەل. خەلىل موحەممەدى (۱۳۹۴) زانستگى كوردستان.
- آواشناسى ۋە دستور زبان كوردى، على رخزادى (۱۳۹۰) كوردستان.
- ديارى تىلەكۆ. خالد عەلىزادە (۱۳۹۱) گوتار. سەقز.
- بررسى تەبىقى امثال كوردى-فارسى. سىداحمد پارسا (۱۳۹۴) دانشگاه كوردستان.
- كەلەپوورى كوردى. موحەممەدعارف مودەپسى (۱۳۹۲) سنندج.
- مېژووى ئەدەبى كوردى، عەلائىددىن سەجادى (۱۳۹۵)

پىۋىستە ئامازە بىكرىت كە راگەيەنەرە كوردىيەكان (دەنگۆرپەنگى ناۋەندى كوردستان، سەحەر ۋە...) جارجارىك لە پىسپۆران ۋە شارەزايانى بىنزاراۋەى دىواندەرەبىيان بانگەپشت كىردوۋە، تويژەران لەم قەنات ۋە كانالانە سەبارەت بە بىنزاراۋە ۋە فۆلكلۆرى تايبەت بە دىواندەرە باسپان كىردوۋە، بەلام دەرفەتى ئەۋەيان نەبوۋە دەسكەۋتەكانى خۇيان بەتەۋاۋى دەربېرىن. جيا لەمانە لە ھەۋتەنامەكانى پۆژان، سۆران، سىروان ۋە ھتد، وتارى نووسەرانى دىواندەرەى چاپكراۋە ۋە بلاۋ بوۋەتەو كە زۆرىيان ئامازەيان بە فۆلكلۆر ۋە كەلتورى دەۋلەمەندى دىواندەرە كىردوۋە. ئۇم وتارە ھەمو ئۇ چالاكىيانەى خىستوۋەتە بەرچاۋ ۋە ھەۋلى داۋە ئۇم بابەتەنە دوپات نەبەنەو.

(۲) لىكەدانەو:

ھەر زمانىك پىكەدەت لە پىت، وشە، دەستەۋاژە ۋە پەستە. ئەمانە كۆ دەبەنەو ۋە زمان دەخولقېنن. ئۇم وتارە ھەندىك لەمانە لە شىۋەزارى دىواندەرەبىيە دەخاتە بەرچاۋ ۋە ھەۋل دەدات بە شىۋەيەكى زانستى لىكىيان بداتەو.

(۱-۲) "وى"، "(ق)" (U):

پىتە دەنگدارەكانى زمانى كوردى پوونن بەلام لە بىنزاراۋەى دىواندەرەبىيە پىتەك بەكار دەچىت كە جياۋازە ۋە ئاخىۋەرەنى دىواندەرەبىيە بەم پىتە دەناسرىن ئەۋەش پىتى "وى/ق" بە "چوى/چقى"، بەماناى "پىشت"، "توى/تق" بەماناى "تو" (بىزى فارسى، "شوى/شق" بەۋاتاي ھاۋسەرى ژن ۋە ئاۋايىيەكانى خۆرەلاتى شارى دىواندەرە، پىتى "ك" لى زىاتر دەبىت ۋە جىگەى "بوى" بە ۋاتاي "بوو" ئەلئىن "بوويكە" بۆ كە. نووسەرانى ئۇم شىۋە بۆ نووسىنى ئۇم پىتە لە دوو جۆر كە پىشتەر پىسپۆرانى زمان پىششىنيان كىردىبو كەلك ۋە ھەر ئەگىرن بەلام ھىشتا نووسەران زمانى ستاندارد نەيانتوانىۋە لەسەر شتىكى يەكگرتوۋ رىكەون بەم بۆنەو لە نووسىنى ئۇم پىتە كىشەيان ھەيە. بەپراى نووسەران، ئۇم پىتە، لە زمانى فەرەنسەشدا بەكار دىت ۋە لە وشەيەك ۋەك (U) بە ماناى "ئەۋ" دەى بىنىن (پارسايار، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، VIII). ئۇم پىتە لە شىۋەزارى دىواندەرەبىيە لە زۆر وشەدا بەكار دەچىت ۋە دەتوانىن بلىن شىۋەى بىژەكردنى لە نىۋان دوو پىتى (ى) ۋە (وو) دايە. پەنگە ئۇم پىتە لە زاراۋەكانى تىرىشدا بەكار بىت؛ بەلام لە دىواندەرەدا يەكەك لە پىتەنەيە كە ھۆى جياۋازى ئۇم شىۋەزارە لە شىۋەزارەكانى تىرى زمانى كوردىيە.

(۲-۲) "نازار":

ۋشەى نازار لە فەرھەنگ لوغەتا بە ماناى "خۆشەۋىست، زۆرخۆشەۋىست" (ھەژار، ۱۳۷۶: ۸۵) بەلام لە بىنزاراۋەى دىواندەرەدا جگە لە "خۆشەۋىست" بە ماناى "لابىردن"، تەرك كىردن، "قت كىردن" ىشە، ئۇم ۋاتايانە لە ھىچ فەرھەنگ لوغەتىكا بوو ۋشەى نازار ئامازەيان پى نەكراۋە "سالى ساجىب" لە

کتیبی "عزیز و ته‌کش" دا نووسیویه:

کوړیکى دیوانده‌ره‌یى گۆرانیه‌کى بۆ وتم، یه‌کى له و شیعرانه که ئه‌یوت ئه‌مه بوو:

"تۆ خوا هو نازار نازارم مه‌که به‌ده‌ردى عه‌شقت بيمارم مه‌که"

وتم کاکه گیان یانى چى داوا له یاره‌که‌ت ئه‌که‌ی نازارت نه‌کا؟ خو هه‌موو عاشقی پێى خۆشه له لای مه‌عشوقه‌که‌ی نازار بئ تا کوڵ و کوڤى ده‌روونى دامرکئ. له وه‌لامدا وتى: ئیمه زوو کایه‌یتکمان ئه‌کرد که نازارنازار، یان که‌له‌که برئ مان پئ ئه‌وت، ئه‌وئیش ئه‌وه بوو به‌ردیکمان ئه‌کرده ژیر خۆله‌وه، خۆله‌که وه‌کوو که‌له‌ک به‌رز ئه‌به‌وه، ئه‌مجا ئه‌بووینه دوو ده‌سته، ده‌سته‌یه‌ک له که‌له‌که خۆله‌که ناگاداریمان ئه‌کرد و ده‌سته‌یه‌کیش ئه‌یانویست بیرووخین. ئه‌گه‌ر یه‌کى له‌وانه که ئه‌یانویست که‌له‌که خۆله‌که تیکبده‌ن و به‌رده‌که‌ی ژیری وه‌ده‌رخن، له‌به‌ینى که‌له‌که‌که و یه‌کى له‌وانه که پاسه‌وانیان لى ئه‌کرد، ده‌رچوبایه، ئه‌یوت برابویر. فلانه‌که‌س نازار، واته لاجئ (قت بئ)... منیش که ئه‌لیم تۆخوا هو نازار نازارم مه‌که، مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یه که له که‌له‌که‌به‌یه‌ی عه‌شقی خۆتدا وه‌لام مه‌نئ و حه‌زم لئ‌به‌که و حه‌زفم مه‌که (سالمى‌ساحیب، ۱۳۸۴: ۱۷).

ئهم وشه له دوو لاره‌ زمان و ئه‌ده‌بیاتی کوردی ئه‌پازینتته‌وه، هه‌م مانایکی‌تری نازار زیاد ده‌کات و هه‌م یارییه‌کی منداڵان زیندوو ده‌کاته‌وه که تووی پاراستنى ئاو و خاک له می‌شکی منداڵندا ده‌چینت.

۳-۲ "نام‌خوا":

له بن‌زاراوه‌ی دیوانده‌ره‌دا پیره‌ پیاوان و پیره‌ ژنان کاتیک شتیک هه‌له‌که‌وتوو یان جوان ده‌بینن و ده‌یانه‌وێت له‌و بابه‌ته‌وه په‌سته‌یه‌ک یان شتیک بلین، به‌رله‌وه په‌سته‌که‌یان بلین، له هه‌وه‌ل په‌سته‌که‌وه ده‌لین "نام‌خوا" نام‌خوا گه‌نم چ گولیکی داوه، "نام‌خوا کۆرپه‌یه‌ک شیرینه" ئهم ده‌سته واژه‌یه ده‌گه‌ریتته‌وه بۆ ئه‌و باوه‌په‌ که بریک له مرۆقه‌کان هیزیک له چاویاندایه که ده‌توانیت کاریگه‌ری بێت له‌سه‌ر شتگه‌لی ده‌ورووبه‌ر جا چ مرۆف بێت چ شتیک‌تر. ئه‌وان بریایان وایه که ئهم هیزه‌ ده‌روونییه له چاودا ده‌رده‌که‌وێت. له بن‌زاراوه‌ی دیوانده‌ره‌یه‌دا پئ‌ده‌لین چاویان و به‌وه‌که‌سه‌ش که ئهم کاره‌ بکات ده‌لین "چاوخراو" له زمانى فارسیدا به‌م کاره ده‌لین "چشم‌زدن" و به‌وه‌که‌سه‌ که ئهم کاره‌ ده‌کات ده‌لین "بدچشم، چشم‌شور، چشم‌رسان" (خرم‌شاهی ۱۳۸۰: ج ۲، ۹۰۶). له عه‌ره‌بیشدا به‌ چاویاندا که ده‌لین "العین" الصابه‌ بالعین، عین‌الکمال، الازلاق بالابصار" به‌وه‌که‌سه‌ش ده‌لین "عاین" به‌وه‌که‌سه‌ش که‌چاوی لیدراوه‌ ده‌لین "معیون" (هه‌ر ئه‌وه) خرم‌شاهی ده‌لین "برای اجتناب از تاثیر چشم زخم غیر از توسل به تعویذ و حرز، دعا و امثال آن غالباً در موقع تعریف تحسین‌آمیز از چیزی عبارت‌هایی از قبیل "چشم‌بددور" و ماشاءالله، بنامیزد (به نام ایزد) به کار می‌برند (هه‌ر

ئه‌وه). یانئ "بوو دوور کردنه‌وه‌ی چاویان جیبا له نووشته نووسین و دو‌عا، بوو تاريف کردن له شتئ ئه‌یان وت "چاوی خراب دوور له پروتان"، ماشاءالله، "نام‌خوا".

"آب حیوانش زمانقار بلاغت می چکد زاغ کلک من به نام ایزد چه عالی مشرب است"

(حاف، ۱۳۸۳، ۱۳۸۳، ج ۱: ۱۱۱۵۱)

"ئاوی ژینی لئ ده‌چۆرئ" حافز" نووکی قه‌له‌م چاوی دژ ده‌ربئ! خه‌تی تاریکی وه‌ک زولفی شه‌وه" (سالمى‌ساحیب، ۱۳۹۱: ۳۱)

"مى‌ای در کاسه چشم است ساقی را، بنامیزد که مستی می‌کند با عقل و می‌بخشد خماری خوش" (حافظ، ۱۳۸۰: ج ۲، ۹۰۹)

شه‌رابئ وا له جامی چاوی مه‌یگئیرا که ماشه‌للا ده‌کا مه‌ستی له گه‌ل ئه‌قل و ئه‌دا حالی خوماری خۆش" (سالمى‌ساحیب، ۱۳۹۱: ۲۸۸)

پێویسته ئاماژه به‌ دابونه‌ریتئ له دیوانده‌ره‌دا بکړیت که بۆ دوور کردنه‌وه‌ی چاویان له بووک (وه‌وی یان وه‌یی) به‌کاریان ده‌هینا: گه‌ر بووک له دێهاتیکه‌وه بۆ دێهاتیک یان شاریکی‌تر جیا له زیده‌که‌ی خۆی بچوبایه، گه‌ر له پێگه‌دا به‌هه‌له‌که‌وت تووشی ئاژه‌لداریک یان رانی ئاوابییه‌ک ببوایه‌ت، زۆرجار کورپی ئاژه‌لداریکه یان شوان یان دوا شوانی ئه‌و رانه‌ سه‌ریک مه‌ریان به‌په‌له ئه‌هینا و له‌به‌ر پێی بووکه‌که ئه‌یاندا به‌زه‌ویدا و وایان پیشان ده‌دا که ده‌یانه‌وێت ئهم مه‌ره‌ بکه‌ن به‌قوربانئ تا به‌لاوه‌گئیری بووکه‌که بێت. برا زاوا (ئو که‌سه‌نایه که له لایه‌ن مالى زاواوه هاتبوون به شوین بووکدا) ئیزنی ئهم کاره‌یان نه‌ده‌دا و بره‌ پاره‌یه‌کیان ده‌دا به‌وه‌که‌سه‌ی که مه‌ره‌که‌ی هینابوو. ئهم دابونه‌ریته ئیستاش له بازیک له ئاوابییه‌کانی دیوانده‌ره‌ به‌رده‌وامه و پێی ده‌لین "به‌روه‌ویانه" ئه‌لبه‌ت ده‌توانین به‌ گۆیزه‌وانه و سه‌روپانه ... شتگه‌لیک له‌م بابه‌تانه‌وه ئاماژه بکه‌ین که په‌نگه ئه‌مانه‌ش مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی دوور کردنه‌وه‌ی چاوی خراو بێت.

۴-۲ "ملاو":

چینی شوان کشت‌وکالیان نه‌بوو. زۆرت‌ر په‌شایی ئه‌و گونده یان خه‌لکی ده‌قه‌ریکی‌تر بوون. په‌سم وا بوو کاتیک شوانیک سه‌رشه‌رتئ له گه‌ل ئاوابییه‌کدا ده‌نووسی جیا له پاره و شتی وا خاوه‌ن ئاژه‌له‌کانی مه‌جبووور ده‌کرد به‌وه که هه‌ر پۆژیک نائیک به شوانه‌ بده‌ن. شوانگه‌ل ئیوارانه کاتیک مه‌رومالاتیان ده‌هاورد‌وه‌وه به‌ره‌و ئاوابی بۆ ئه‌وه‌ی نانه‌که‌یان کۆ که‌نه‌وه ده‌چوونه به‌ر هه‌رمالیک و به‌ ده‌نگیکی به‌رز ده‌یانگوت "ملاو نان شوان" ئهم وشه کورت کراوه‌ی په‌سته‌ی ته‌واوی "مالتان ئاوا" یه. ئهم کورت کردنه‌وه له زمانه‌کانی دیکه‌یش هه‌یه عه‌ره‌به‌کان بۆ کورت کردنه‌وه‌ی په‌سته‌کان له‌م شتیه‌ که‌لک وه‌ر ئه‌گرن و فعل روبا‌عی مۆجه‌په‌دی لئ دروست ئه‌که‌ن. حمدل (کورت کراوه‌یی: الحمدلله) یه و هه‌روه‌ها "حسیل (حسبى‌الله)، بسمل (بسم‌الله)، حوقل (لاحول و لا‌قوة الا‌بالله)"

(خرمدل، ۱۳۷۳: ۵۲).

جگه له رسته، برێک له ناوه ساده‌کان و یان لیکدراوه‌کانی عه‌ره‌بی و فارسی له زمانی کوردیدا کورت ده‌بنه‌وه بۆ نموونه: به عبدالرحیم له زاراوه‌ی دیوانده‌رده‌دا ده‌لێن ئه‌وخه، عبدالکریم: ئه‌وکه، شاه‌محمد: شامه، ماه‌کلاه: ماکن، نامدار: نامی، شرافت: شه‌ری.

ئهم کورت کردنه‌وانه خه‌زێنه‌ی زمان و وشه سه‌رپه‌ر ئه‌که‌ن، بایه‌خدارێ کات و سات و ده‌فرايه‌تی زمان را ئه‌گه‌تێن جگه له‌مانه وه‌کو کۆمه‌له نیشانه‌یه‌کن له به‌ین ناخێه‌رانی زمانا.

(۵-۲) "شیرواره":

له کاتی‌کدا مرۆف له‌سه‌ر زه‌وی ده‌ستی به ژیان کردوه و میژوه‌که‌ی نووسراوه، به‌رزی و نزمی چینه‌کانی کۆمه‌لگا هه‌بووه. له کورده‌واریدا هه‌ژاران ئه‌وانه‌ی که مه‌پومالاتی که‌متریان بووه، شیرێ ناژه‌له‌کانیان ئه‌وه‌نده نه‌بووه که بتوانن هه‌ر پۆژه مه‌شکه بژهن و که‌ره پاشه‌که‌وت خه‌ن تا دوا‌یی بتوانن بیکه‌ن به پۆن و له خه‌یه‌دا گرده‌کۆی که‌ن بۆ وه‌رزی پر سه‌رما و سۆله‌ی زستان. چۆن شیر له وه‌رزه‌کانی به‌هار و هاویندا له‌به‌ر گه‌رمی هه‌وا زوو خراب ده‌بوو نه‌یانده‌توانی شیره‌که‌یان چه‌ند پۆژیک دانێن تا زۆتر ده‌بیت ئه‌وجا له مه‌شکدا بیه‌زن. بۆ چاره‌سه‌ری ئهم موشکله چه‌ند مالێک که مه‌پومالاتیان که‌م بوو، هه‌ر پۆژ ته‌واوی شیره‌کانیان له‌سه‌ر یه‌ک کۆ ده‌کرده‌وه و یه‌کێک له‌و مال له‌ کۆمه‌لگه‌ ده‌بیرد. ئه‌و کات ده‌یتوانی قازانگی شیر پیک بێنیت و ماست و شیر و دوا‌ییش پۆن و... دابین بکات، ئهم کاره درێژه‌ی هه‌بوو تا هه‌موویان ده‌یانته‌وانی که‌ره و پۆن پاشه‌که‌وت خه‌ن. شایه‌ت ئهم کاره یه‌کێک له ئه‌وه‌لێن هه‌ره‌وه‌زه‌کانی ناژه‌لداران بیت. به پێویستی ده‌زانین ئاماژه بکه‌ین هه‌روا که ئهم بابته ده‌توانیت پێشینه‌یه‌ک بیت بۆ هه‌ره‌وه‌ز له‌هه‌مان حالیشدا ده‌توانیت وشه‌یه‌ک که به "گزنه‌دان" یان خه‌یانه‌تیش به ناویانگه له مێشکی خویته‌ر یان بیسه‌ر درووست بکات که یه‌کێک له ئافاته‌کانی کارگه‌لی جه‌ماوه‌رییه. بۆ نمونه هه‌ر له‌م کاری شیرواره‌دا پێوه‌ری شیره‌کان که به قه‌رز ده‌یاندا به یه‌کتر، دیاری کراو بوو، به‌لام هه‌ندیک له مال له‌کان که ده‌ست ته‌نگتر بوون ده‌هاتن تۆژیک شیرێ پێوه‌ره‌که‌یان خالی ده‌کرد و له جیاتی ئه‌وه به ئاو پێوه‌ره‌که‌یان سه‌رپه‌ر ده‌کرد که کاریکی ناله‌بار و نادره‌وست بوو.

(۶-۲) "وشتیه هه‌ور" یان "هه‌ور وشتیه‌ی کرده":

فه‌لا و جوتیاران که به‌رده‌وام له به‌هار و پاییزدا بۆ مه‌زراکانیان و زیاد بوونی ده‌غل و دانیان چاوه‌پوانی هه‌ور و باران بوون، پێشبینی هه‌یه‌کیان ئه‌کرد:

"جومعه بواروو شه‌مه خۆش که‌روو
شه‌مه بواروو په‌نج و شه‌ش که‌روه"

و به شیوه و پۆله‌تی هه‌وره‌کان ناوه‌لێکیان له هه‌وره‌کان ده‌نا. "هه‌وره ره‌ش لای قبيله" "هه‌وره سوور"، "هه‌وره چلکن"

و به‌یت و به‌ندیان پێدا هه‌لده‌گوت:

"هه‌ور له شاره‌زور پێ بکێشه ته‌نور" "هه‌ور له هه‌مه‌دان بچۆ بۆکاروان"

یه‌کیک له‌و ناوه‌له بۆ هه‌ور له بن‌زاراوه‌ی دیوانده‌رده‌دا "هه‌ور وشتیه‌ی کرده" یان "وشتیه هه‌ور". وشتیه هه‌ور به هه‌ورێک ده‌یانگوت که هه‌ر کات له ئاسمانه‌وه ده‌ریکه‌وتبایه‌ مرگێتی بارانیکی باشی ده‌دا. ئهم ده‌سته‌واژه‌یه پیکه‌هاتوه له دوو وشه‌ی "وشتیه" و "هه‌ور" وشتیه‌ده‌مانخاته‌ بیری "ابل"ی زمانی عه‌ره‌بی که یه‌کێک له مانا‌کانی هه‌وره. راغب ئیسه‌فه‌هانی له پێناسه‌ی "ابل" ده‌لێت: خداوند می‌فرماید: "ومن الابل اثنین" (انعام: ۱۶۴) ابل بر شتران فراوان اطلاق می‌شود و لفظ آن مفرد ندارد. و قول خداوند که فرمود "افلا ينظرون الى الابل كيف خلقت. (الغاشية: ۱۷)" گفته شده که منظور از ابل ابرها می‌باشد" (راغب اصفهانی، ۱۳۸۹: ۱۹). یانی به وشتیانی زۆر ئه‌لێن "ابل" و ئهم وشه تاکی نییه، وتوویانه مه‌به‌ست له "ابل" له‌م ئایه‌ته هه‌وره‌کانه. ئهمه که مرۆف له‌م مانا و له‌م ئایه‌ته ئاگادار بوونه یان نا له توانای ئهم وتاره‌دا نییه، به‌لام ده‌توانین بلێین ئهم وشه سه‌رنجی ئیمه بۆ لای قورئانی پیرۆز راده‌کێشیت ئه‌گه‌ر له پوانگه‌ی جوانکاریشه‌وه له‌م ئایه و ئایه‌ی دوا‌ی ئه‌وه "والی السماء کیف رفعت" (الغاشیه: ۱۸) بروانین واتای هه‌ور بۆ ابل په‌سه‌ندکراوتره، چۆن هه‌ور و ئاسمان پیکه‌وه ته‌ناسوبی زۆرتریان هه‌یه. نمونه‌یکی تر له‌م ته‌ناسوبه له قورئانی پیرۆز "الشمس والقمر بحسبان. والنجم والشجر يسجدان" (الرحمن: ۴، ۵) "نجم" له‌م ئایه به مانای "رویدنی‌هایی که دارای ساقه نباشند" (خرمدل، ۱۳۸۷: ۱۳۸۷: ۱۳۸۶) یانی "نجم" گتایی بئ ساقه‌ته و له‌گه‌ل شمس و قمر له روانگه‌ی جوانکارییه و پۆشینی‌پالو (ایهام‌تناسب) به (تقوی، ۱۳۶۲: ۲۳۳) و له‌گه‌ل شجریشدا ته‌ناسوبی به‌رچاوه.

(۷-۲) "دایک کراس که‌وو نه‌مردوه":

ئهم رسته له بن‌زاراوه‌ی دیوانده‌رده‌دا بۆ هه‌موو که‌سیک ئاشنایه و زۆر به‌کاری ده‌بن و له پووی پۆله‌ته‌وه مانا‌که‌ی ده‌زانن. چه‌یرت سه‌جادی نووسیبوه "مادر پیراهن کبود که نمرده‌است. طوری نشده. زنی دیگر می‌گیرم" (حیرت سجادی، ۲۰۱۰: ۱۹۶).

هه‌موو ده‌زانین و ئاگادارین که که‌وو یان شین په‌نگی ماته‌مه. یه‌کێک له دابونه‌ریته‌کانی کۆنی دیوانده‌ره ئه‌وه بوو کاتی‌ک که‌سیک ده‌مرد خه‌لک په‌رسانه‌یان بوو ئه‌و مال له‌ده‌برد که یه‌کێکیان لێ مردبوو. چۆن ئهم خه‌لکه یه‌کێک له پێشه کۆنه‌کانیان ناژه‌لدارێ بووه زۆر جار مه‌رێکیان ده‌برد بۆ په‌رسانه. یاساش وابوو که سه‌ری مه‌رپه‌که‌یان که‌وو ده‌کرد که ماته‌مه‌که پێشان بده‌ن.

بازیک له توێژه‌ره‌کانیش بپوایان وایه که په‌نگی شینی ژێره کلایش هه‌ر به‌و بۆنه‌وه بووه و ئهم پێلاوه زۆرت‌ر له پێوه‌سه‌می ماته‌ما له پێ ده‌کرا. زۆریه‌ی بیسه‌ران خویته‌ران کاتی‌ک ئهم مه‌ته‌له ده‌بیسن ئه‌و بیره‌وه‌رییه‌یان به مێشکدا

دیت، به‌لام ئەم مەسەلە یە دەگەریتەو بە بۆ باوەرپێکی زۆر کۆن لە مێژووی مۆفدا. ئەوان خۆریان بە مێ دەناسی (شوالیه، ۱۳۸۲ ج: ۲: ۱۲۵) پێیان وابوو کە خۆر دایکی سروشتە و لە ناوچوونی بە مانای لە ناوچوونی دنیا. لە قورئانیشدا یەکیک لە نیشانەکانی ئاخیری زەمان و هاتنی قیامت کاتێک نووسراوە کە خۆر لە ناو دەچیت "أذالشمس کورت" (تکویر: ۱۱۱۱) خۆر لە زمانی عەرەبیشدا مێیە. کراسی شین لەم مەتەلەدا مەبەست ئاسمانە کە پەنگی کەوو (شین) ە. لە شیعری شاعرانی ئاسمان بە کەوو مەشهورە، شامی کرمانشایی ئەلێ: دی چەتوای وەلیم؟ ئاسمان کەو (شامی، ۱۳۷۶، ۱۳۷۰، ۲۲۳، ۲۱۳، ۱۳۷۰). ئەمە کاتێک کورپێک خوازینتی لە کچیک ئەکات پەییوەندییە کە سەر ناگریت دەلێن خۆ دایکی کراس کەوو نەمردوو، بەو مانایە کە خۆ دنیا بە کۆتایی نەگەشتوو.

۸-۲ "دەست خیرت پیوه دەژەنم":

ئەم دەستەواژە یە زۆرتر لە نیوان ژناندا بە کار دیت. لە کۆنەو خەڵکانێک بەتایبەت ژنان باوەریان وابوو کە جندۆکەکان پتر لە کاتی خەوتن یان تەنیا پێیدا دەست لە ژنان دەووشین و دەتوانن تووشی ئازار و دل‌پەرۆشیان بکەن. باوەرپێکی تر هەیه کە دەلێت جندۆکەکان کە مۆف ئازار دەدن زۆرتر بە پۆلەت و شیوی ژن زاھێز دەبن! پەنگ ئەمە یە کە ئەم دەستەواژە یە زیاتر لە نیوان ژناندا بە کار دەچیت بۆ ئەو باوەرە بگەریتەو. جەیمز جۆرج فریزر دەلێت: "ئەم بیرو باوەرە کە تۆ دەتوانیت گوناح و دەرد و پەنجەکانی خۆت بسەپینتی بە مل کە سێکی ترا تا لە گەڵ خۆی بیبا، بۆ مۆفی وەحشی، ئازاد بوو. ئەو پێی وابوو هەروا کە دەتوانی کۆتە دارێک، تاشە بەردێک لە سەر شانی خۆت لا ببە و بیخەیتە سەر شانی کە سێکی ترا، دەتوانی مەینەت و پەنجەکانی ژانیشت بخەیتە سەر شانی" (فریزر، ۱۳۹۲: ۵۹۳).

بازێک لە مۆفە ناپیاوەکان زۆر بە بێرەحمی ئەو کارەیان دەکرد، ئەوان پێیان وابوو کە لە رێگە ی دەست پیوه نانی کە سانیکی تر یان دەست پیوه‌دانی شتگە لێکی ترەو دەتوانن دەرد و ئازار و نەهامتیەکانی خۆیان لە کۆلیان کەنەو و بیخەنە ئەستۆی کە سێکی ترا. لە دنیا ی پزیشکی ئەمۆشدا سەلمیندراوە کە زۆرە ی نەخۆشیەکان لە رێگای دەست پیوه‌دانی راستەوخۆ یان ناراستە و خۆو بە کەسانی تر سەراپەت دەکات و دەبێت بە هۆکاری نەخۆشی.

۹-۲ "سەرورەن درگاکی مآل فلانی باشە":

لە دیواندەرە ئەم دەستە واژە یە کاتێک بە کار دیت کە گەرە ی مآلە کە خیزانە کە ی (ژنە کە ی) چ لە پۆلەتدا چ لە باری ئەخلاقییەو و ئەو پیوه‌رانە ی کە بۆ هەلسەنگاندنی ئافەرت بە کاری بێتن لە سەرەو بەیت. بوو کەکانی ئەو مآلەش وەک خەسوویان ئینسانە یەکی باش و هەلکەوتوبن. وا دیارە کە ئەم بابەتە دەگەریتەو بۆ ئەو چیرۆکە ی کە لە حەزەرەتی

ئێبراهیمی دەگێرنەو. مەنتی چیرۆکە کە ئەمە یە: دای ئەو ی کە حەزەرەتی ئێبراهیم ئیسماعیل و دایکی (هاجر) لە بیوانی ئەوکاتە ی مە کە بە جێهێشت و خۆی گەراییەو، دای ماوە یەکی زۆر بە عەز می سەردان چوو کە بیانینیت و خە بەرێکیان لێ پرسیت. ئیسماعیل لەو ماوە یەدا گەرە ببوو و ژنیکی جەرەمی هێنا بوو. کاتێک ئێبراهیم هات و ژنە کە ی ئیسماعیلی بینی هەوآلی هاجر و ئیسماعیلی پرسی. ژنە کە گوتی: کە هاجر مردوو و ئیسماعیلی ئیستا لە مآل نییە و چوو بە پۆ راو. ئێبراهیم لە ژنە کە ی ئیسماعیل پرسیاری کرد، ئیسماعیل ئەخلاق و هەلسان و دانیشتنی لە گەلتا چۆنە؟ ژنە چاکە ی ئیسماعیلی نەگوت. دای ئێبراهیم بە ژنە کە ی ئیسماعیلی گوت: هەرکات مێردە کەت هاتەو سلاوی منی پێ راگە یەنە و پێی بلێ درگای مآلە کە ی بگۆرێ. دای ئەو کە ئیسماعیل لە پاو گەراییەو ژنە کە ی راسپاردە کە ی پێگوت. ئیسماعیل گوتی ئەو کە سە ی کە هاتوو بۆ مآلی خۆمان باوکم بوو و بەو وتە یە رایگە یاندوو کە تۆ تە لاق بدەم. دە ی کە وایت دەبیت تۆ بگەریتەو نەو خزم و کە سی خۆت. زەمان گوزەرا و ئیسماعیل ژنیکی دیکە ی هێنا و دیسان باوکی بۆ سەردانی ئیسماعیل هاتەو بۆ مە کە. دیسان ئیسماعیل لە مآل نە بوو. ئێبراهیم خە بەری ئیسماعیلی لە خیزانە کە ی پرسی و لە ژنە ی پرسیار کرد ژانی هاو بە شتان لە گەل مێردە کەتدا چۆن دەگوزریت؟ ژنە زۆر پەزنامەندی لە مێردە کە ی دەربەری و بە ژانی هاو بە شیان رازی بوو. ئێبراهیم بە ژنە کە ی گوت: هەرکات مێردە کەت هاتەو سلاوی منی پێ راگە یەنە و پێی بلێ سەرورەن و درگای مآلە کە ی نەگۆریت (الجزائری، ۱۴۳۴: ۱۲). پوونکردنەو ی ئەم رستە یە کارتیکیەری دینی ئیسلام لە زمانی کوردیدا دەسەلمینیت.

۱۰-۲ "وہ دوعای پشی باران ناباریت":

یان بە وتە ی سنە ییەکان: "بە دوعای کتک باران ناواری" (حیرت سجادی، ۲۰۱۰: ۸۸). "با دعای گربە باران نمی‌آید. بە گفتن آتش زبان نمی‌سوزد" (هەر ئەو). کتک، پشی یان پشیلە کە لەم رستە یە هاتوو دەتوانیت ئامازە بیت بە ئەفسانە هایە ک کە لە کۆنەو لە مێژووی مۆفەکاندا بوو. شوالیه دەلێت: گوندنشینەکان بۆ ئەو ی باران بباریت گۆرانی دەخوینن و پشیلە یە ک کە لە قەفە سدا دیلکراوە مآل و مآل دە یگەرینن دە چنە بەر درگای هەر مآلیک خاوەن مآلە کە تۆزیک ئاو بە مل پشیلە کە دا دەرژینیت بەو هیوایە سکالای پشیلە کە ببیت بە هۆی بارینی باران (شوالیه، ۱۳۸۵: ۶۹۸).

کتک یا پشیلە، لە مێژووی مۆفەکاندا جێگایەکی باشی نییە بە تاییەت لە دینی زەرەدە شتدا پشیلە یە کێک لەو گیان بەرەرانە بوو کە لایەنگری ئەهریمن بوو هەر بۆیە لای مۆف جیگە و پێگە یەکی باشی نییە دە ی کە وا بیت دوعا کانیشی لای خودا یان ئەهرورا مەزدا قبول ناییت. ئەلەبەت بیر و رایەکی تر هە یە کە دەلێن ئەگەر کە سێکی فلا پشیلە یە ک بکۆزیت تا حەو سآل مەزاکە ی هیچی لێ سەوز ناییت. پشیلە لەو کاتەو کە مۆف دەستی کرد بە فەلاحەت و کشت و کال لە گەل مۆفدا ژیان

۱۲-۴) "تەمەل کیشانن که رویشک":

که رویشک گیان له بهرێکه که زۆرتر له ناوچه کوێستانیه که ژيان به سەر دهبات. دیوانده‌ره‌ش به‌هۆی ئه‌وه‌وه که مه‌لبه‌ندیکی کوێستانیه که رویشکی زۆری بووه و پاوچییه‌کان زۆریان لێ پراو ده‌کرد. ئه‌م گیانله‌به‌ره‌ به‌هۆی پاوچییه‌کان نه‌توانن له‌ سەر به‌فر شوێن پێیه‌کانی هه‌لگرن و پراوی بکه‌ن به‌ پێچه‌وانه‌ی گورگه‌وه‌ ئه‌گه‌ر له‌ شوێنه‌یکه‌وه‌ ده‌پویشت هه‌ر له‌وه‌ شوێنه‌وه‌ ده‌گه‌راوه‌ (گورگ ئه‌گه‌ر له‌ شوێنه‌یکه‌وه‌ به‌روات قه‌ت به‌ شوێنه‌که‌ی خۆیه‌وه‌ ناگه‌رێ به‌دواوه‌). که‌ رویشک جگه‌ له‌مه‌ سێ بازی لابه‌لا ده‌بات له‌ سێ لاوه‌ و له‌ جیگه‌یه‌کا نیشه‌جێ ده‌بێت و تیده‌کۆشیت ئه‌و جیگایه‌ به‌جینه‌هێلێت، به‌م کاره‌ی که‌ رویشک ده‌لێن "تەمەل کیشان". شوالیه‌ که‌ رویشک به‌ خوای تەمه‌لی و مه‌ستی ناوزه‌د ده‌کات و ئه‌لێ هه‌ر سالیکی سالی که‌ رویشک بێت، ئه‌و ساله‌ هه‌م ده‌توانیت سالیکی خۆش و موباره‌ک بێت و هه‌م ده‌توانیت نه‌حس و ناحه‌ز، چۆن که‌ رویشک له‌ لایه‌که‌وه‌ به‌ لایه‌کی‌تر باز ده‌بات (شوالیه، ۱۳۸۵، ج ۲: ۸۸). له‌ کورده‌واریدا به‌تایبه‌ت له‌ ناوچه‌ی دیوانده‌رده‌دا، که‌ رویشک به‌ کلۆل ده‌زانن و ئه‌گه‌ر پێپواریک له‌ ناو پێگا تووشی که‌ رویشک بووبایه‌ت به‌ شتیکی چاکیان نه‌ده‌زانسی.

۱۳-۴) "ئاسیاو له‌ مزین بێت هه‌ر ده‌مزیت":

ئاسیاو مزین له‌ زۆریه‌ی کتێبه‌کاندا و اتا و مه‌به‌سته‌که‌ی هاتوووه‌ (علیزاده، ۱۳۹۱: ۲۷ و خال ۲۰۰: ۱۹) به‌لام هه‌چکام له‌م کتێبانه‌ وشه‌ی "مزین" یان مانا نه‌کردوووه‌ ته‌وه‌. ئه‌م به‌ره‌ی نوێیه‌ ئاسیاوی ئاوی یان ئاشی ئاویان نه‌دیوه‌. ئاسیاوی ئاوی له‌ ژێر دۆلیانه‌که‌ی که‌ گه‌نمیان تیده‌کرد که‌ ره‌سه‌یه‌ک که‌ بۆلبرینگیان پێ ده‌گوت و جووودی بوو که‌ هاره‌کانی ده‌چه‌رخاند، ئه‌گه‌ر ئاشه‌وانه‌که‌ بیری پێ نه‌دابا له‌ که‌ناری ئه‌و بۆلبرینگه‌وه‌ گه‌نمه‌که‌ ده‌پژا و له‌ کیس ده‌چوو، به‌م کاره‌ ده‌یانگوت مزینی ئاسیاو.

۱۴-۴) "فلانی به‌ پرووی ته‌رپه‌وه‌ هاتوووه‌ نابیت ده‌ست بنین به‌ پروویه‌وه‌":

له‌ کورده‌واریدا ژن جیگا و پێگه‌یه‌کی زۆر مه‌زنی هه‌یه‌، جار وابوووه‌ که‌ دوو ماله‌ یان بنه‌ماله‌ پێکه‌وه‌ له‌سه‌ر بابه‌تێگ شه‌ریان بکردبا ژنیک به‌هۆی جیا یان بکاته‌وه‌ و نه‌هێلێت شه‌ر بکه‌ن له‌چه‌که‌ی یان بانه‌سه‌ریه‌که‌ی داده‌گرت، هه‌ر دوو لایه‌نه‌که‌ به‌حورمه‌تی ئه‌وه‌وه‌ شه‌ره‌که‌یان کۆتایی ده‌هێنا و ئاژاوه‌ له‌ ناو ده‌چوو. ته‌نانه‌ت کاتیک دوو ماله‌ یان دوو که‌س پێکه‌وه‌ شه‌ریان ده‌کرد ئه‌گه‌ر ژنه‌کانیان له‌ شه‌ره‌که‌ بووبوونایه‌ هه‌چکام له‌ پیاوه‌کان له‌ ژنیه‌ نه‌ده‌دا و به‌قه‌ولی خۆمان ده‌سیان له‌ ژن به‌رزه‌و نه‌ده‌کردوه‌. پرووی ته‌ر به‌ ژنگه‌لیک جوان به‌کار دیت چۆن ژن تا شووی نه‌کردوووه‌ پێ ده‌لێن کچ، پیر که‌ بوو پێ ده‌لێن پۆپچه‌رموو ئه‌مه‌ ره‌سته‌ ده‌توانیت بگه‌ریته‌وه‌ به‌ ژنیه‌وه‌ به‌هۆی ژنیه‌وه‌ که‌ له‌ میژوویدا به‌ ژن جوان

به‌سه‌ر ده‌بات و باشتترین ئاژه‌ل بووه‌ به‌هۆی له‌ ناو برینی مشک که‌ به‌هۆی له‌ مه‌زه‌په‌تی بووه‌. شایه‌ت که‌ سه‌گه‌لیک به‌هۆی به‌رگیری بکه‌ن له‌ کوشتنی پشیله‌ گوتووینه‌ ئه‌گه‌ر فه‌لایه‌ک پشیله‌یه‌ک له‌ ناو بیات ئه‌و پشیله‌یه‌ ده‌کات و تا سه‌وساله‌ مه‌زراکه‌ی هه‌چی لێ سه‌وز نابیت بۆیه‌ ئه‌وانه‌ی که‌ پشیله‌یان ده‌کوشت ده‌یان گوت خۆ باران به‌ دوعای پشیله‌ ناباریت که‌ ئه‌گه‌ر کوشتمان نه‌هێلێت بباریت و دوعا بکات په‌س که‌ وایه‌ پشیله‌ توانایی ئه‌وه‌ی نییه‌ که‌ سه‌کالایی بوو باریین باران کاریگه‌ر بێت "واته‌ وه‌نه‌بێ هه‌ر که‌ سه‌یکه‌زی له‌ چی بێ، ئه‌وه‌ی ده‌ست که‌وه‌ی" (خال، ۱۳۲۲، ۲۰۰۰: ۲۰۰۰: ۱۱۲)

۱۱-۴) "فلانی له‌ گه‌ل منا دوودنگه‌":

دنگ له‌ مانای وشه‌دا به‌ دوو شیوه‌ به‌ کار دیت: ۱) به‌ واتای "ئامرازی چه‌لتۆک کوتان، ده‌نگ، مشت، شه‌ونم" (هه‌ژار، ۱۳۷۶: ۲۹۸۲)

ئه‌لف: دنگ به‌ مانای ئامرازی چه‌لتۆک کوتان:

هه‌ر وه‌ک ده‌زانین له‌ رابردوودا خه‌لکی بازیکی له‌ کاره‌کانیان به‌ ئامیژگه‌لیک ده‌ستی ئه‌نجام ده‌دا. وه‌کوو هاره‌ و دنگ و... که‌ بازیکی له‌ ماله‌کان ئه‌و ئامیژه‌یان بوو. هاوسه‌ ماله‌کان و ئه‌وانه‌ی که‌ خزمایه‌تیان پێکه‌وه‌ بوو ده‌هاتن و ئه‌و ئامیژه‌یان وه‌رده‌گرت تا کاره‌که‌یانی پێ ئه‌نجام بده‌ن. یه‌کتیک له‌وه‌ ئامیژه‌یه‌ دنگ بوو که‌ به‌ هارینی کونجی و گه‌نم و... که‌ لکیان لێ وه‌رده‌گرت. جا ئه‌گه‌ر یه‌کتیک له‌ خزمه‌کان یان هاوسه‌ییه‌کانیان پێویستیان بووبایه‌ت ده‌چوون له‌وه‌ ماله‌ ده‌یانیه‌نا و کاره‌که‌یان پێ ئه‌نجام ده‌دا. چۆن پێکه‌وه‌ ئاشنایه‌تیان بوو و جار جار هه‌تا به‌هێنایی دنگیش بووبایه‌ به‌ ماله‌ی یه‌کتێر ده‌چوون دیاره‌ له‌ حال و باڵی یه‌کتێر ئاگیان بوو، به‌لام ئه‌م مه‌ته‌له‌ دواي تپه‌رپوونی زه‌مان وای لێهات که‌ ئه‌گه‌ر له‌ ئه‌حوالی که‌ سه‌یک پرسیاوت له‌ که‌ سه‌یکێ تر پرسیایه‌ ده‌یگوت فلانی له‌ گه‌ل ئه‌مه‌دا دوودنگه‌ به‌ ومانایه‌ که‌ من له‌ گه‌ل ئه‌واندا رابته‌یه‌کم نییه‌ و له‌ حال و ئه‌حوالیان بپه‌سه‌رم و هه‌تا به‌هێنایی دنگیش به‌ ماله‌ی ئه‌وان ناچم. دواي دوودنگ بوون به‌ واتایه‌ له‌ نیوه‌ خه‌لکا به‌کار ده‌چوو که‌ ئه‌مه‌ دل‌نیشانی که‌ وتوه‌ ته‌ به‌ینمان و دنگمان له‌ یه‌کتێر جیا بووه‌ ته‌وه‌. ئه‌مه‌ ژه‌شه‌ کاتیک ئه‌لێن فلانی له‌ گه‌ل مندا دوودنگه‌ به‌ واتایه‌ به‌کار ده‌یت که‌ دل‌ی لێمان نیشاوه‌ یان به‌ینمان شیواوه‌ و له‌ حال یه‌کتێر خه‌به‌رمان نییه‌. ده‌توانین به‌ چه‌ند فاکتیکێ تر که‌ وشه‌ی (دوو) یان تیدا به‌کار هاتوه‌ ئاماژه‌ بکه‌ین وه‌ک: دوودل، دووزمان، دووشک، دووپه‌نگ.

بێ: دنگ به‌ مانای ده‌نگ:

دوودنگ به‌ واتای دووده‌نگ و مانای رسته‌ی "فلانی له‌ گه‌ل منا دووده‌نگه‌" ده‌بێته‌ ئه‌وه‌ که‌ فلانی له‌ گه‌ل مندا یه‌ک ده‌نگ نییه‌، قسه‌مان به‌رزومنه‌، مپومشتمان و به‌ینمان باش نییه‌ و ناکۆکی له‌ نیوانماندا یان بیروپامان سه‌باره‌ت به‌ یه‌ک بابه‌ت جیاوازی تیدا یه‌.

دایانناوه. جار وابوو که بۆ کارێک ده‌چوون بۆ شویننیک پێزی تایبه‌تیان لێ‌ده‌گیردا.

۱۵-۲ "دوو وهردت داغهن ویت":

وه‌ک ده‌زانین لای جووتیاران و فه‌لایان وهرزه‌کانی سال زۆر گرنگه و هه‌رکامه‌یان بۆ کار و پیشه‌ی ئه‌وان تایبه‌تمه‌ندییه‌کی خۆی هه‌یه، به‌لام دوو وهرزی به‌هار و هاوین له‌وانی‌تر بایه‌خی زۆرتهر، ئه‌ویش به‌بۆنه‌ی پیشه‌که‌یانه‌وه‌یه. ئه‌م هه‌په‌شه که زۆرتهر بۆ وهرزێران به‌کار ده‌چوو به‌ واتایه‌ بووه که دوو وهرزی سالت که له‌و دوو وهرزه‌دا به‌ره‌می زه‌وییه‌که‌ت دروینته ده‌که‌یت و زه‌میینه‌که‌ت بۆ سالنیک‌تر ئاماده ده‌که‌ی له‌ به‌ین بچیت. له‌ پاستیدا به‌و واتایه که نه‌ ئه‌مسال به‌ره‌میکت بیت و نه‌ک بتوانی بۆ سالنیک‌تر زه‌وییه‌که‌ت ئاماده بکه‌یت. که ئه‌مه به‌رابه‌ره له‌گه‌ڵ له‌به‌ین‌چوونی سامان و ملکه‌که‌یدا.

۱۱۱۶-۲ "پالنت نه‌گه‌رپت":

ئه‌م پسته‌یه یه‌کیک له‌ نفرینه‌کانی مۆقه که له‌ بن‌زاراوه‌ی دیوانده‌ردا به‌کار دیت. وشه‌ی "پال" له‌م پسته‌یه به‌ واتای گورچیله‌یه. به‌و مانه‌یه که گورچیله‌ت کار نه‌کات. بۆ ئه‌وه‌یه که کرداری گه‌پانیان به‌کار هیناوه چۆن ئانوریانه گورچیله وه‌کوو ئاش کارده‌کات و له‌ پوانگه‌ی پوونینێزه‌وه خوازه‌ی په‌یوه‌ندی شوینییه (مجاز به‌ علاقه‌ی محلیه).

۱۷-۲ جه‌رده‌ت بۆ داخه‌ن شلۆقی مه‌که":

جه‌رده له‌ فه‌ره‌نگ لۆغه‌تا به‌ واتای "دز و پێگه‌ره" (هه‌ژار، ۱۳۷۶: ۱۸۹) به‌لام له‌ زاراوه‌ی دیوانده‌ره مانایکی تریشی هه‌یه:

له‌ سالانی پیشوودا له‌ دیوانده‌ره ئه‌گه‌ر که‌سێک ده‌مرد، جلوبه‌رگه‌که‌یان دوا‌ی خۆی راده‌خست و خزمان و خۆیشان به‌ مل جلوبه‌رگه‌که‌یدا ده‌گریان و شیوه‌نیان ده‌کرد. به‌و جلوبه‌رگه‌یان ده‌گوت جه‌رده. ئه‌میشه یه‌کیک له‌و نفرینانه بوو که زۆرتهر کاتیک به‌کاریان ئه‌برد که بیان ویستبایه دۆعای شه‌ری مندال بکه‌ن که به‌واتای جوانه‌ مرگ بوونه.

۱۸-۲ په‌خنه‌یه‌ک له‌سه‌ر په‌ندی پیشینیان "مار خۆشی له‌ سیر نه‌ده‌هات له‌ به‌ر کونه‌که‌یدا سه‌وز ده‌بوو":

پێویسته که ئاماژه بکریت که بریک جار بابه‌تیک له‌ چه‌ند به‌ره‌مدا نووسراوه، به‌لام ئه‌م چه‌ند ئاماژه‌یه نایبته به‌لگه بۆ ئه‌وه‌ی که جیگه‌ی په‌خنه‌ی تیدا نییه، بۆ نمونه نووسه‌رانی ئه‌م وتاره له‌ کتێبه‌ پیشووه‌کانی په‌ندی پیشینیان پسته‌یه‌کیان وه‌به‌ر په‌خنه‌ خستوه تا بیسه‌لمینن که تووژینه‌وه پیشووه‌کان هه‌رچه‌نده زۆر جیگه‌ی پیز و بایه‌خن، به‌لام ویچووی هه‌له‌شیان هه‌یه و ئه‌م ئه‌گه‌ره‌ش بۆ لیکۆلینه‌وه نوویه‌کانیش پێ‌تی‌چووه. په‌ندی پیشین هه‌یه که ده‌لی:

"مار خۆشی له‌ سیر نه‌ده‌هات له‌ به‌ر کونه‌که‌یدا سه‌وز ده‌بوو" (عه‌لیزاده، ۱۳۹۱: ۱۵۷).

"مار خۆشی نه‌ده‌هات له‌ پونگه، پونگه له‌ به‌ر کونه‌که‌یدا سه‌وز ده‌بوو" (حیرت سجادی، ۲۰۱۰: ۴۲۶).

"مار چه‌زی له‌ ماره‌گیره نه‌بوو، له‌ به‌ر کونه‌که‌یدا سه‌وز ده‌بوو" (ماره‌گیره: گیایه‌کی درکاوویه که مار ناوێری خۆی لێ‌ی بدات) (خال، ۲۰۰۰: ۴۱۴).

له‌م سێ کتێبه‌دا سیر، پونگه و ماره‌گیره‌یان نووسیوه، به‌لام بیریان له‌وه نه‌کردوه‌ته‌وه که سیر، پونگه و گیایی ماره‌گیره له‌ جیگه‌که‌دا سه‌وز ده‌بن که میترگ و ئاوی زۆری هه‌یه. ئه‌و که‌سانه‌ی کشت‌وکالیان کردبیت ده‌زانن که مار خۆی کونی نییه و له‌ کونی مشک و شتی و خۆی چه‌شار ده‌دات. وادیاره ئه‌م په‌نده له‌ بنه‌په‌تدا کوردی نه‌بووبیت وهرگێزانیک به‌سه‌ریا هاتبیت.

محمودبن‌الحسین محمدالکاشغری له‌ "دیوان لغات‌الترک"دا نووسیویه: "یریز: الحبق. وه‌ونبت" (کاشغری، ۱۳۳۳: ۱۳۳۳: ۲۳: ۲۳). الحبق یانی پیمان و پونگه (آذرناش، ۱۳۷۹:

۲۴۴ و XپاXبایی، ۱۳۵۸: ۱۲۴) له‌ دوايشدا نووسیویه "یریز: النمسی. وه‌ی دابة تقتل الثعبان" (کاشغری، ۱۳۳۳: ۱۳۳۳: ۲۳: ۲۳). النمسی: جانوریست به‌ هیکل گریه‌ دارای دم دراز که سید موش و مار کند" (سیاح، ۱۳۸۶: ج: ۱، ۸۷۹). یانی "نمسی" جانوه‌ریکه به‌ هیکله‌ی پشیله که مشک و مار پاو ده‌کات، له‌ زمانه‌کانی دیکه‌دا به‌م گیان له‌به‌ره ئه‌لین: "راسوو"، "موش خرما"، "دله" و له‌ زاراوه‌ی دیوانده‌ره به‌ جانوه‌ریکه‌که دژی ماره ئه‌لین "خه‌ده‌نگ" و مه‌سه‌لی "یلان یر بزدن قجار.

قنجا برسا یریز اتروکلن) معناه ان الحية ابداء نفر من النمسی فایله‌ما توجهت قابلها النمسی: یضرب هذا فیمن عن شی بیعضه و هو ابداء یراه و یلقاه" (کاشغری، ۱۳۳۳: ۱۳۳۳: ۲۳: ۲۳).

یانی: "مار نفره‌ت و رقی هه‌یه له‌ راسوو"، "موش خرما"، "دله"، "خه‌ده‌نگ" له‌ هه‌ر جیگه‌یک ئه‌پوات ئه‌م جانوه‌ره ،له‌ به‌ر ده‌می زاهر ئه‌بێ، ئه‌م مه‌سه‌له به‌ "یه‌کیک ئه‌یلێ

که رقی له‌ یه‌کیک بێ، که چی هه‌میشه له‌ به‌ر چاوی بێ" (خال، ۲۰۰۰: ۲۰۰۰: ۲۰۰۰: ۴۱۴). له‌م شروقه‌ کورته‌دا ده‌رکه‌وت

که مه‌به‌ست له‌ "یریز" له‌م مه‌سه‌له گیایی پونگه، سیر یان پیمان نییه، به‌لکو جانوه‌ریکی کێویه پێویسته ئاماژه بکریت له‌ زمانی فارسیشدا "یریز" یان به‌ "پونگه" زانیوه: "مار از پونه بدش می‌آید پودنه هم در لانه‌اش سبزی‌میشود" (ده‌خدا، ۱۳۶۳: ج: ۳، ۱۳۸۴).

۳- ده‌سه‌که‌وت:

ده‌توانین بلین ئه‌م وتاره به‌ شیکردنه‌وی چه‌ند بیت، وشه و په‌سته‌ی له‌ شیوه‌زاری دیوانده‌ری‌دا به‌کورتی، تاکوو راده‌یه‌ک به‌ خۆینه‌ر یان بیسه‌ر ناساندوه. چاندی پێزلیان له‌ ژن، هه‌روه‌ز، گرنگی‌دان به‌ دراوسێ، ماتهم و په‌ژاره، شایی و زه‌ماوه‌ند، دۆعای خێروشه‌پ، هه‌په‌شه و نفرین، ئامرازێ نه‌ناسراو، شیوه‌ی کایه‌ی مندالان که له‌ ناوچووه، دێروک و حیکایه‌ت که تاکوو ئیستا له‌ نێو قسه‌ی نه‌سته‌ق و په‌ندی پیشینیاندا خۆیانیا‌ن چه‌شاردا‌بوو به‌م وتاره سه‌ریان

- رخرزادی، علی. (۱۳۹۰). آوا شناسی و دستور زبان کوردی. سنندج: کردستان، دوم.
- سألحی ساحیب، عومەر. (۱۳۹۱). تاڤگه‌ی ئه‌وین. سنندج: دانشگاه کردستان، یه‌که‌م.
- _____ . (۱۳۸۱۳۸۴). عه‌زیز و ته‌کش. سه‌قز: نووسەر، یه‌که‌م.
- سیاح، احمد. (۱۳۸۶). فرهنگ دانشگاهی عربی-فارسی، جلد اول، ترجمه المنجدالاجدی. تهران، فرحان، سوم.
- _____ . فرهنگ دانشگاهی فارسی-عربی، جلد دوم، تهران، فرحان، سوم.
- شامی کرماشانی. (۱۳۷۰-۱۳۷۰). چه‌پکه‌گول. تهران: سروش، ششم.
- شوالیه، ژان و گریبان، آلن. (۱۳۸۱۳۸۴). فرهنگ نمادها. جلد دوم، مترجم سودابه فضایی، تهران: جیحون، دوم.
- _____ . (۱۳۸۲۱۳۸۲). فرهنگ نمادها. جلد سوم، مترجم سودابه فضایی، تهران: جیحون، اول.
- _____ . (۱۳۸۱۳۸۵). فرهنگ نمادها. جلد چهارم، مترجم سودابه فضایی، تهران: جیحون، اول.
- طباطبایی، سیدمصطفی. (۱۳۵۸). فرهنگ نوین تهران: اسلامیة، پنجم.
- عه‌لیرزاده، خالد. (۱۳۹۱). دیاری تیله‌کۆ. سه‌قز: گوتار، یه‌که‌م.
- فریزر، جیمز جرج. (۱۳۹۲۱۳۹۲). شاخی زرین. مترجم کا‌م فیروزمند، تهران: آگاه، هفتم.
- کاشغری، محمودبن‌الحسین بن محمد. (۱۳۳۱۳۳۵). دیوان لغات ترک. جلد سوم، حلب: مطبعه عامره، الاول.
- مه‌ژار. (۱۳۷۱۳۷۶). هه‌نبانه بۆرینه. تهران: سروش، دوم.
- ئهم وتاره له دووه‌مین کۆنفرانسی هاوبه‌شی نیوه‌ده‌وله‌تی تووژینه‌وه‌ی زمان و وێژه‌ی کوردی و فارسی (زمان‌ناسی و بووتیقا) له زانستگای کوردستاندا به شیوه‌ی وتاری پووستر دانراوه.

- هه‌لداوه‌وه و خۆیانیان پیشاندا و سه‌لمانمان که هه‌رکامیان ده‌توانن سه‌ردیتری وتاریک بن تاکوو تووژه‌رانی زمان‌ناسی، کۆمه‌ل‌ناسی، ده‌روون‌ناسی و لایه‌نگرانی هونه‌ر و ئه‌ده‌بیات لیان بدوین و پوونیان بکه‌نه‌وه.
- ده‌وله‌مندیی زمانی کوردی و شیوه‌زاری ناوچه‌ی دیوانده‌ره به‌م شیکردنه‌وه‌یه زۆتر و به‌هه‌رچاو که‌وت، خه‌زینه‌ی زمانی کوردی به‌ وشه‌کانی ئهم به‌شه له کورده‌واری دیسان لیوانلیوتر له جوانی و توانایی خۆی نواند. له له‌ناوچه‌وونی و نه‌مانی به‌شیک له زمانی کوردی به‌رگری کرا. ئاخۆه‌رانی دیوانده‌ره‌یی پاچله‌کان که بپوایان به‌خۆیان ببیت که دیالیکتیان شایانی شانازییه و ده‌بئ به‌ره‌ی نویش بۆ پاراستنی ئهم سامانه ده‌وله‌مهنده هان بدن و نه‌یلن تووژی له‌بیرچه‌وونه‌وه، به‌سه‌ریدا بیاریت. کاریگه‌ری و کارتیکه‌ری زمان و شیوه‌زاره‌کان، که‌له‌پوور و فۆلکلۆره‌کان پیشاندران. په‌خه‌گرتن له کتێبه کۆنه‌کان ئهم‌ه‌ی وه‌ده‌رخست که هه‌ر وته‌یه‌ک جی‌ی په‌خه‌یه گه‌ر چی له چه‌ن کتێبیشدا باسی لئ کرابیت.
- نووسه‌رانی ئهم وتاره پیشنیاریان ئه‌وه‌یه په‌سپورانی بواره جۆرواجۆره‌کان به‌تایبه‌ت خۆیندکارانی دیوانده‌ره‌یی، له‌سه‌ر ئهم زارواه لیکۆلینه‌وه‌ی تایه‌تیان ببیت با به‌م ناساندن و تووژینه‌وه‌ی زمان بپاریزیت، چاندمان گه‌شه‌یکات و فۆلکلۆر له ناو نه‌چیت.
- ٤) سه‌رچاوه‌کان
– قورئانی پیرۆز
– آرنوش، آرتاش. (۱۳۸۳۱۳۷۹). فرهنگ معاصر عربی – فارسی. تهران: نشرنی. اول.
– استعلامی، محمد. (۱۳۸۳۱۳۸۳۱۳۸۳). درس حافظ. جلد اول، تهران: سخن، دوم.
– _____ . جلد دوم، تهران: سخن، دوم.
– اصفهانی، راغب. (۱۳۸۹۱۳۸۹). مفردات الفاخ قرآن کریم. مترجم حسین خدایپرست، قم: نوید اسلام، دوم.
– پارسایار، محمد X. L. (۱۳۸۰-۱۳۸۰). فرهنگ معاصر فرانسه-فارسی. تهران: فرهنگ معاصر، دوم.
– تقوی، سید نصرالله. (۱۳۶۲). هنجارگفتار (درفن معانی و بیان بدیع). اصفهان: فرهنگسرای اصفهان، دوم.
– جابرالجزایری، ابوبکر. (۱۱۴۳۴۳۲۱۲). هذالحبیب. مصر: زاد، الاول.
– حیرت سجادی، سید عبدالحمید. (۲۰۱۰). په‌ندی پیشینیان. هه‌ولێر: ئاراس، دووهم.
– خال، شیخ محه‌مه‌د. (۲۰۰۰). په‌ندی پیشینیان. سلیمانی: سه‌رده‌م، سێیه‌م.
– خرمدل، مصطفی. (۱۳۸۷۱۳۸۷). تفسیر نور. تهران: احسان، ششم.
– _____ . (۱۳۷۳۱۳۷۳). گنجینه صرف و نحو زبان عربی. سنندج: دانشگاه آزاد اسلامی، دوم.
– خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۸۰-۱۳۸۰). حافظ نامه. جلد دوم، تهران: علمی فرهنگی، دوازدهم.
– دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۳). امثال و حکم. تهران: امیرکبیر، ششم.

ئه‌نوه‌ر مه‌عرفه‌ت

وینا له شیعری نوئی کوردی دا

ته‌نیا شاعیره‌ که ده‌ستی ده‌گاته سروشتیکی‌تر. سروشت هه‌رگیز زه‌وی به‌و چه‌شنه‌ پرپیست و دل‌رفین نه‌نواندوو‌ه که شاعیران ده‌ی‌خه‌ملێتن.
(سیدنی فیلیپ، شاعیری ئینگلیزی-سه‌ده‌ی ۱۶)

دیه‌انگوت: وینای شاعیرانه، وینه‌یه‌کی سه‌ریه‌رده‌ی شیوه‌ کاری، وینه‌یه‌کی سه‌رلاپه‌رپه‌یک کاغه‌ز یا له‌سه‌ر نیگاتیف (فیلم) نیه‌ به‌لکوو ته‌نیا "به‌یانیکی مه‌جازی"یه، کینایه‌ یاخوازه‌یکه، "دیتنیی" نیه. (هه‌مان: ۶۰)

کارێل گۆستاو یۆنگ فیلسوف و ده‌روون ناسی سویسی ئه‌م بابه‌ته‌ی به‌م جۆره‌ خه‌ملاندوو‌ه: «شاعیر له‌ ژیا‌نی پۆژانه‌ی خۆیدا رووبه‌رووی بووداوگه‌لی ده‌بیته‌وه‌ و بیچمی پێ ده‌دا که هه‌م په‌وتی عه‌ینی و ده‌ره‌کی (تۆبژه) و هه‌م په‌وتی دل‌خوازه‌ی زه‌ینی شاعیر پیشان ده‌دا. شاعیر له‌ گه‌پانی ئاویته‌ کردنی عه‌ینییه‌ت و زه‌ینییه‌تدا، ئه‌و به‌شه‌ له‌ پێوه‌ندییه‌ شاراوه‌کان ده‌خاته‌ روو که عه‌قل نایانینییته‌.» (یونگ، ۱۳۸۹: ۷)

وینای شیعری، پێوه‌ندییه‌کی خه‌یالی و سۆزدارای ده‌روونییه‌، سه‌روبه‌ری ده‌خړیته‌وه‌ یه‌ک و ده‌بیته‌ ئه‌زمونیکی هه‌ست بیکراوی بینه‌راو بئ ئه‌وه‌ که که‌ره‌سته‌ و زمانای وینه‌ (خال، خه‌ت، په‌نگ، په‌هه‌ند) بیکرێته‌وه‌ یان بینه‌وینێته‌وه‌. مرۆف به‌هۆی وینه‌وه‌، واقیعه‌ته‌ روژانه‌وبه‌رده‌سته‌کان ده‌بینی و ده‌ناسیته‌وه‌ به‌لام وینای شیعری، ژوو‌ره‌ واقیعه‌تیک به‌یان ده‌کا که روژانه‌ و ناسایی نین و به‌ سانای ده‌سته‌به‌ر ناکرین. ئه‌گه‌ر تیشک (نوور) هۆکاری فیزیکی بینه‌ی وینه‌ ئۆبژیکتیفه‌کانه‌، «ته‌خه‌بیول»، خالی ناوه‌ندی هه‌ست کردن به‌ وینا شیعریه‌ کانه‌. (کلام مخیل) لای پێشینایانی وه‌ک ئه‌بووعه‌لی سینا و خواجه‌نه‌سیری تووسی و عه‌رووزی سه‌مه‌رقه‌ندی بۆ پێداگری له‌سه‌ر فورمی ده‌روونی شاعر بووه‌. ته‌نانه‌ت ئه‌م زانایانه‌ له‌و بپوایه‌ دابوون که وه‌زن، له‌ خه‌مه‌ت خه‌یالوی بوونی شاعیردا به‌. (خانلری، ۱۳۷۲) دوکتۆر شه‌فیعی که‌ده‌کی ماکه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی شاعر به‌زمان، موسیقی و ویناله‌ قه‌لم ده‌دا ولای وایه‌ «به‌یان» و «وینا»، به‌ره‌هه‌نگاوی سه‌ره‌کی شیاو‌ز ویک ده‌هیتن. (کدکنی، ۱۳۸۶: پنج و شش) هه‌روه‌ها وتوو‌یه‌: «شاعر، گرێدراوی سۆزدارانه‌ی ئه‌ندیشه‌ و ته‌خه‌بیوله‌ که له‌ زمانیکی کێشداردا ته‌شک ده‌گرێته‌.»

له‌ شیعری پاییزدا:

پاییز! پاییز! بووکی قژزه‌رد
تۆ مات من زیز، هه‌ردوو‌ها وده‌رد
گۆران به‌یارمه‌تی سه‌نه‌تی وچواندن به‌ هۆی په‌نگامه‌یی و
زه‌ردو نارنجی بوونی گه‌لای داران، وه‌رزی خه‌زان به‌بووکیکی

تیکرای ئه‌و شته‌گۆنکریته‌انه‌ی که له‌ دونیادان، لانی که‌م له‌ دووتایه‌ت مه‌ندیی گشتگیرانه‌دا هاوبه‌شن: هه‌م "ناویان" هه‌یه، هه‌م "وینه". ئه‌گه‌ر نادیاریش بن؛ ئه‌وا به‌ "هیمایه‌ک ئاماژه‌ی پێده‌دریته‌. ئه‌م دووتایه‌ت مه‌ندییه‌ و هه‌ندیک پارامیتری دیکه‌ سه‌رجه‌م هه‌بوونیکی "به‌ره‌ست و واقیعی" له‌و شتانه‌پیک دینن که ده‌کرێ به‌ ئامرازه‌کانی وینه‌ گرتنه‌وه‌ یان به‌ شیوه‌ کاری و نیگارکێشان بینه‌وینێته‌وه‌. به‌لام چه‌شنه‌ "وینا"یه‌کی تریش له‌ دنیا و له‌ ئاکامی بووداوه‌کان و پێوه‌ندی نیوان شته‌کان له‌ سروشتدا به‌دی ده‌کرین که "ده‌ره‌ست" ن له‌ خه‌یال و زه‌ینی ئابستراکی مرۆفدا بیچم ده‌گرن. ئه‌مانه‌ ئیماژ یان "وینای شیعری" ن که کامی‌را ناتوانی تۆماریان بکا و بیانویته‌وه‌. وینای شیعری، نواندنه‌وه‌ی هونه‌ریانه‌ی شته‌ "بێناو" و "نادیار" و نه‌بینه‌راوه‌کانی جیهان و سروشت و به‌ره‌می پێوه‌ندی دینامیکی نیوان نواندنه‌وه‌ ده‌روونی و زه‌ینییه‌ته‌کانی شاعیر و ئه‌زمونه‌ ده‌ره‌کیه‌کانیه‌تی که له‌ ریگای که‌ره‌سته‌ و یاسا زمانیه‌کانه‌وه‌ ده‌کێشێته‌وه‌ و ده‌گۆزێته‌وه‌. وینا یه‌کی له‌و تابه‌تمه‌ندیانه‌یه‌ که ده‌قیکی هونه‌ری ئه‌ده‌بی له‌ ده‌قیکی نانه‌ده‌بیی جیا ده‌کاته‌وه‌ و سه‌رنجکی ژۆرتریش بۆ ده‌قه‌ ئه‌ده‌بییه‌که‌ پاده‌کێشی تا به‌ گه‌رانه‌وه‌ بۆ سه‌ری و چه‌ند جارخویندنه‌وه‌ی ده‌قه‌که‌، مانایه‌کی پوون تری تیا بدۆزێته‌وه‌. له‌ ئاستی پێوه‌ندی "وینا" و "مانا" له‌ ده‌قیکی شاعیردا، جاناتان کالیر ده‌لێ: «په‌نگه‌ ئیمه‌ له‌ قاپی وینایه‌کدا به‌ شوین مانایه‌کدا بگه‌رپین به‌لام کاره‌یزی ئه‌و وینا که وادارمان ده‌کا تا به‌ شوین مانایه‌کدا بگه‌رپین، بیر له‌ چه‌می هه‌ندئ وشه‌ی ناوه‌ندی بکه‌ینه‌وه‌، به‌شێ له‌ مانای ئه‌و وینایه‌ پیک دینیت.» (کالر، ۱۳۸۹: ۸۹) ویکتۆر شکلۆفسکی که له‌ بیره‌دارییه‌رانی فورمالیسمی پووسییه‌ له‌م باره‌وه‌ وتوو‌یه‌: «هه‌روینایه‌ک پێویسته‌ تیگه‌شتمنی نوێ له‌ بابه‌ت به‌ده‌سته‌وه‌ بدا نه‌ ئه‌وه‌ی که دووباره‌ی بکاته‌وه‌.» شکلۆفسکی هه‌روه‌ها به‌م ئه‌نجامه‌ ده‌گا که وینا هه‌موو کات پێوه‌ندی به‌ ئاشنایی سپرینه‌وه‌ یا نامۆ سازیه‌وه‌ هه‌یه. (احمدی، ۱۳۷۸: ۴۹)

فورمالیسته‌کان ملکه‌چی ئه‌م حوکمه‌ی سه‌مبولیسته‌مان نه‌بوون که دیه‌انگوت: "شاعیرده‌رپینی ئه‌ندیشه‌یه‌ به‌ یارمه‌تی ویناکان." هه‌روه‌ها په‌خه‌نگران و بیرمه‌ندانیکی دیکه‌ش که ژۆرت له‌هه‌موو شتن، شاعیران به‌ "گه‌مه‌ به‌ زمان" پیناس کردوو‌ه؛ وینای شاعیرانه‌یان به‌ "شتیه‌کی کلۆر (ناوخالی)" زانیوه‌. ئه‌وان

به لام شیعریکی دیکه هه یه که وروژینه ری خه یال کردنه نه پیشکەشکاری خه یال. ئەمەش کاتێ پوو دەدا که پێگه وتی ههست و سۆز له نیوان شاعیر و خوینەر داههست بدا. له م کاته دا شیعەر به جۆریک له سەر خوینەر کاریگه ری داههست خۆی که شی خه یال کردنی تیا دروست ببێ که مایه و به سستی له شاعیره که وەرگرتوو. « (ابو مبوب، ۱۳۸۲: ۳۶۸) لیره وه ده کرێ په ی به چه شنیک "وینای زهینی" ببهین. وینایه که که راسته وخۆ له جیهانی دهرهست و دهره وه ی خه یال به دی ناکرێ به لام له سەر بناغه ی "تیه گیشتنی هاوبهش"، هه مان شوین و کاریگه ری له سەر ههست و زهینی خوینەر ده بی که دیمه نیکی واقیعی هه یه تی:

گه لئ گۆله له و چۆمه یه خسیری خاکن

به پرویا گه لا وه ک چه مۆله ی کلۆلی وهریون

گه مارۆی زهلی نێزه وا تهنگی پی هه لچنیون

که بی دهره تی پیکه نین به سه ده بزگی به رده ماسی

(خه وه به رده نه سواره)

به م پیشه کیه وه ده کرێ دوو ناست بۆ شیعەر پیناسه بکهین:

۱- شیعری مانایی ۲- شیعری وینایی

له شیعری مانایی یا ماناگه را، مانا، ناوه پۆک و په یام ته وهره ی شیعرن. دهری ریزمانی و پپوه ندی نیوان وشه کان ئاشکرا و له جیگای خۆباندان. پیچه وانه ی شیعری وینایی که، زمانیکی میتافۆریک واته ئیستعاری هه یه و ماکه زمانیه کان (وشه، لیکدراو، رسته و فریز) مه جازین؛ دالی شیعری وتار، به دلنیا یه وه له چوارچیوه ی قاموسی وشه کاندا ده لاله ت له سەر مانای حه قیقی و دیاری کراوی خۆیان (مه دلوه کانیان) ده که ن:

ئه ی فریشته ی خۆشه ویستی / خۆشه ویستی پاک و بی گه رد

که وتوممه ته تۆ په رسته ی / له ئاسمان بی یان له سەر عه رد

خۆشه ویستم / ئه تبه رهستم / به تۆ مه ستم / بی تۆ په ستم

(دلدار)

یا:

ئه ترسم له م کۆچه م دا بمگرن

هه ر به پرچه کانی تۆ، دهست و پیم ببه ستنه وه

(مه مه د حه مه باقی)

ئه مانه نمونه ی شیعری مانایی. له حالیکدا هاوئیشینی و چنی یه که زمانیه کان له شیعری ویناییدا به جۆریکه که ههست و ئه زمونیکی تازه ده خو لقی ن، شه پۆله کانی ته خه بیول ده وروژینه ی و وینایه کی که شف نه کراو ئاراسته ده کات. له م ریبازدا درگا به ره و پروی جیاوازی نیوان «بێجم (شکل)» و «جادووی شیعەر» ده کرته وه. واته وتاری له چوارچیوه ی جۆره ناسراوه کانی ئه ده بدا بگنجه ی و کیش و سه روا و ناوه پۆکی هه بی، "شیعەر". له کاتیکدا به پی بنه واشه ی شاعیران و پخه گرانی مودی پ و پاش مودی پ ئاماده بوونی ماکه کانی ته خه بیول، خه یال و وینایه، که وتارله «جه وه ره ی شیعەر» نزیک ده کاته وه. به واتایه کی تر، وینه، ماکیکی خه یال و بی و جوانی ناسانه ی شیعره که رۆجی هونه ری و ئه ده بی ده کا به به ر،

قززه رده شوبه ی ن، دلته نگی خۆیشی له گه ل که ش وه وه ی ته موی ئه م وه رزه دا به راورد کردوه. به شی یه که می ئه م شوبه باندن و وینه سازیه، ساکاره و خوینەر راسته وخۆ له پاییزاندا ده یان وینه ی وای به چاوی خۆی دیوه و ههستی پیکردوه. ده کرێ ئه م چه شنه وینا کردنه که له ناستی شوبه باندنیکی سه ره تایی تی ناپه پێ به "وینه ی پینال یا ئوبزه کتیف" ناوبه یین.

له پسته ی راسته قینه و راسته وخۆی: "تۆ جوانی!"، راده و په هه نده کانی ئه و جوانیه ی و ژهر مه به سته تی ئاشکرا نه. به لام کاتێ دلداری شاعیر له «خه نده که ی بابی» دا ده لئ:

جوانی خونچه یی بوو وا که په نه جی نازی راکیشای

ده سه یری! چه ند به وه سلی تۆ شاد ومه سرووره

هه رچه ند پزّه و ویکچوونیه که له نیوان یه که زمانیه کانی میسرعه کاندایه بی ناکرێ، به لام له پپوه ندی و ده لاله تی نیوانیاندا "وینایه ک" ی لیری که له زهیندا نه خش ده بی. واته جوانی وه ک خونچه یه که سه رنجی یاری به ره و لای خۆی راکیشاوه تا به نازه وه بیچنی و به و گول چینه، ته رچکی و نه کراوه یی خونچه تیکه ل به ناز و عیشوه بگۆزیته وه بۆ خوی و ئه م جوانیه وه که لقه گولکی پشکووتوو بدا له قززی و به م کاره هه م خونچه و هه م چه مکی جوانی خه ی و دلخۆش بکات.

یانیس ریستوس، شاعیری یونانی سه ده ی بیست و توویه: «شیعەر ئه ندیشه یه کی ته شک نه گرتوو». به پشت به ستن به م بۆچونه، «وینا کردن» له شیعردا بپچم پیدان و کیشانه وه ی «ئه ندیشه یه کی ته شک نه گرتوو». له پیکهاته ی وینا کردندا

شاعیر به تپوه گلانی ته خه بیول، زهین، سۆز و ئه زمون به شیوه یه کی هونه رییانه، وینایه کی وه ها ناسک و تا ئه و کاته نه بینراوه له "جوانی" به ده سته وه ده دا که هه رگیز له پسته ی ساکار و راسته وخۆی "تۆ جوانی!" ناوه شیتته وه. زانایه که که خه لاتی نو بیلی ۲۰۱۲ زه وەرگرتبوو، سه باره ت به داهینان (خه لاقیه ت) و توویه: «داهینان یانی بینین و دۆزینه وه ی

ره هه ندیک له دیارده کان که له بهر چاوه، به لام هه موان ناییین». به واتایه کی تر داهینانی شاعیر له وه دایه ئه و شته ی که هه موان ده یزانن و ده ی بینن، به جۆریک بیلایته وه و بینوینیتته وه که تا ئه و کاته که سه نه یزانی بی و نه دیدی بی ت. نه ته نیا دۆزینه وه ی ره هه نده نه بینراوه کان؛ به لکوو جیاوازی بیننی وینا و دیارده کان به دور له کلیشه باوه کان و پیش زه مینه ی زهینی به رده نگ، روویه کی دیکه ی داهینانه. به واتایه کی تر چ

شاعیر، چ خوینەر نه له چاوی میژوووه، نه له چاوی ئه وانی تره وه و نه له چاوی کولتور و نه ریتی باوه وه و ههروه ها به وته ی یۆنگ نه به پی «وینه سه ره تاییه کان» وه به لکوو پیویسته له گۆشه نیگای خۆیه وه بروائی و په ی دۆزی بکات. دوکتور ئه بوومه حبوب له روانگه ی دیارده ناسانه وه به وریایی جیاوازیه کی شاراوه ی «ته خه بیول» ی ناو شیعری دۆزیه ته وه

و خستوو ته پوو: «شیعربۆی هه یه سه ره تا وله پيشدا، که شیکه ی خه یال و بی که شاعیر ئافران دوویه تی. لیره دا خه یال، پیش خوینەر ده که وئ، زهینی ئاماده ده کا و به سه ری دازاله.

پاییزه. به له بهریهک دانانی ئهم وینا و هه‌واله دهرناکه‌وئ
که‌به ئاماده‌بوون له سه‌ر شه‌قام، ئایا ئه‌و ته‌نیا‌یه کۆتایی
پیدئ؛ یان به‌هۆی پاییز و نیشانه‌کانییه‌وه هه‌ر به‌رده‌وام
ده‌مینیته‌وه؟ وینای پوویا شوین له‌سه‌ر «ئیس‌تا»ی زیندوو
و به‌ره‌ست داده‌نئ له کاتی‌کدا که شویندانانی وینای وه‌ستاو
له‌سه‌ر رابوردوو و زیاتر «کاتی زه‌ینی» دینیتته‌وه یاد.

وینای وه‌ستاو وه‌کوو وینه‌ی ناو قاپیک نه‌گۆر و بئ جووله‌یه و
له دروشم هه‌ل‌دان و ئوستوره‌ سازیی نزیکه. بۆ وینه:

ژینی کورت و به هه‌لویی مردن
نه‌ک په‌نا بۆ قه‌لی پوو په‌ش بردن
لای هه‌لوی به‌رزه‌ فری به‌رزه‌ مژی
چۆن بژی شه‌رته‌ نه‌وه‌ک چه‌نده‌ بژی
(سواره: خه‌وه به‌ردینه)

جه‌سته‌ی وشه‌ و وتاردا. جوانیی شار‌دراوه له ویناشی‌عیرییه‌کاندا،
چلۆنایه‌تییه‌کی زه‌ینی و ده‌روونی واته‌ سو‌بژیکتیقه‌ نه‌وه‌ک
دیاردیه‌کی کۆنکریته‌ که له دونیای ده‌روه‌دا شوینگری بکریته.
بۆ ئه‌وه‌ی که «شی‌عیریکی وینایی» له جادووی شی‌عیرنزی‌کتر
بیته‌وه، پئویسته‌ که ویناشی‌عیرییه‌کان «جووله‌مه‌ند» (پویا)
بن. له وینای جووله‌داردا سووژه‌ ده‌بزوئ و بارودۆخی
هه‌ستیارانه‌ی خۆی ده‌گۆرئ و بزووتنه‌وه‌که‌ش، وه‌ک په‌وتیکی
زیندوو و خه‌یالۆی ده‌قه‌بلینیت. ئه‌وه‌ی که پئویستیشه‌ له
شی‌عیری ویناییدا، وینه‌کان به‌ره‌ست (محسوس) یا ده‌ره‌ست
(انتزاعی) بن، بابه‌تیکي دیکه‌یه و په‌یوه‌ستی به‌ شی‌واز و
ئاراسته‌ی شاعیره‌وه هه‌یه.

کۆپله‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی شی‌عیری بلیندی «خه‌وه به‌ردینه» ی
سواره نمونه‌ی "وینای جووله‌دار"ن.

له چه‌شنی گه‌رووی که‌و

که‌وی دۆمی یه‌خسیری زیندانی داری

پری سه‌وزه‌ به‌سته‌ی خه‌وشانی باری

ته‌ره‌ی باوه‌شی تاسه‌ باری بناری

...

به‌ خو‌ر خۆ به‌ دیواری کۆوا ئه‌دا ئاو

له‌گه‌ل گاشه‌ به‌رددا سه‌ر ئه‌سوئ سه‌ر ئه‌سوئ

یائهم به‌یته‌ له مه‌وله‌وی تاوه‌گۆزی:

مه‌وته‌نه‌که‌ی چه‌م، دایم ها له ریت

غه‌ریبی تا که‌ی؟ باوا ماوا‌ی ویت

که‌ تیای دا شاعیر چاوی خۆی به‌ مال و شوینی مه‌به‌ستی
یار ده‌زانئ. هه‌میشه‌ ش چاوه‌پوانه‌ و چاوی بریوه‌ته‌ سه‌ر
رینگا به‌لکۆو یار ده‌رکه‌وئ و بگه‌رپته‌وه‌ بۆ مالی خۆی که
چاوی شاعیره‌. ده‌بینین که له نیوان داله‌ جو‌ربه‌جو‌ره‌کانی
چاوه‌پوانه‌، مه‌وته‌ن و گه‌پانه‌وه، وینای جووله‌یه‌کی به‌رده‌وام و
بئ برانه‌وه‌ به‌ دیی ده‌کریته. به‌لام «وینای وه‌ستاو» (ایستا)
پێچه‌وانه‌ی «وینای جووله‌دار» (پویا) له به‌یتیک یان له
به‌ندیکدا ده‌وه‌سته‌ئ. وه‌ک:

ئه‌ترسم له‌م کۆچه‌م دا بمرگن

هه‌ر به‌ پرچه‌کانی تۆ ده‌ست و پیم به‌سته‌نه‌وه

(مه‌مه‌د حه‌مه‌ باقی: گۆله‌کانی دۆزه‌خ)

یا:

که‌شتییه‌ک ته‌نیا‌ییم ئه‌بات تا سه‌ر شه‌قام

با زه‌رده‌ و گه‌لایه‌ک لئ ئه‌دا،

پاییزه‌ پاییز!

(کچه‌گیان: سمایل عه‌زه‌می)

ئهم کۆپله‌ له دوو به‌ش پیک هاتوو و خالی به‌رجه‌سته‌ی
به‌شی یه‌که‌م، به‌ره‌ست کردنی چه‌مکیکی ده‌ره‌سته‌ی وه‌ک
"ته‌نیا‌ی" ه که شاعیر هه‌ل‌ده‌گرئ و ده‌یخاته‌ ناو که‌شتیی
له‌شییه‌وه و به‌ نیازی دوورخسته‌نه‌وه‌ له دو‌رگه‌ی ته‌نیا‌یی
ده‌بیاته‌ سه‌ر شه‌قام که ئاپۆره‌ی جه‌ماوه‌ر شه‌پۆلی تیا‌ئه‌دات.
له به‌شی دووه‌مه‌دا هه‌والیکمان پئ ده‌دا که هاتنی وه‌رزی

قاسم تاباک

وتووێژى گۆڤارى چلچەمە لەگەڵ شاعیر

بچینه نێو وردەکارییەکانى مێژوو و رابردوى كورته‌شيعرى كوردى بئى‌گومان پيشەى كورته‌شيعرى كوردى له ناخ و هەناوى ئەدەبىياتى فۆلكلۆردا جىگای هەيه . جيا له‌وانه هەندىك خاوى را پييان وايه دەكرى له دل و هەناوى دەقه‌كۆنەكانى ئايىنى بەتايبەت ئايىنى زەرته‌شت له‌و دەسته‌ دوعايانەى له‌و دینەدا باو بووه و نمودىك له كورته‌شيعر بەدى دەكرى . ديسان جيا له‌و ئاوردانە‌وه‌يه، كورته‌شيعر وهك ديارده‌يه‌كى نوئ له ئەدەبىياتى كوردى و فارسیدا دەكرى دەست‌نیشان بكرىت . بەواتايە‌كى‌تر كورته‌شيعر چوارچيۆه‌ى بزوتنە‌وه‌ى ئەدەبى مۆديرن هەم له‌پوى ناوه‌پۆك هەم له‌پوى فۆرم و زمان دەكرى دەست‌نیشان بكرىت . تايبەتمە‌ندىيە‌كانى دۇنيای مۆديرن كۆمە‌لەىك ويست و نموودى زمانى، جوانى‌ناسى، و مانای لەگە‌ڵ خۆى هینا ئاراهه كه كورته‌شيعر وهك ديارده‌يه‌كى تۆبى ئەدەبى بەشيكه له‌و ويست و پيشهاته تۆيه بۆ بارودۆخى مۆديرن . له نێو ئەدەبىياتى فارسى كورته‌شيعر زۆر فۆرم و شىواز له‌ خۆ دەگرى و پەروپۆى زۆر كوردۆته‌وه . بە‌لام وهك ئەدەبىياتى كوردیدا بە‌داخه‌وه وهك ئەدەبىياتى مێژووى كورته‌شيعر دەتوانين بۆ بەشيك له ئەفيستا وه‌كوو دەسپيک ئاماژەى پى بكەين . زۆربەى گۆرانىيە كۆنە‌كانمان كورته‌شيعرن . له نێو ئەدەبىياتى كلاسيكىش دووبەيتى و چوارينه كورته‌شيعرن . له ئەدەبىياتى مۆديرنى كوردیشدا جار جار هەندىك له شاعیرە‌كانمان ئاوردانە‌وه‌يان بۆ كورته‌شيعر كوردوه بە‌لام وه‌كوو فۆرميكي تايبەت كه‌متر چاوى لى‌كراوه و كه‌متر بايەخى پى‌دراوه . بۆ ويئە له‌تيف هەلمەت كورته‌شيعرى جوانى نووسى، پەشيو و شيركۆش هەولياندا بە‌لام هيج شاعیريك بە‌شيوه‌ى تايبەت كورته‌شيعرى كار نە‌كردوه .

تايبەتمە‌ندىيە‌كانى كورته‌شيعرى نوئ و كلاسيك له‌ چى‌دايه‌ ؟

گەر بمانه‌وئ باس له پيداويستى نوئ‌بوونه‌وه بكەين دەبى بلين ئەدەبىيات بە هەموو پەوته‌كانىيە‌وه بە‌رده‌وام له‌ حالى جوولە و نوئ‌بوونه‌وه‌دانه . بە‌لام بۆ كورته‌شيعر گەر بمانه‌وئ باسى بكەين دەبى ئاوپيک له پەوتى ناوه‌پۆكى شيعرى كورد بكەين، له‌پوى ناوه‌پۆك كورته‌ شيعر دوو پەوتى ئەزموون كوردوه يەكەم، ناوه‌پۆكى عاتفى و عاشقانه، كه ئەو پەوته زۆرتر مه‌يل و ويستىكى سۆزدارانه‌ى پۆمانتيكى هەبوو . پەوتى دووهەم، ئەو دەسته كورته‌شيعرانه‌ ده‌گرێته كه له‌ دەورى چەشنىك نيشتمان‌دۆستى خۆى دەبينێته‌وه كه زۆر جار خۆى

من له‌ سالى ۱۳۵۴ له گوندى ئيسكى بە‌غدا سەر بە شارى بۆكان له‌دايك‌بووم . دايمك ناوى زله‌خايه‌و و باوكم ناوى عەبدو‌للا . له‌ سالى ۱۳۶۲دا بنه‌ماله‌كه‌مان هاته شارى مه‌هاباد و هەر له‌و شاره‌ دەستم بە خويند كرد و له‌ رشتەى پەوان‌ناسى كارناسيم وەرگرتوه . منيش وه‌كوو زۆربەى نووسە‌ران بە ئەقینى شيعره‌وه هاتمە دۇنيای نووسين و هونه‌روه . بۆ ئەوه‌لين جار له‌ سالى ۱۳۷۴ چوومه‌ لیژنه‌ى ئەدەبى مه‌هاباد و تا ئيستاشى لەگە‌ڵ بى . له‌ زۆربەى مراسيمه‌كان و شه‌وه‌ شيعره‌كانى كوردستان بانگ كراوم بە شانازىيە‌وه‌ بە‌شدایم كوردوه . له‌ فستيقالى خەلاتى مه‌وله‌وى كورد پله‌ى ئەوه‌لى شيعريم وه‌ده‌ست هیناوه . تا ئیستا دوو كتيبم بلأو كوردۆته‌وه بە نيوه‌كانى شازاده ئيبراهيم كه ئەفسانه‌يه‌كى كۆنى كوردیيه‌ و له‌ سالى ۸۹ هاته بازاره‌وه و چاپ كراوه . هه‌روه‌ها كتيبى "سيس بوون بيروه‌رييه‌كانم" كه سەد كورته‌ شيعر له‌ خۆى ده‌گرى و بە دوو زمانى كوردى و ئینگليزى بلأو بۆته‌وه . ئەو كتيبە له‌ كانادا و پۆژنامە‌ى شه‌هروه‌دى تۆرېنتۆ بە زمانى فارسىش تەرجومه‌ كراوه و بلأو بۆه . تا ئیستا زۆربەى شيعره‌كانم بە زمانه‌كانى ئینگليزى و عەره‌بى و فارسى وەرگيردارونه‌ته‌وه و له‌ مالپە‌ر و پۆژنامە‌كان بلأو بوونه‌ته‌وه . له‌ نووسينى شيعردا زۆرتر هۆگریم بە كورته‌ شيعره هه‌روه‌ها ئەو كتيبانه‌شم ئاماده‌ى چاپن و گەر بە‌شى مالى ئيزنم پى‌ بدا به‌و زوانه‌ چاپ و بلأويان ده‌كه‌مه‌وه :

هیلیا (كۆمە‌له‌شيعر)

خۆزگه‌ بیده‌نگيش زۆر نووسى هه‌بويا (كورته‌شيعر)

ليژه‌ ديواره‌كانيش زمانيان كوردۆته‌وه (كورته‌شيعر)

دبوه‌خان . كۆمە‌ليک هه‌كايەت و ئەفسانه‌ى كوردى، كه له‌گە‌ڵ نه‌سرين جه‌غفه‌رى ئاماده‌مان كوردوه .

لەم وتووێژەدا سەرنووسەرى گۆڤارى چلچەمە و بە‌پيژن كاك قاسم تاباک له‌سەر چەندین تە‌وه‌رى سەرنج‌پاكيشى كورته‌شيعرى كوردى‌دا قسه‌ و باسيان كوردوه .

سەره‌تا حەز دە‌كه‌ين باسى رابردوى كورته‌شيعر له‌ ويژه‌ى كوردى و له‌ ئيراندا بۆ بكەى .

هەر ديارده‌يه‌كى ئەدەبى بئى‌گومان پيگه‌ و پيشەى له‌ ناخى مێژووى ئەدەبى فۆلكلۆردا هەيه . ئەوه هەموو ئەدەبىياتى گە‌لان ده‌گرێته‌وه . بۆ كورته‌شيعریش گەر بمانه‌وئ بە‌شيوه‌يه‌كى ورد

له چواچیه‌ی شوکاردا ده‌بینیته‌وه. به‌لام کورته شیعر جیا له‌و دوو په‌وته پیوسته، له‌ه‌ه‌وزه مانا‌کانی کۆمه‌لایه‌تی، مۆف‌دۆستانه، جوانی‌ناسی زمانی، ته‌نانه‌ت ده‌رپرینی چه‌شنیک له‌ بۆچوونی په‌خه‌گرانه مه‌یله و ته‌وس له‌ خۆی بگریت. دیاره کاتی‌ک کورته‌شیعر ده‌که‌و‌یته‌ ئه‌و قۆناغه مانایی و زمانی ئۆیانه‌کاری شاعیری کورته‌شیعر زۆر ئه‌سته‌م‌تر ده‌بئ. ئه‌و کاته‌یه شاعیری کورته‌شیعر ده‌بئ زۆر وریانه له‌گه‌ل فۆرم، تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی زمانی، دا‌رشتی مانا، درووست‌کردنی ئیماژ، پارستنی جوانی‌ناسی تایبه‌ت به‌ بارودۆخی شیعیری هه‌لسووک‌ه‌وت بکات. هه‌ر جۆره‌ خو‌ س‌ل کردنی‌ک ده‌توانی کورته‌شیعر تووشی خه‌سار بکات. یه‌کی‌ک له‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی کورته‌شیعیری نو‌یی کلاسیک فۆرمی‌کی خه‌تی و هیللی هه‌بوو و اتا کاتی‌ک چه‌ند وشه‌ی ئه‌وه‌لی شیعره‌که‌ت ده‌خو‌ینده‌وه کۆتایی شیعره‌که‌ت ده‌هاته‌وه ده‌سته‌وه. تایبه‌تمه‌ندی به‌ کورته‌شیعیری مودی‌رپن ده‌لین شیعیری بیده‌نگی. به‌و مانایه‌ کاتی‌ک خو‌ینەر بۆ ئه‌وه‌لین جار ئه‌و شیعره‌ ده‌خو‌ینتیه‌وه نابئ زوو خۆی به‌ ده‌سته‌وه بدا و هه‌تمه‌ن ده‌بئ چه‌ند چرکه‌یه‌ک خو‌ینەر راگری و بیباته ئیو بیره‌وه.

له‌ کورته‌شیعیری مودی‌رپندا ده‌بئ حورمه‌ت بۆ خو‌ینەر داده‌ندری، به‌و مانایه‌ی کورته‌شیعیری سه‌رده‌م ده‌بئ خو‌ینەر له‌گه‌ل خۆی ببا. شاعیری کورته‌شیعیری سه‌رده‌م ده‌بئ جو‌زئی‌نگه‌ر بئ و کول بدا به‌ خو‌ینەر. کورته‌شیعیری نو‌یی کلاسیکی کوردی زۆریه‌یان په‌کمانایی و ساکارن و زۆرت‌ر له‌ ده‌وری دروشم‌دا خو‌یان دۆزیه‌وته به‌لام شیعیری سه‌رده‌م شیعیری چه‌ند مانایی. به‌ چه‌ند وشه‌ شاعیر ده‌بئ دونیایه‌ک و اتا و جوانی‌ناسی بدا به‌ خو‌ینەر. خو‌ینەر ده‌بئ له‌ ته‌نبه‌لی بئینیته‌وه ده‌ر. هه‌ر که‌س به‌ جیهان‌بینی تایبه‌تی خو‌یه‌وه ده‌بئ چیژ له‌ کورته‌شیعر وه‌گرئ. کورته‌شیعیری کلاسیک به‌ دوو قافییه‌ خۆی ده‌به‌سته‌وه به‌ جو‌ریک جوانی ده‌دا به‌ شیعره‌که‌ و به‌و شیوه‌یه‌ زۆر جار شیعر و جوانی قوریانی قافییه‌ ده‌بوون شاعیر به‌ ئیشتیای خۆی له‌ وشه‌ی که‌لکی وه‌ده‌گرت به‌لام کورته‌شیعیری مودی‌رپن ده‌سه‌ت‌په‌وه‌گرتن به‌ وشه‌یه‌ یان فارس و ته‌نی "خرفه‌جویی اقت‌ل‌ادی کلمه" ده‌بئ به‌ که‌مترین وشه‌ زۆرت‌رین په‌یام و جوانی به‌ خو‌ینەر بگا و زۆر تایبه‌تمه‌ندی‌تر. به‌ شیوه‌ی گشتی ئاوا ده‌توانین پیناسه‌ی بۆ بکه‌ین

کورته‌شیعر وه‌ک باس‌مان کرد له‌ چوارچیه‌ی په‌وتی نو‌ی ئه‌دی کوردی ده‌کرئ سه‌یر بکری. که‌وابوو تایبه‌تمه‌ندی‌کانی که‌ ئه‌و په‌وته له‌ خۆی ده‌گریت ریک ده‌گه‌ل و یست و دیاره‌کانی مودی‌رنیسم یه‌ک ده‌گرنه‌وه که‌ ئه‌گه‌ر بمانه‌وئ به‌ کوردی ده‌سه‌ت‌نیشانیا‌ن بکه‌ین، ده‌کرئ ئاماژه‌ به‌و تایبه‌تمه‌ندیانه‌ بکه‌ین:

یه‌ک‌له‌ کورته‌شیعردا زمان رۆلی سه‌ره‌کیی هه‌یه.

دوو‌زمان له‌ کورته‌شیعردا هه‌میشه‌ کراویه، به‌ واتایه‌کی‌تر زمان و مانامه‌ندی زمانی له‌ بیر و هه‌ستی به‌رده‌نگ‌دا خۆی داده‌ریژیتیه‌وه.

سه‌ی‌زایه‌له‌ یان حال‌وه‌وای زمانی له‌ کورته‌شیعردا وه‌ک

دیاره‌یه‌کی جوانی‌ناسی ده‌کرئ سه‌یر کریت. چوار‌له‌ کورته‌شیعردا مابه‌ینی شاعیر، شیعر و به‌رده‌نگ خۆمالی ته‌واو لیک نیزیکه.

پیچ‌ساده و ساکار بوون، له‌ زمان و دا‌رشتدا شه‌شه‌که‌لک وه‌رگرتن له‌ هیما زمانی و کلت، ورییه‌کان هه‌وت‌له‌رپووی مۆسیقای، به‌ پیچه‌وانه‌ی په‌وتی کلاسیک وه‌زن ده‌وریکی وای نئ. هه‌شت‌له‌ کورته‌شیعردا خه‌یال جیگای خۆی ده‌دا به‌ چه‌شنیک له‌ ریئالیسم.

ئیس‌تا پیدایه‌ستی نو‌ی بوونه‌وه‌ی کورته‌شیعیری کوردی‌مان بۆ باس بکه‌ن.

دیاره کاتی‌ک باسی پیدایه‌ستی ده‌که‌ین به‌ جو‌ریک له‌ جۆره‌کان تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیش خو‌یان ده‌رده‌خه‌ن. به‌ واتایه‌کی‌تر ئه‌و دوو پرسیاره‌ په‌یوه‌ندکی نیزیکیان پیکه‌وه هه‌یه. ده‌بئ بلیم بۆ نو‌ی‌بوونه‌وه‌ی کورته‌شیعر، ده‌بئ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی زمانی وه‌ک بنمه‌مایه‌کی سه‌ره‌کی له‌به‌رچا‌و بن. زمان له‌ کورته‌شیعر پۆل و ده‌وه‌ریکی زۆر گرنگی له‌ ئه‌ستۆ گرتوه‌وه. شاعیر ده‌بیت له‌ چه‌ند پوه‌وه‌ه‌و بتوانیت له‌گه‌ل زمان هه‌لیکات. له‌رپووی توانست و دا‌رشتی مانا، شاعیر ده‌بئ له‌ ده‌کار کردنی زمان خاوه‌نی ئاستیک له‌ ناسیاری و ده‌سه‌لات بیت که‌ بتوانیت سووژه‌ی خۆی له‌ قه‌واره‌یه‌کی زمانیدا دا‌بریژیت که‌ له‌گه‌ل فۆرمی کورته‌شیعر بگریته‌وه، له‌ لایه‌کی تره‌وه ئه‌وه‌نده‌ شاره‌زایانه له‌گه‌ل زمان و کایه‌ی زمانی ده‌ست و بردی هه‌بئ که‌ بتوانئ شیعیریه‌ت و چیژ و تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی جوانکاری زمانی تووشی بۆشایی نه‌کات. به‌ پیچه‌وانه‌ی باقی په‌وته‌کانی شیعیری نو‌ی، له‌ کورته‌شیعردا شاعیر ده‌بئ ده‌که‌مترین "سازه‌ی زمانی" دا، فۆرم، مانا و شیعیریه‌ت درووست بکات. به‌لام له‌ شیعیری بلیندا شاعیر له‌ لایه‌ک مه‌ودا له‌ لایه‌ک تر ریژه‌یه‌کی به‌رچا‌وی سازه‌ی زمانی له‌ ده‌سه‌ت‌دایه‌ و ده‌توانئ فه‌زای شیعیری، جوانی‌ناسی ئه‌ده‌بی، مانا و شیعیریه‌ت ریک بخت. جودا له‌ زمان و سازه‌ زمانیه‌کان، پیوسته‌ تایبه‌تمه‌ندی‌کانی درووست‌کردنی سووژه‌ و مانا له‌ هه‌ناوی شیعیری کورته‌شیعر جو‌ریک دا‌ریژیت که‌ بتونئ بۆشایی مانایی و چیژ پر بکاته‌وه. بۆیه‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی ئۆبونه‌وی کورته‌شیعر به‌شیوه‌ی به‌رین له‌ هه‌وزه‌ی زماندا درووست ده‌بئ.

نو‌ی‌بوونه‌وه‌ی کورته‌شیعر له‌ وێژه‌ی جیهانیدا چۆن بووه

ئۆبونه‌وه‌ی کورته‌شیعر له‌ وێژه‌ و ئه‌ده‌بی جیهانیدا پرسیاریکی زۆر به‌ریالۆه. ولامی ئه‌و پرسیاره‌ دیاره‌ پیوست به‌ مۆتالا و پیک‌گرتنیکی زانستی شیواز و چۆنییه‌تی ده‌سه‌ت‌پنیک و بنه‌مکانی زمان‌ناسی و جوانی‌ناسی و ویست و نه‌ستی میژوویی و کۆمه‌لایه‌تی گۆرانکاری ئه‌ده‌بیاتی له‌ ئاستی ولاتانی جۆراوجۆر

کورت‌شعی‌ر ده‌بی ئه‌زموونی ئه‌ده‌بی به‌تایبه‌تی ئه‌زموونی زمانی ئه‌ده‌بیاتی فۆلکلۆری کوردی باش بناسی‌ت بی گومان ئه‌وکات شاعیر به‌گۆری سووژه‌ی مه‌به‌ستی خۆی ده‌توانی له‌ هی‌زی ئه‌ده‌بیاتی زا‌ره‌کی کوردی یه‌ک له‌وان هه‌یران که‌لک وه‌رگری‌ت. شی‌وه‌ی دارپشتنی کورت‌شعی‌ری کوردی زۆر له‌ فۆرمی هه‌یران نزیکه‌ به‌لام له‌ بواری جوانی‌ناسییه‌وه ئیستاش نه‌مانتوانیوه ئه‌و جوانییه‌ی که‌ هه‌یران پیکی هیناوه که‌ کورت‌شعی‌ری به‌ گشتی پیکی بی‌نین.

ئیه‌و شعی‌ری هایکو و ویژه‌ی کوردیدا چۆن ده‌بینن؟

هایکو دیاره‌ سه‌ربه‌ زمان و ئه‌ده‌ب و ویژه‌ی ژاپۆنه. به‌واتایه‌کی‌تر سه‌رچاوه‌ زمانی، فه‌ره‌نگی و کۆمه‌لاتی هایکو شوئینی له‌دایکبوون و چۆنییه‌تی له‌دایکبوونی ده‌بی له‌ دل و هه‌ناوی میژووی ئه‌ده‌بی ژاپۆندا لیی خووردینه‌وه، دیاره‌ مۆرکی فکری، زمانی و جوانی‌ناسی وانیشی ته‌واو پی‌وه‌وه دیاره‌. دیاره‌ ئاشنایی و ناسینی ئه‌و په‌وته ئه‌ده‌بییه‌ش له‌ پێگای وه‌رگریانه‌ بۆ ئه‌ده‌بیات و ئه‌ده‌بیان کوردی پووی داوه. پی‌ویسته‌ ئه‌وه‌ش بلئین که‌ هایکو پیکهاته و فۆرم و ته‌نانته‌ مه‌یدانی دارپشتی سووژه‌ی ئه‌ده‌بییه‌که‌شی به‌ پیی ریئالیسمی‌کی سروشتی خۆی درده‌خات.

له‌ همان کاتدا ده‌بی ئه‌وش له‌ قسه‌کانم زیاد که‌م که‌ ئاشنابوونی گه‌لان له‌گه‌ل ئه‌زموونی ئه‌ده‌بی یه‌کتر بی گومان ده‌بیته‌ مایه‌ی لی‌فی‌ریبوون و ده‌وله‌مه‌ندکردنی توانا‌کانی یه‌کتر. هایکو‌ش بی گومان وه‌ک ئه‌زموونی‌کی ئه‌ده‌بی ده‌توانی توانا‌کانی ئه‌ده‌بی کوردی به‌ گۆره‌ی چۆنییه‌تی خۆیندنه‌وه و فامکردنی ئه‌دبیان ده‌له‌مه‌ند بکات. دیاره‌ هایکو له‌پووی پیکهاته و فۆرم، جوړیک کورت‌شعی‌ره‌ به‌لام له‌پووی ناوه‌رۆک و چۆنییه‌تی دارپشتی زمان ئاکاری تایبه‌تی خۆی هه‌یه. که‌ کورت‌شعی‌ردا ده‌کرئ بلئین تاکوو پا‌ده‌یه‌ک ئازادتره. به‌شی‌وه‌ی گشتی بۆ منی کورد ئه‌و پرسیاره‌ دێته‌ گۆرئ له‌ ژاپۆن و عیرفانی ژاپۆنی زۆرتر زه‌مینیه‌ی و منی خۆره‌لاتی ناوینیش زۆرتر ئاسمانی بیر ده‌که‌مه‌وه و ئاسمانی زۆرتر ده‌پوانم. ئه‌و دوو عیرفانه‌ زۆر لیک دوور و جیاوازن و هه‌ست ناکه‌م خۆینه‌ری کورد بتوانی به‌شی‌وه‌یه‌کی ته‌واو له‌گه‌ل هایکو په‌یوه‌ندی ساز بکات هه‌ر وه‌ک که‌ ژاپۆنییه‌ک ناتوانی له‌گه‌ل هه‌یران په‌یوه‌ندی ساز بکات. بریا ئه‌و وه‌یه‌ی که‌ ئیستا بۆ هایکو دا‌یده‌نی‌ین که‌ سه‌ر کورت‌شعی‌ری کوردیمان دانا‌بایه. ئیستا فارسه‌کان شی‌وازیکیان داناوه‌ له‌ کورت‌شعی‌ر به‌ نیوی "سن خشتی" ئه‌و شی‌وازیان له‌ گۆرانییه‌کانی کوردی به‌ تایبه‌تی له‌ گۆرانی کورده‌کانی مه‌شه‌د وه‌رگرتوه و شی‌وازیکیان به‌ کورت‌شعی‌ری خۆیان زیاد کرد. بریا ئیمه‌ش هاتبایه‌ین له‌ رابردووی خۆمان بۆ ده‌وله‌مه‌ندکردنی خۆمان که‌ لکمان وه‌رگرتبا.

ده‌وری هیماکان که‌ کورت‌شعی‌ر چۆنه‌!

هه‌یه‌ تا بکرئ ئاست و چۆنییه‌تی ئه‌و نۆی بوونه‌وه له‌ ئاستی جیهانیدا باسی لیکری‌ت. به‌لام ده‌کرئ ولامیکی گشتی و سه‌رپێ بۆ ده‌ستپێکی باسی‌کی له‌و چه‌شنه‌ بی‌نینه‌ ئاراوه، ئه‌ویش ئه‌و شی‌وازه‌ له‌ ژبانه‌ مرۆفه‌ که‌ ئیستا به‌ پیی ئه‌و شو‌رپشه‌ نۆیه‌ گشت‌گیره‌ له‌ ژبانی مرۆفی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ هاتۆته‌ ئاراوه. یه‌ک له‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی ژبانی مرۆفی له‌ ئیستای میژوو و دونیا په‌ره‌گرتنی په‌وتی پووداوه‌کانه. مرۆفی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ ژبانی تووشی خیراییه‌کی چاوه‌پووان نه‌کراوه‌ هاتوه. خیرایی پیشه‌هاته‌کان له‌گه‌ل خۆی کۆمه‌لیک دیاردی نوئ و پی‌ویستی نوئی پۆخی و زمانی و ته‌نانته‌ جوانی‌ناسی له‌گه‌ل خۆی به‌ره‌م هیناوه‌ که‌ ئه‌ده‌بیات و ژانره‌کانی جۆاوجۆری هونه‌ری خستۆته‌ ژیر باندۆری خۆی. ده‌کرئ کورت‌شعی‌ره‌وه‌ک به‌شی‌کی له‌ ویسته‌کانی مرۆفی ئه‌و جیهانه‌ نۆیه‌ ده‌ست‌نیشان بکه‌ین. هه‌لبه‌ت پی‌ویسته‌ ئه‌وه‌ش بلئین ئه‌و بۆچوونه‌ پی‌ویسته‌ له‌ جیگای خۆی لی و دربوونه‌وه‌ی زیاتری بۆ بکرئ. به‌لام به‌شی‌وه‌ی گشتی له‌ ده‌هه‌ی په‌نجای زایینی بۆ ئه‌وه‌لین جار هونه‌ری mini یان کورت به‌ کورت‌فیلم ده‌ستی‌پیکرد و پاشان ورده‌ورده‌ هونه‌ره‌کانی تریشی گرت‌وه‌ یه‌ک له‌وان کورت‌شعی‌ر بوو. له‌ ئیزانی‌شدا له‌ ده‌یه‌ی هه‌وتای هه‌تاوی به‌شی‌وه‌ی مودێرن ده‌ستی‌پیکرد و ئیستاش چه‌ندی شاخه‌ی لی‌که‌وتۆته‌وه. به‌لام به‌شی‌وه‌ی گشتی ئیشتا کاریکی ئه‌وتۆ له‌ سه‌ر رابردووی کورت‌شعی‌ر نه‌کراوه.

په‌یوه‌ندی نیوان هه‌یران و کورت‌شعی‌ر چیه‌؟

دیاره‌ هه‌یران به‌شی‌کی گرینگ له‌ ئه‌ده‌بی زا‌ره‌کی کوردی پیک دینی. هه‌یران له‌ نه‌ست و خواستی میژوویی کوردستاندا شوئین په‌نجی دیاری خۆی هه‌یه. هه‌یران ئه‌و سامانه‌ فه‌ره‌نگییه‌یه‌ که‌ له‌ زۆر بووردا پشتیوانی ئه‌ده‌بی نوئ بووه. هه‌یران وه‌ک به‌شیک له‌ ئه‌زموونی زمانی کوردی له‌ پووی جوانی‌ناسی، له‌ پووی دۆزینه‌وه‌ هی‌زی زمانی کوردی بۆ تکنیکه‌ زمانیه‌یه‌کان، له‌پووی چۆنییه‌تی دارپشتی کایه‌ی زمانی، له‌پووی چۆنییه‌تی دارپشتی په‌وایه‌ت بۆ سووژه‌ی ئه‌ده‌بی کوردی، له‌پووی ئه‌و هی‌زه‌ی که‌ زمانی کوردی بۆ گه‌یاندن و دروست‌کردنی "چیزکی ئارکایی" هه‌یه‌تی، له‌پووی مه‌سه‌لی کیش و دارپشتی سه‌روا که‌ ته‌واو زمانی ئه‌ده‌بی کوردی له‌ ئه‌زموونی ئه‌ده‌بی گه‌لانی درواسی خۆی سه‌ربه‌خۆ ده‌کات هه‌میشه‌ گرینگ‌گی خۆی هه‌بووه و ده‌بی. به‌ نیسه‌به‌تی کورت‌شعی‌ر و هه‌یرانی‌ش من پی‌م‌وايه‌ هه‌موو ئه‌و زه‌رفیه‌تانه‌ی که‌ باس‌مان کرد که‌ هه‌یران وه‌ک پی‌شینیه‌ی ئه‌ده‌بی کوردی هه‌یه‌تی ده‌کرئ له‌ ئه‌زموونی کورت‌شعی‌ردا که‌ لکی لی وه‌رگری‌ت. به‌لام په‌نگه‌ پرسیار ئه‌وه‌ بی‌ت که‌ چۆن!؟

لی‌رده‌ا پی‌ویسته‌ ئه‌وه‌ بلئین وه‌ک باس‌مان کرد پیکهاته و گۆره‌پانی واتایی و کورده‌ی زمانی کورت‌شعی‌ر تایبه‌تمه‌ندی خۆی هه‌یه‌ پی‌ویستی به‌ ورده‌کاری و وریایی ناوازه‌ی خۆی هه‌یه، بۆ پاراستن و په‌چاوکردنی ئه‌و پیکهاته و مه‌یدانه‌ زمانیه‌ شاعیری

هەر وەکوو باسمان کرد کورته‌شێعر بە پێچەوانەی پەوتەکانی تری شێعری نوێ لە پیکهاتە و داڕشتی زمانی سووژە‌ی ئەدەبی خۆیدا، لە چۆنییەتی دروستکردنی مەیدانی کایە‌ی زمانی و جوانکاری زمانی و مانادا دەبێ چاوی مەیدانێک کورت بکات. کەوابوو شاعیری کورته‌شێعر دەبێ هەلگری داڕشتنێکی زمانی تاییبەت بێ تا بتوانێ لەو چاچیۆه‌یە دەرچیت و لە هەمان کاتیشدا سەرکەوتوو بێت. بۆیە یەک لەو کەرەسانە‌ی کە دەتوانێ دەستی شاعیری ئەو پەوتە بگرێت چۆنییەتی کە لێک وەرگرتن لە هێماکانە. هێماکان هەمیشە و دايم وەک مەیدانێکی مانایی دەتوانن داڕشتی سووژە‌ی ئەدەبی کورته‌شێعر هەم لە پووی پیکهاتە، هەم لە پووی جوانی ناسی زمانی، هەم لە پووی ستراکچیری زمان- مانا بە باشی پیکبخەن. بۆیە هێما لە کورته‌شێعردا هەمیشە دەورێکی گرینگ و تاییبەتی هە‌یە. شاعیری پەوتی کورته‌شێعر بە هەر پادە بتوانێ لە هێماکان درووست و بە دەسەلات کە لێک وەرگرت شێعر پتەوتر و سرنج‌پاکتیشتر دەبێ. پێویستە لە بیرمان بێ، هێماکان لە پووی مانایی و چێژەو بە پێی گۆرانەکان خۆیان تازە دەکەنەو. هەر ئەو خسلەتە دەبیتە هێزێک کە شێعری خاوەن هێما خۆینەرانی خۆی لە زمان و ئەزموونەکانی جۆراوجۆردا لە پووی مانا و چێژ بەردەوام پێگای بۆ خۆیندەوێ جۆراوجۆر بەهێلێتەو. کەوابوو هێما لە کورته‌شێعر لە سێ پووه‌و گرینگە. لە پووی زمانی، مانایی، لە چێژەخشی و جوانی ناسیی ئەدەبی.

چەمکەکانی بەکارهێنراو و فرەپات لە شێعەرەکانتاندا چییە و چۆن داڕژاوه؟

دیاره چەمکەکان هەمیشە لە ئەدەبیاتدا جێگای سەرنجی ئەدیبان و نووسەرانی. چەمک بە پێی وە‌ی دەتوانێ لە پووی مانایی بۆ دەربیرینی هەستی مەبەست توانایی شاعیر و نووسەر زۆر کات بۆیە سەرنجیان بۆ خۆیان پادەکێشن. خالێکی تریش کە پێویستە باسی بکەم ئەو‌یە، هەر زمانێک چەمک و چەمکە زمانێکی زۆرتر بێتە ناو‌ه‌پۆک و جوانی ناسی و چێژەخشی و بەرفراوانیی مانای تێی دا زۆرتر بالا دەکات. لە هەمان کاتدا دەبێ لە بیریشمان بێت ئەدەبیات دەقە ئەدەبییەکان یەک لەو بەستینە گرینگانە کە چەمکەکان مەجالی خۆ تازە کردنەو و درووستبوون بۆیان پەیدا دەبێت. کەوابوو لە مابە‌یینی ئەدەبیات و چەمکەکان پە‌یو‌ه‌ندییەکی دۆلایەنە ح‌ز‌و‌وری هە‌یە .

بە‌لام سە‌بارەت بە دوویات بوونەو، پێویستە دووشت لێک جوداکە‌ینەو، یە‌کەم دوویات بوونەو‌ی دەقاو‌ده‌ق و بێ نۆکاری و دا‌ه‌ینانە کە بە‌دا‌خ‌ه‌و لە ئیستا لە کاری هەندیک لە شاعیرانی خۆشە‌ویست بە‌ر‌چا‌وه‌و زۆر ئە‌وه‌ خە‌س‌ارێ‌که بۆ ئەدەبیات بە‌گ‌شتی و شێ‌عر بە‌تاییبە‌تی، دو‌ه‌م، دوویات کردنەو‌ی دا‌ه‌ینەرانه، بێ‌تو شاعیرێ‌ک یان نووسەرێ‌ک لە

چۆنییەتی دە‌کار کردنی چە‌م‌کا‌ندا لە‌پووی مانایی و چێژدا لە دا‌ر‌شتی سووژە‌ی ئەدە‌بیدا تازە‌گە‌ری بکات ئە‌وه‌ نە‌ تنیا خە‌س‌ار نێ‌ ب‌گ‌رە‌ زۆ‌ریش باشە . بە‌لام کە‌نگ‌ێ دە‌توانین خۆ لە‌ قە‌ره‌ی وا کارێ‌ک بە‌دە‌ین کاتێ‌ک شاعیران و نووسەرانی مووتالای دە‌قە‌کانی پێش‌ خۆیان بە‌ وردی بکەن

سە‌بارەت بە‌ وەر‌گ‌ێ‌رانی شێ‌عر بە‌ تاییبە‌تی بە‌ وەر‌گ‌ێ‌رانی شێ‌عەرە‌کانت بە‌ زمانە‌کانی‌تر، راتان چییە؟

وە‌ر‌گ‌ێ‌ران وە‌ک دیارە‌دە‌یە‌کی نوێ لە‌ ژبانی فەر‌ه‌نگی گە‌لاندا توانیویە‌تی پر‌دی‌کی پە‌ی‌وه‌ندی بۆ را‌گ‌و‌ی‌ستنی ئە‌زموونە‌کانی ه‌ز‌ری بێت. وەر‌گ‌ێ‌ران دە‌رفە‌تێ‌که‌ گە‌لان دە‌توانن بە‌ کە‌ل‌ک وەر‌گ‌رتن لە ئە‌زموونە‌کانی ئە‌دە‌بی، زانستی، ه‌ونە‌ری یە‌ک‌تر ئاستی فەر‌ه‌نگی یە‌ک‌تر دە‌و‌لە‌مە‌ند بکەن. بێ‌گومان وەر‌گ‌ێ‌رانی باش و زانستی بۆ پێش‌چوونی ئاستی ه‌ونە‌ری، فەر‌ه‌نگی و ئە‌دە‌بی کوردستان پێ‌ویستییە‌کی گر‌نگە . دیاره کاتێ‌ک باسی وەر‌گ‌ێ‌رانی باش دە‌ک‌رێت پێ‌ویست وەر‌گ‌ێ‌ر بە‌پ‌ر‌ژە‌کان بە‌ سە‌رنجێ‌کی قوول بە‌ر‌ه‌م بۆ وەر‌گ‌ێ‌ران هە‌ل‌ب‌ژ‌ێ‌رن، دە‌بێ وەر‌گ‌ێ‌ر لە‌ چۆنییە‌تی‌کی کاری وەر‌گ‌ێ‌ر‌اندا زۆر ورد لە‌گە‌ل زمانی هەر دوو دە‌ق هە‌لس‌و‌و‌کە‌وت بکات. بە‌دا‌خ‌ه‌و لە ئیستادا لە‌گە‌ل هە‌ندیک دە‌قی وەر‌گ‌ێ‌ردا پو‌وه‌ی‌ووین زۆر لا‌وا‌زن .

لە‌ بابە‌ت وەر‌گ‌ێ‌رانی شێ‌عر بە‌ گ‌شتی و کورته‌شێ‌عر، بە‌ تاییبە‌تی پێ‌ویست ئامارە‌ بە‌ خالێ‌ک یان بۆ‌چوونێ‌کی سە‌ر‌ه‌کی بکەم کە بە‌شێ‌کی زۆر لە‌خا‌وه‌ن‌رایان پێ‌یان‌وا‌یە وەر‌گ‌ێ‌رانی شێ‌عر گەر نە‌ل‌ب‌ێ‌ن نامو‌ک‌ینە دە‌بێ ب‌ل‌ێ‌ن کارێ‌کی زۆر ئە‌ستە‌مە . کاتێ‌ک وەر‌گ‌ێ‌رانی کورته‌شێ‌عر دێتە ئاراوه بێ‌گومان کارە‌ کە‌ زۆ‌ریش ئە‌ستە‌م‌تر دە‌بێ. ه‌و‌کارە‌کانی‌شی دە‌ک‌رێ ب‌گە‌ر‌ێ‌نە‌وه‌ سەر‌خو‌دی تاییبە‌تە‌ندییە‌کانی کورته‌شێ‌عر، لە‌ و‌لامی پرس‌یارە‌کانی پێ‌شو‌وت‌ریش‌مان‌دا باس‌مان کرد کورته‌شێ‌عر بە‌ه‌ۆ‌ی پیکهاتە‌ی تاییبە‌تی‌کی خۆی لە‌ هە‌مان کاتدا زمان و چۆنییەتی دا‌ر‌شتی زمانێ‌کی کە‌ هە‌یە‌تی دە‌بێ وەر‌گ‌ێ‌ر زۆر وریا بێت دە‌نا تووشی هە‌ل‌خ‌لیس‌کان و هە‌ل‌ دە‌بیت. لە‌ کورته‌شێ‌عردا وەر‌گ‌ێ‌ر دە‌بێ بتوانێ هێما، ئیماژ ، زا‌یە‌لە‌ ب‌د‌ۆ‌ژ‌ێ‌تە‌وه‌ دە‌نا وەر‌گ‌ێ‌رانە کە‌ تووشی چە‌ن‌ش‌ن‌یک لە "پ‌والە‌ت‌گە‌ری" دە‌بیت. وە‌ک نموونە، م‌ن دە‌ک‌رێ ئامارە‌ بە‌ چە‌ندین وەر‌گ‌ێ‌ر‌د‌رو‌ای شێ‌ع‌ری خۆم بۆ سەر‌ زمانە‌ جۆ‌را‌وجۆ‌ره‌کانی فارسی، ئینگلیزی و عەرەبی بکەم . دیاره پێش‌ هە‌موو شتێ‌ک م‌ن بۆ هە‌موو وەر‌گ‌ێ‌ره‌کان پ‌ێ‌زی ب‌ن‌پایانم هە‌یە . بە‌لام هە‌ندیک جار لە‌ وەر‌گ‌ێ‌رانی کارامه‌ و تە‌واو دوور کە‌وتوونە‌تە‌وه .

هېمن عهبدو لاپوور

چيرۆكى كوردى:

ئەو شەهەى مانگ زەوى لە خو نەگرت

۱

زنجيرەكەم لە نيوڤەدى زەوى توند كوردوو و لە بۇشايبى تاريكى نيووان ئەستېرەكاندا، بە دواى خۆمدا راپدەكەيشم. چەند ھەنگاۋ جاريك ئاۋر دەدەمەو و چاۋى لى دەكەم. بەلام كاتىك چاۋم بە كلكە قيتوقنچە رەنگ خەنەيبەكەى دەكەوئ، پېكەنين دامدەگرئ و خيرا چاۋ لە پيشى دەكەمەو. ھىندىك ئەولاتر خۆر، سەرى بە ھەنيسكەو ھەلدەقەندىرئ. بەردەوام سەر و پرچ و گۆنای دەپنئ. زەوى ۋەك فوودانەى بەر با، مات و ھەپەساۋ، بە كلكە قيتوقنچە رەنگ خەنەيبەكەى ھەو بە دوامدا ئى. يان رەنگە بە دواى خۆمدا دەيكيشم. پوو لە مانگ دەكەين. دەست دەوھەشيني و قوونى بادەدا و بە خيسەوھ ليمان دەپوانئ. ليكاۋ يان رەنگە ئارى زارى بەرەو من و زەوى فرئ دەداتە دەرى و ھەرەشەمان لى دەكا: "بەو لايەدا نەين... مەين... نەين بەو لايەدا."

لە سەر تەختە پۆلاکە بە پشتدا كەوتوم و تەزوويەكى سارد بە لەشى ھەردووكماندا ئى. ماندووم بەلام نەك ھىندە كە گويم لە ھاتوھاۋارى مانگ نەبئ. "خۆم لە خۆمدا نيم. بە ھىۋاى من مەبن، لەت و كوتتان دەكەم ۋاھ بېن."

خەوم دئ يان خەوتووم... نازانم. بەلام دەزانم كە مان گرتنى چاۋەكانم خەويان بە دوادا دئ، خەويش ھەتا بوو ھەر ك بەزىن بوو.

"ئيمە ئەركىكى گرانمان لە سەر شانە، بۆخۆت زياتر لە زۆر كەس دەفاميني."

ھەۋاى ژورەكە كۆخە و ھەناسە لە ناو سنگمدا بە شەپ دەدا. چاۋەكانم وىك دەنيم. وئ دەچئ خەوتبېم. لە خەونما جاريكى ديكە چاۋ ھەلدېنم و دەست دەدەمە وئە گنج و لۆچەكەى سەر تەختە پۆلاکە. ديمەنى چوار شاخە ۋەنەوشەى سېى و بنەوش، يەك لە دواى يەك، بە بئ قاب، تەختە يان شاسى، بزمار كراۋ بە دوو تەختە سېپەو ھە سىنگى ديوارەكەو ھۆ دەنوئىن. دوانەى مۆبين و مۆبينا، مەزەر و توبا. لە ژىر ھەر شاخە گولتېك يەكيان راپوھستاۋە. جگە لە توبا ھەموويان بە دەم دووربېنەكەو پېكەنيون. سئ جار دەستم راگرت. سئ جارم لە سەر يەك دەنگم دا. "چارشيوەكەت بئتە پيشتر!" ھىنايە پيشن، پيشتر، تا ئەو ھاندەى من دەمويست. ئەو جار كەوتە مۆرە كردن لە دووربېنەكە.

نوقمى وئەكەم. خەوتووم يان بەخەبەرم؟ نازانم... ميلەكانى تەختەكە تېكرا ھەول دەدەن دەستە ساردەكانيان بە پشتم بسپن. سەيرى دەم و چاۋى مۆبين و مۆبينا دەكەم. "دە

ناكرئ پياۋەكە، بە زۆرى نابئ نا... ناتوانن راپوھستن. " سەيرى وئەكە دەكەم و ھىدى و لەسەرەخۆ دەست بە پيشە رەنگ خەنەيبەكەمدا دېنم. يەك، دوو، سئ، سەرى چوارەمين جار بۆ دووھەمين جار چنگىك قامكم دەگرئ. " مەكە كاكە مەكە خۆ چاۋ ھيشەت نيبە! " چاۋم دەردەپەئ، غيرەت ۋەبەر خۆم دەدەم و خەرمانى پيشە رەنگ خەنەيبەكەم دەكيشمە سەرى. غيرەت بە دۆلیدا دەپوا و يەك بۆخۆم ھاوار دەكەم. سوبحانەللا... سوبحانەللا... رەنگە سىسرەكە بئ يان قالونچەجەمە، يان زەردە كۆلە... چاۋى لە چاۋم بېوھ و بە شەش چنگ، سەما دەكا و كلكى لە نيووان تالەكانى پيشە رەنگ خەنەيبەكەمدا ۋەك چەرخەمەتە دەسووپتەوھ. ھىچ رەنگىك تا ئىستا ئاۋا خۆى لەگەل ريشم رېك نەخستوھ. يەك، دوو، سەرى سېھەم جار رەزايەت دەدا ۋاز لە خەرمانەكە بېنئ و دريژەى سەماى شكوڤارى چنگەكانى بەرپتە سەر عەزى. سەرى ھەليناۋە و ۋەك بلىي مالىكى زۆم لئ خواردبئ، چاۋى تېپىوم. سەرانسەرى ديۋەكە چيمەنتۆيە و ديوارەكان بەك بۆخويان تېكخزيون. تەنيا دەلاقەيەكى چكۆلە بە سنگى دەرگا چكۆلەكەو، جارجارە چاۋەدېرى دلېرەق بوونيان دەكا. لە نيو پووناكايى نەخۆشى ديۋەكەدا بە زۆر و زۆردارى كونيكى زۆر چكۆلەم بە بەرى ديوارەكەى پوويەپوومەو ھۆ ۋەدەر دەكەوئ. چنگ لە يەك دەكوتئ و دلئى بپوا نادا ھەر ئاۋا بە ئاسانى ۋاز لە من و دلەراۋىكانم بېنئ.

" ئەو دوويشكانەى كلكيان ئەستور دەنوئىن، ژارەكەيان كوشندە نيبە... "

كاكەخان كە زۆر فاميدەيە بئ يەك و دوو، لە سەر سفەرى نانئ نيوھرۆ روى كرىبوو عايشن گول، كە خۆى زۆر بە فاميدە دەزانئ، و ئەوھى كوتبوو. كەنگئ ئەوھى كوتبوو؟ ۋەبىرت نايە. ئاخ كاكەخان! ئىستا دەزانم كە كەس بە قەد تۆ فاميدە نيبە... چاۋم دەپەئ. ھەناسەم سوارە و بە ھىۋاى دابەزىن نيبە. كابانەكەى چكۆلەتر لە خۆبەتى و پاست لە رەنگى خۆى و پيشى منە. سئ مندالى بە كۆلەوھىيە و پاست لە بەر دەرگاى كۆنەكە راپوھستاۋە.

" ھۆ پياۋەكە... ۋەرە، ۋەرە دەى... ئەو پيش پيسە كلۆلە داماوھ ناقتۆلايە كوا قابىلى ئەوھى دەم بە دەمەى لەگەل بەكى؟ خۆت جوان خاۋين كەوھ جا ۋەرەوھ ژورئ، ھەر ئاۋا مل پيوھ نەئى... "

كاكە خان كە زۆر فاميدە بوو ديسان بئ يەك و دوو لەسەر سفەكە سەرى ھەلېرېبوو و كوتبوو: " دوويشك پاش

خواردنی هەر واده‌یه‌ک، سێ چوار سه‌عاتان خه‌ریکی خۆ خاویڤن کردنه‌وه ده‌بێ. "

سه‌ری به‌ره‌و کابان وه‌رسووړاندۆته‌وه، ږوو ده‌کاته‌وه من. دوو چنگی پێشینی به‌ شێوه‌ی ږیزی وه‌رزشی له‌ یه‌ک ده‌دا: "ئۆس!"

بلیتی ئۆس له‌ لای ئه‌و مانای چیبی؟ خه‌مت ده‌خۆم، ده‌پۆم به‌لام دلنیا مه‌به‌ نایه‌مه‌وه، یان دهرت له‌و گیانه‌م هه‌تا دیمه‌وه؟ به‌ هه‌لات ده‌چیته‌وه به‌ر ده‌رگای مالی خۆیان. چنگ ده‌خاته سه‌ر شانی کابان و پینچ قۆلی ده‌چنه‌وه ژورێ. وینه چرچ و لۆچه‌که هیندیک ئه‌ولاتر، ده‌مه‌وږوو، خۆی داوه به‌ سه‌ر ته‌خته‌که‌دا. ماندوویه‌تی و چاو په‌رین و هه‌ناسه‌سواری، هه‌ر سێکیان به‌یه‌که‌وه ناتوانن نه‌ ږوخساره‌کانی نیو وینه‌که‌م لێ ون که‌ن و نه‌ دږ و ده‌ندووکێ به‌چه‌که سێرووه‌که‌ی سه‌ر شاخه‌ وه‌نه‌وشه‌ بئه‌وشه‌که‌.

" دایکمان پاست وه‌ک خواردنه‌وه‌ی په‌رداخیک ئاوی سارد له‌ چله‌ی هاویندا بوو. یه‌که‌سه‌ر خواردمانه‌وه، بێ ئه‌وه‌ی بۆ ته‌نانه‌ت تاقه‌ جاریکیش بێ، دل‌پاوکه‌ی په‌رداخیکێ دیکه‌مان بێ. ته‌واو پیمانوابوو تاقه‌ وه‌زی سال‌ هاوینه‌ و ئیمه‌ هه‌تاهه‌تایه‌ له‌ ده‌رگای مالی توونیه‌تی ناده‌ین! "

به‌لام عایشی گول! تۆ که‌ خۆت ژۆر به‌ فامیده‌ ده‌زانی، ده‌بێ له‌ من، له‌ دایکم، ته‌نانه‌ت له‌ کاکه‌خانیش که‌ ژۆر فامیده‌یه، باشته‌ر بزانی که‌ هاوین تاقه‌ وه‌ږزی سال‌ نییه‌!

عایشی گول که‌ خۆی ژۆر به‌ فامیده‌ ده‌زانی، بوخچه‌که‌ ده‌خاته‌وه سه‌ر تاقه‌که‌ و پاست ده‌روانیته‌ هه‌ر دوو گلینه‌کانی چاویم: " تۆ بلیتی هیچ یه‌ک له‌ ئیمه‌ قه‌ت بېرمان له‌وه‌ کردبیته‌وه که‌ دایکمان له‌ ته‌مه‌نی چوار سال‌ندا ده‌بێ چۆن بووبی؟ بووکه‌له‌ی بووبی یان نا؟ چ کایه‌یه‌کی کردبێ؟ چۆنچۆنی ږۆزه‌گاری بردبیته‌ سه‌ر؟ نا... نه‌ من، نه‌ تۆ، نه‌ ته‌نانه‌ت کاکه‌خانیش. ږه‌نگه‌ له‌ به‌ر ئه‌وه‌یکه‌ دایکمان هه‌میشه‌ هه‌ر دایک بووه... ږه‌نگه‌... "

کاکێ "ئۆس" جارجار سه‌ر ده‌کیشیته‌ ده‌رێ و کابان ده‌سه‌بجێ ده‌یکیشیته‌وه ژورێ.

" باوکتان له‌ شه‌وگا‌ره‌ زستانیکدا، وه‌ک به‌فری به‌ر خۆږ ون بوو. که‌س لێی نه‌گه‌را، که‌س وه‌شوینیدا نه‌چوو... هه‌موو ده‌یانزانی له‌ کوپیه‌، جگه‌ له‌ من که‌ به‌ سێ توله‌وه... سه‌گی هیچ خوییه‌ شوانیک له‌ تۆفی زستاندا وه‌ک منی به‌سه‌ر نه‌هات. "

سه‌ر له‌ وینه‌که‌ هه‌لده‌گرم و ده‌روانه‌ کونی دیواره‌که‌. بلیتی ئیستا خه‌ریکی چی بن. شه‌وه‌ یان ږۆز؟ نانی به‌یانی ده‌خۆن یان... "

" دووپشک له‌ هه‌ر جار زاوږێ، پازده‌ تا نه‌وه‌د به‌چه‌کی ده‌بێ. ماوه‌یه‌کی په‌کجار ژۆر ده‌توانی به‌ بێ نان و ئاو بژی، به‌لام ئه‌گه‌ر هیچی وه‌ ده‌ست نه‌که‌وت، دانه‌ دانه‌ منداله‌کانی خۆی ده‌خوا. "

کاکه‌خان که‌ ژۆر فامیده‌ بوو، له‌ ژێر سێبه‌ری داره‌سێوه‌که‌ی

حه‌وشه‌ دانیشتبوو و ئه‌و قسانه‌ی به‌ ده‌نگیکێ به‌رز، نه‌ بۆ ئیمه‌، به‌لکوو بۆ جیرانه‌کان ده‌کرد.

پازده‌ تا نه‌وه‌د دانه... بلیتی ئیستا کامیه‌ک له‌و سێ منداله‌یان له‌سه‌ر سفره‌ دانابێ و به‌ خۆی و بیاره‌وه‌ ملیان له‌ خواردنی نابێ؟ له‌و کونه‌ ته‌نگ و تاریکه‌دا چیان بۆ وه‌ده‌ر ده‌که‌وێ؟

" ږۆله‌! ئه‌وه‌ وه‌سیه‌ت بێ. به‌ عایشی گول و کاکه‌خانیشم کو‌توو. چه‌ند جارم خه‌ون به‌ زیندوو بوونه‌وه‌ له‌ نیو قه‌به‌ردا دیوه‌. مه‌ردی خودا بن پارهی‌ه‌ک شتیک بخه‌نه‌ گیرفانی مه‌لا فه‌تاحه‌وه‌ و ږۆژیک له‌ مرگه‌وت پامگرن جا بمنێژن. "

چاویم ده‌په‌ږی و به‌ چوار سووچێ دیوه‌که‌دا چاو ده‌گێږمه‌وه. ئای دایه‌ی کلۆم ئه‌وه‌ عه‌بووه‌ نازداره‌که‌ت، به‌ بێ شه‌وی ئه‌وه‌لی قه‌به‌ر، له‌ سه‌عاتیکدا سه‌د جار ده‌مری و زیندوو ده‌بیته‌وه. هاسکه‌هاسکی هه‌ناسه‌کانم پاشای ده‌نگه‌کانی نیو دیوه‌که‌ن. به‌رزتر له‌ سۆزی نیو دیوه‌که‌، به‌رزتر له‌ کرمه‌کرمی هه‌لدږینی به‌چه‌که‌ دوویشکه‌که‌. نیگام قه‌تیسێ سێروو مل ږووته‌که‌ی سه‌ر وه‌نه‌وشه‌ بئه‌وشه‌که‌ ده‌مبیته‌وه.

" ئه‌بوو عایشی! له‌و دوو ږۆزه‌دا له‌گه‌ل خۆت ساغ به‌وه‌! یان دبی، یان... "

ئاخ عه‌به‌ سێروو ئاخ! قه‌رارمان وا نه‌بوو. بۆ یه‌که‌م جار پاش هێرشه‌که‌ی کاکێ "ئۆس" هه‌ول ده‌ده‌م ږیبه‌رایه‌تی بزووتنه‌وه‌یه‌کی سه‌راسه‌ری له‌ نیو له‌شمدای وه‌سته‌و بگرم. ده‌ست ده‌به‌م بۆ وینه‌که‌. ده‌ستم وه‌ک یه‌که‌م لاده‌ری بزووتنه‌وه‌که‌، خۆی ده‌ناسینێ، پاشان لاقم، پاشان... چاویم به‌رده‌وام ده‌په‌ږی. هه‌ناسه‌کانم به‌ سه‌قیلی هاتۆ چۆ ده‌که‌ن. سۆزی ژوره‌که‌ و کوره‌ی له‌شم دانیان ناکوێ. ورده‌ عاره‌ق به‌ په‌نای ملدا دینه‌ خوارێ. هه‌رچه‌ند گلینه‌کانم باوه‌شیان به‌ یه‌کدا کردووه‌ به‌لام کاکێ "ئۆس" و بئه‌ماله‌ی به‌ږیزیان ده‌بینم که‌ ژۆر ماقوولانه‌ قه‌تاره‌یان به‌ستوو له‌ سه‌ر سنگم. کاکێ "ئۆس" هه‌ستاوه‌ته‌ سه‌ر پێ و ده‌سمال ده‌سووږینێ. کابان له‌ شانی پاستی و منداله‌کان، یه‌ک له‌ دوا‌ی یه‌ک له‌ شانی دایکیانه‌وه‌ به‌ هه‌وای گۆرانیه‌که‌ی بابیانه‌وه‌، خه‌ریکی گه‌ریانن:

" ږیکی که‌ داوه‌شیی... ئاوا نا... ږیکی که‌... ئه‌ها ئاوا... هه‌وه‌... "

قه‌تاره‌ی عاره‌ق به‌ هه‌وای ده‌نگی "ئۆس"، به‌ په‌نای ملمه‌وه‌ به‌رده‌وام خۆ ده‌خه‌نه‌ خوارێ.

" هه‌ر که‌سێ ئه‌یژێ ئامان غه‌ریبی خاسه‌ ئه‌وه‌ له‌ جومله‌ی ئامان خۆدا نه‌شناسه‌... "

ئاخه‌ری هه‌ر سێک منداله‌که‌ له‌گه‌ل کاکێ "ئۆس" ږیکی ده‌که‌ن و من یه‌ک بۆخۆم بێر له‌وه‌ ده‌که‌مه‌وه‌ که‌ دوا‌یین جار وا هه‌لپه‌ږیوم که‌نگی بووه... چاویم ده‌په‌ږی و هیچم وه‌بیر نایه‌ته‌وه... هه‌ر هیچ... چاویم له‌ ږه‌شبه‌له‌کی بئه‌ماله‌ی "ئۆس" هه‌سه‌ر سنگمه‌وه‌. منداله‌کان سێ دانه‌ن و هیوای بالا کردنیان بالای منه‌... زمه‌ی کرانه‌وه‌ی ده‌رگا چکۆله‌که‌ی دیواره‌که‌ رامده‌جله‌کینێ. به‌ چوار که‌سه‌وه‌ لیم وه‌ژوو ده‌که‌ون. هه‌لمده‌گرن و پێش ئه‌وه‌ی بمبه‌نه‌ ده‌رێ ده‌نگی

یه‌کیان ده‌بیستم. "ئهری توخودا پاره‌ستن با خه‌می ئه‌و قالۆنچه‌جه‌میانه بخۆم!"
چاوم ده‌په‌رئ و هه‌ناسه‌کانم سوارتر له هه‌میشه‌گوییان له قرچ و هۆپری پان بوونه‌وه‌ی دووپشکه‌کانه.

۲

سه‌رما نه‌ شه‌رم له من ده‌کا و نه له چادره‌ شل و شه‌وئقه‌که و نه له ده‌ست و په‌نجه‌ چکۆله‌کانی مۆبینا. سه‌رشیت، مله‌وژر و یاخی ئیختیاری خۆی داوه‌ته ده‌ست گه‌رده‌لوولیکی پوودار، له خۆی ناحالیتیر. دووقۆلی کایه به لۆی چادره‌که ده‌کهن. خۆ له دم و چاوی مۆبینا ده‌کوئن و هه‌ر چه‌ند جارێک زۆره‌بانی له‌گه‌ل وینه‌ چرچ و لۆچه‌که‌ی سه‌ر عه‌رزى ده‌گرن. جارێک ده‌یخه‌نه سه‌ر پشت و دیسان پووی ده‌که‌نه‌وه ئیمه. تابلۆی چوار شاخه وه‌نه‌وشه‌ سه‌پی و بنه‌وشه‌که یه‌ک ریز و یه‌ک قه‌د، به بئ قاب و ته‌خته و شاسی، بزمار کراو به دوو ته‌خته سیپه‌وه به سنگی دیواره‌که‌وه خۆ ده‌نوئین. مۆبین، مۆبینا، مه‌زه‌ر و توبا، له ژیر هه‌ر شاخه‌ گۆلێک یه‌کیان پاره‌ستاوه و جگه له توبا، هه‌موویان بزهیان له‌سه‌ر لێوه. جگه له شاخه وه‌نه‌وشه‌که‌ی مۆبینا، ئه‌و سیانه‌ی دیکه، ده‌لێی له پۆژی ئه‌وه‌له‌وه به ته‌مای سیز بوون کراونه‌ته‌وه، هه‌ر ئه‌وه‌میش که کریم هه‌ستم به‌وه کرد، ده‌تکوت له ژیر فه‌رغوونیک خاک و خۆل هه‌لیان گرتونه‌ته‌وه. خاک و خۆل... خاک و خۆل... خاک و خۆل...

"هه‌تا له‌وه خراپترمان به‌سه‌ر نه‌هاتوه له‌گه‌ل خۆت ساغ به‌وه. مانه‌وه‌ت شمی خراپه خراپ..."
پیش ئه‌وه‌ی عه‌رز بیه‌وی خۆی تۆزته‌کین کا و پاشان قۆلنجی بشکینی و له دواى هه‌موو شتیکیشدا بکه‌وئته شاخ وه‌شاندن، مائێ ئیمه یه‌که‌م مائ بوو وا له خۆی بوورایه‌وه و که‌وته سوچه‌ بردن. سوچه‌ی بئ هه‌ستانه‌وه‌ی دایکم و که‌س و کاره‌که‌ی، جگه له من و مۆبینا.
"کا عه‌بوو نان ده‌دن، فریا که‌وه..."

به پینچه‌وانه‌ی دوینئ شه‌و، ئه‌ورۆ هه‌یچ گله‌بیه‌کی له پووداری سۆزی نئو چادره‌که نییه. له‌سه‌ر تاجی ئایفاکه پاره‌ستاوه و هه‌ک هه‌زارپئ و به بئ چاو لیکردن، به‌سته نانه‌کان به‌ره‌وه خه‌لک فری ده‌داته خوارئ. له نئوان عه‌رز و ئاسماندا چنگ ده‌دمه به‌سته‌یه‌ک و به‌ره‌وه چادره‌که خلۆر ده‌بمه‌وه. گه‌رده‌لوول و سۆزی نئو چادره‌که به‌رده‌وام خه‌ریکی کایه کردن به وینه‌که‌ن. ئاخ به ده‌ست مۆره‌مۆری تۆوه توبا، خۆزگه ...
"دایکی سئ مندالتم... تازه به هیوای چیم... ئافه‌رت که بوو به دایک..."

۳

عایشی‌گۆل که خۆی زۆر به فامیده ده‌زانی، ده‌یکوت کاکه‌خان سئ چوار جار دایکمی ده‌نگ داوه. "عه‌بوو منداله. بۆ ئه‌وه نابئ سه‌ر بخره‌ سه‌ری." باسی سکالاکه‌ی تۆی بۆ کردبوو. به‌نئوی خودا

خودا گیان سالوا! خۆ ئه‌گه عایشی گۆل و کاکه‌خانیش نه‌یاندیبئ، خۆ تۆ بۆخۆت دیتت. دیتت چۆن نئوی تۆی له عه‌رز دا و هه‌ر که ده‌ستی پیم گه‌ی چی به‌سه‌ر هینام. خۆ ئه‌و جاره‌ی دوا‌ی، زۆریش گریام. سه‌د و بیست و شه‌ش فرمیسک، بگره زیاتیشرم هه‌لوه‌رانند. به‌زه‌یی پیم دا هات؟ به‌زه‌یی به که‌سدا دئ؟ نابئ به‌زه‌یی پیم دا بئ، لانیکه‌م له‌به‌ر من. دلنایام کاکه‌خان و عایشی گۆلش خۆشیان ناوئ. بۆخۆم گۆیم لئ بوو جارێکیان به کاکه‌خانی ده‌کوت خۆداس ده‌ره‌قه‌تی بابت نایه. خودا گیان له‌سه‌ر پیلکانه‌کانه‌وه به‌ری ده‌وه، به‌لام ئاگات لئ بئ نه‌مرئ. یان نا... ده‌ستی به کوره‌که بسووتین. یان لانیکه‌م چیشته‌که‌ی بسووتین، با وه‌ک ئه‌و جاره‌ بایم له زمانی بخا. من به‌و سیانه‌ پازیم. تۆ بۆخۆت یه‌کیان هه‌لێژیره. سه‌عاتیک دیکه هه‌ر له‌و شوپنه‌ی نامه‌که‌ت بۆ داده‌نئیم چاوه‌پئیی ولامتم.

عه‌بوو"
کات به یه‌ک سه‌عات تپه‌پئ... بوو به دوو، بوو به سئ... سه‌روخوار کردنی من له نه‌ردیوانه‌که‌ی سه‌ریان ته‌نانه‌ت کاکه‌خانیشی وه‌ده‌نگ هینا. به‌رده‌که‌م هه‌لده‌داوه و به‌ته‌مای لاپه‌ره‌یه‌کی نوئ سه‌ر و ژیری به‌رده‌که‌م ده‌پشکنی.

عایشی‌خان که خۆی زۆر به فامیده ده‌زانی هه‌موو جارێک ده‌یکوت: "دایک هه‌ر دایکه. چ دایکی ئیمه بئ یان دایکی ئه‌و به‌چکه چۆله‌که‌کانی وا تۆ سه‌رت برین. ته‌نانه‌ت درنده‌ترین بوونه‌وه‌ره‌کانیش کاتیک ده‌بنه دایک خه‌ون به بزهی منداله‌که‌یانه‌وه ده‌بینن. تۆ له من تئ ناگه‌ی چوون قه‌ت ناتوانی بیه‌ دایک."

لۆی ده‌رگای چادره‌که هه‌لداوه‌ته‌وه. به‌ردیکی له سه‌ر دا ده‌نیم و به‌زه‌و مۆبینا ئاور ده‌دمه‌وه. چاو له ده‌موچاوی ده‌که‌م گۆی ده‌خه‌مه سه‌ر سنگی. لئ ده‌دا، لئ نادا. لئ ده‌دا، لئ نادا، لئ نادا، لئ نادا، لئ نادا... ئه‌رئ لئ ده‌دا، لئ نادا... لئ نادا، لئ نادا... لئ نادا... لئ نادا...

ده‌نگی هاوارم ده‌گاته چوار چادره‌ه‌واتر. چاوم ده‌په‌رئ. دوو سئ جار راپیده‌وه‌شئتم. جری، یان جانه‌وه‌ریک له ده‌لینگی شه‌رواله‌که‌یه‌وه خۆ ده‌خاته سه‌ر عه‌رزى و به هه‌لات به‌ره‌و درزی ده‌رگای چادره‌که فیزمال ده‌دا. خۆ ده‌که‌م به کانیکی دوکتوره‌کاندا...

"ئه‌بوو عایشی دره‌نگه دره‌نگ... به لای چیه‌وه دانیشتوی. بیسپیره به خزم یان براده‌ریک و خۆت پزگار که."
ده‌یسپیرم به پووری. نه مندالی هیه و نه وه‌ک ئیمه تا‌عوونیان تئ که‌وتوه. ئه‌گه‌ر مام، دیمه‌وه و له‌گه‌ل خۆم ده‌بیم. ئه‌گه‌ریش نه‌مام با هه‌ر ئه‌و ورده سئیه‌رانه به کچی خۆیانی بزائن.

پیش ئه‌وه‌ی مندالی سئیه‌م بخره‌ به‌ر ده‌ستم، سه‌ر داده‌خه‌م و چوار سووچی سه‌ربانه‌که ده‌پیم. سه‌ر هه‌لده‌بیم. چاو له ئاسمان ده‌که‌م. نئوچاوانی تیک ناوه و کایه به هه‌وره‌کانی

باوہشیہ وہ دکا . دہروانیۃ من و من دہروانمہ ئو . ہیئندی لی ورد دہیمہ وہ ہتا بہ زور و زورداری بہ ہورہکانی باوہشیہ وہ روالۃ تی دوپیشک شہلہیک لہ نیو میٹشکما ساز دہکەم . راست وەک دہوری یەکەم و مندالی یەکەم و دہوری دووہم و مندالی دووہم . بہردہوام بوونی دوپیشک شہلہیک بہ سنگی ئاسمانہ وہ نیگام فریئ دەداتہ وہ سہربانہکە .

چەند ہنگاو ئولاترم سووزمہیک سی پی خو دەنوئیئ . لہتہ ئاجووریکی لہسەر دانراوہ و بہزەحمەت لہ پەنگی بہفرہکە لیک دہکرپتہوہ . بہ نوکی پۆتینہکەم سووزمہکە ہلەدەدەمہوہ . بووکەلہیکہ کی پرچ پەش بہ بی چارشو یان تەنانەت لہچکەیکیش ، بہلادا کەتووہ . عایشی گول کە خوئی زور بہ فامیدہ دہزانی ، بوخچەکە دەخاتہوہ سەر تاقەکە و راست دہروانیۃ ہەر دوو گلینہکانی چاوم : " تۆ بلئی

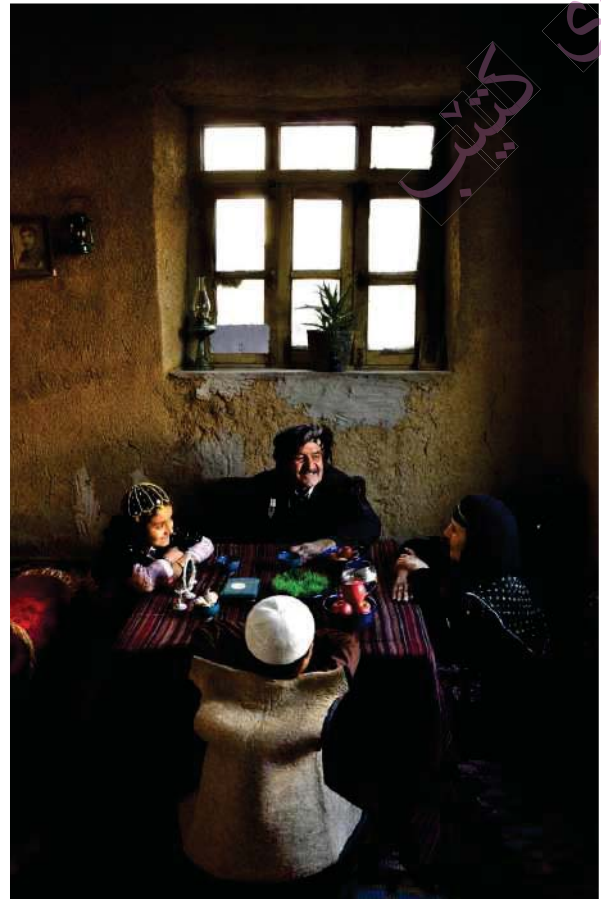
ہیچ یەک لہ ئیمہ قەت بیرمان لہوہ کردبیتہوہ کە دایکمان لہ تەمەنی چوار سالاندا دەبی چۆن بووی ؟ بووکەلہی بووی یان نا ؟ چ کایہیکہ کی کردبی ؟ چۆنچۆنی پۆژہگاری بردبیتہ سەر ؟ نا ... نہ من ، نہ تۆ ، نہ تەنانەت کاکەخانیش . پەنگە لہبەر ئوہیکە دایکمان ہەمیشہ ہەر دایک بووہ ... پەنگە ...

ہیئندیک ئولاتری سووزمہکە سەری کچۆلہ پرچ پەشکە فریئ دراوہتہ سەر عەززی . بہ نوکی پۆتینہکەم ، یەک ، دوو ، سئ جار ، سەروخواری پی دہکەم و فریئ دەدەمہوہ لای سووزمہ سپیہکە .

"ئەبوو عایشی دەستوبرد کە برام ، خەریکە دہگەنی . " سەر ہلەدەبیرم و چاو لہ ئاسمان دہکەم . دوپیشکە شہلہ بہردەوامہ . بزہیکەم دیتئی و دەچمہوہ لای کۆری برادەران . کۆریہکە بیان قۆلبەست کردووہ و راست بہرانبەر بہ نیگای ژنہکە لہسەر تەلاشہ داریک ، دایانناوہ . برادەران وەک دوو جارہکە پیشوو ، ہیڈی و لہسەرہخو خەریکی زیکرن . ہەر دوو دەستیان لہ دواوہ بہیکہوہ گریئ داوہ . لہسەر چۆک دانیشتووہ . چاو لہ کۆریہکە دہکا و بہ شیوہی دوو مندالہکە پیشوو ، بہردەوام چۆک لہ عەززی دہکوئی و یەک لہ دوی یەک قاقا دہکیشی . ہیواش ... توند ... لہسەرہخو ... توند ... ہیواش ... لہسەرہخو ...

عایشی خان کە خوئی زور بہ فامیدہ دہزانی ہەموو جاریک دہیکوت : " دایک ہەر دایکە . چ دایکی ئیمہ بی یان دایکی ئو بہچکە چۆلہکەکانی وا تۆ سەرت برین . تەنانەت دپندەترین بوونہوہرہکانیش کاتیک دەبنہ دایک خەون بہ بزہی مندالہکەیانہوہ دەبینن . تۆ لہ من تی ناگەیی چوون قەت ناتوانی ببیہ دایک . " دەست دەدەمہوہ خەنجەرہ دەسک خەنہییہکەیی قەدی پشتینہ کە م . " گەرہم ! بہ فیشہککک نہجاتی دہ . خەریکە دہگەنی . فریا ناکەوین ... "

فیشہک قەت چپژی خەنجەری نہبووہ . ہەموویان ئوہ باشتەر لہ من دہزانی . چەند جاریک دەست بہ ریشمدا دینم . خەنجەرہ

بوکان . پەشەمەیی ۲۷۱۸

موسئفا بهگی ساحبقران
۱۸۰۹-۱۸۵۰

شیعریک له دیوانی مامؤستا کوردی

دیارلیری

وهر زمانه‌ی قهره‌نگی - کومه‌لایه‌تییی چل چه‌مه، سانی ۱، ژماره‌ی ۱، به‌هاره‌ی ۱۳۹۱

له‌یله‌که‌ی بی مه‌یله‌که‌ی مه‌حبووبه‌که‌ی عه‌ییاره‌که‌م
شو‌خه‌که‌ی پر حه‌مله‌که‌ی بی ره‌حمه‌که‌ی غه‌داره‌که‌م

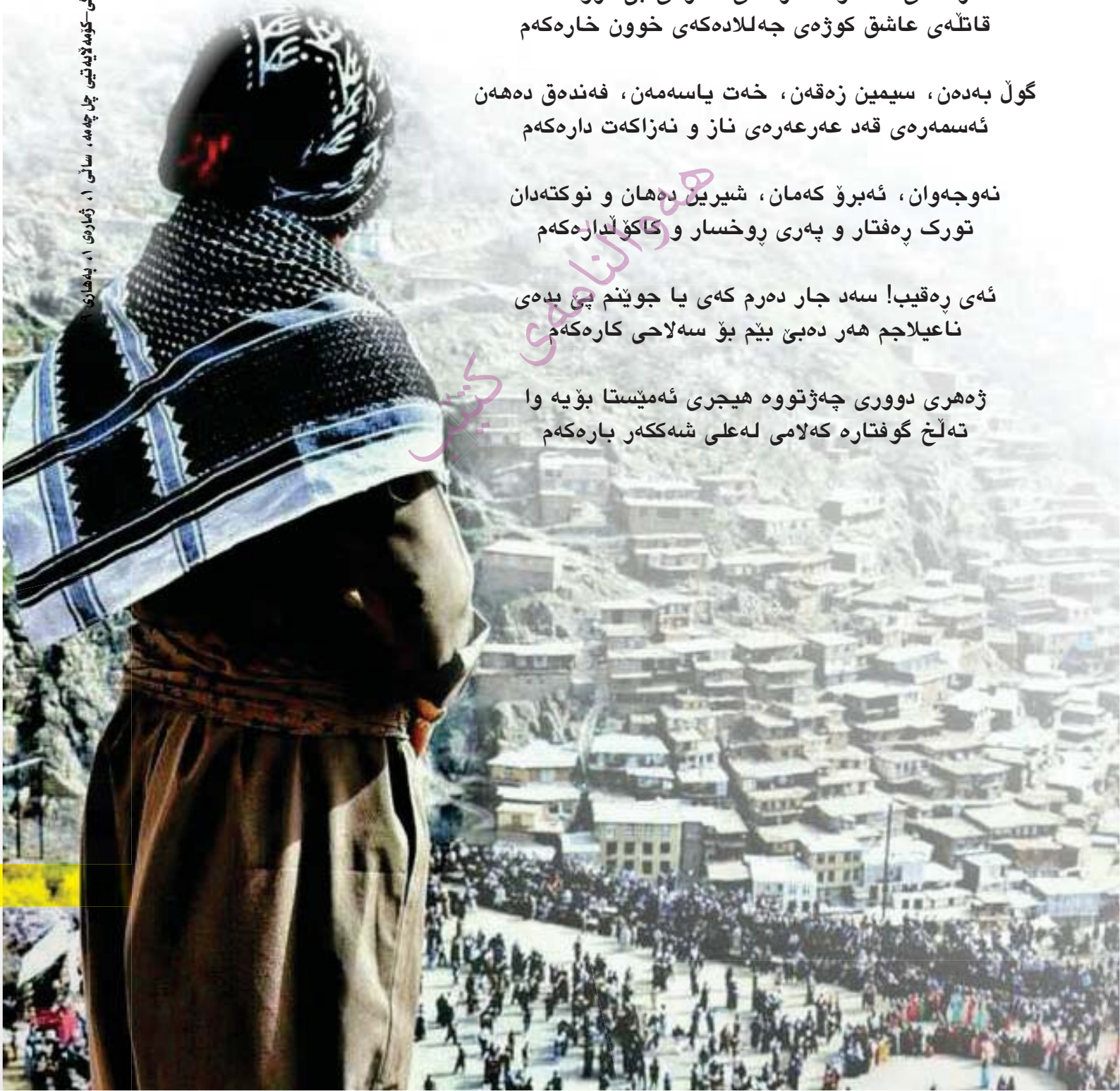
زالمه‌ی له خوا نه‌ترسه‌ی کافره‌ی بی مروته‌!
قاتله‌ی عاشق کوژه‌ی جه‌للاده‌که‌ی خون خاره‌که‌م

گول به‌ده‌ن، سیمین زه‌قهن، خه‌ت یاسه‌مه‌ن، فه‌نده‌ق ده‌هه‌ن
ئه‌سمه‌ره‌ی قه‌ده‌عه‌ره‌ی ناز و نه‌زاکه‌ت داره‌که‌م

نه‌وجه‌وان، ئه‌برۆ که‌مان، شیرین ده‌هان و نوکته‌دان
تورک ره‌فتار و په‌ری روخسار و کاکۆلداره‌که‌م

ئه‌ی ره‌قیب! سه‌د جار ده‌رم که‌ی یا جوینم پی بده‌ی
ناعیلاجم هه‌ر ده‌بی بۆ سه‌لاحی کاره‌که‌م

ژه‌هری دووری چه‌ژتوو هه‌جری ئه‌میستا بۆیه‌ وا
ته‌لخ گوفتاره‌ که‌لامی له‌علی شه‌ککه‌ر باره‌که‌م

سدیق پوسته‌می

چه‌مک و دهسته‌واژه‌کانی زانستی
که‌ش‌وهه‌واناسی له ناوچه‌ی هه‌وه‌توو

نه‌هاتبايهت و هه‌وا گه‌رم بوايه، چه‌ند که‌س پتکه‌وه فیکه‌يان
ئه‌کرد؛ دياره بپروايان وابوو به‌و بۆنه‌وه پانیکي خه‌يالێ دین
و ئه‌وه‌نده زۆره که به‌هۆی هاتوچوويان، با درووست ئه‌بێ و
فینکیان ئه‌بیتته‌وه.
۱-۱): حاجی له‌قله‌ق بیتته‌وه، هه‌وا خۆش ئه‌کات.

۲- شیعەر و گۆرانی:

ياخو باي نه‌بێ يا پير باي نه‌بێ
يارم هاوه پتوه با سه‌رمای نه‌وێت
تروکه تروکه‌ی به‌فر کتوان گرتی
جوانیه‌که‌ی عالهم یارم بردی
باران بارانه نمنم ته‌رمی کرد
ئهو که‌نیشکه له‌و مالله له‌ دین ده‌رمی کرد
يا خوا به‌خیر بی میوانی ئازیز
يا رۆزگار به‌هار يا شه‌وگار پاییز
به‌و مانگه قه‌سه‌م وا خه‌رمانه‌ی داوه
هیشتا مه‌یلی تۆم به‌ که‌س نه‌داوه

۳- قسه‌ی بێشینیان:

"خۆر هه‌میشه نیه له ژێر هه‌ورا."
"دوای باران، که‌په‌نک."
"له پیران ته‌وێ، له زمسان شه‌وێ."
"که‌و سه‌ر ئه‌کاته ژێر به‌فرا، بیر ئه‌کاته‌وه که‌سیش ئه‌و
ناوینیت."

۴- تاقه وشه‌کان:

با (با سه‌ر، با‌ی زه‌من، په‌شه با، با‌ی زه‌لان، با‌ی شه‌مال و...
بارین و جۆره‌کانی (به‌فر، ته‌رزه، برویش، لاسامه، دودانگ،
باران، که‌وان که‌وان، تاو، په‌پوله‌واران، سه‌لکه مه‌لوپچک وه
تاو، سه‌لکه مه‌لوپچک بۆ به‌فر، نه‌رمه‌نه‌رم، با‌وو‌ه‌بیکه چاو
چاو ناوینیت..
سه‌ر زه‌وی: زوقم، یه‌خ، لافاو، تکه..
هه‌وا: بوق، هه‌ور، مژ، شه‌وه‌ق، هه‌سه‌ره‌ی کاروان کوژه، هه‌وره
برووسکه هه‌وره‌تریشقه، چه‌خماخه، گرمه‌ی هه‌ور، جه‌وه‌له و..
ده‌نگی ئاو: هاژه، خوڤه، گرمه، تکه‌وچۆپه و..
جووله‌ی ئاو: قه‌لۆزه، که‌وان، قه‌وانچه و..
۵- داب‌ونه‌ریت و به‌سه‌رهات:

له سه‌ره‌تایی هاتنی مرۆف بو سه‌ر زه‌وی، هه‌موو له‌گه‌ل
که‌ش‌وه‌وادا و به‌وه ژباوین و خۆشیمان پتوه دیوه و
کشت‌وکالمان پی کردوووه و هه‌ندێ جاریش کاره‌ساتی
سروشتی وک لافاو و سه‌رما و گه‌رمای و هه‌وره‌تریشقه‌ی
له‌گه‌لدا بووه. به‌م بۆنه‌وه هه‌ر له‌میژه‌وه تیبینی و وردبینی
سه‌بارت به‌ چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌کانی ئاو و هه‌وا کراوه
و له‌سه‌ر ئه‌م بابته، دياره له‌ داب و نه‌ریت و شیعر و
گۆرانی کوردیدا کۆمه‌لیک وشه‌ی فره به‌نرخیان بۆ ئیمه
به‌جێ هیشتوووه که هه‌ریه‌کیان دونیایه‌که له ئه‌زموون. بۆ
با، باران، به‌فر، گه‌رما، سه‌رما و سه‌هۆل و هتد؛ گۆرانیان
گوتوووه و له هه‌مووی گرنگتر چیرۆک و به‌سه‌رهاتیان بۆ
چله‌ی زستانه‌کان گتپاوه‌ته‌وه. دياره نارچه‌ی هه‌وه‌تووی
دیوانده‌ره له‌م پوه‌وه زۆر شتی سه‌رنج‌پراکیش و به‌نرخێ بۆ
گوتن هه‌یه که لێره‌دا به‌ کورتی و کوردی له‌ چه‌ند به‌شدا
ناماژه‌ی پێ ئه‌که‌ین.

۱- کورته په‌سته‌کان:

۱-۱): با‌ی تێ، جیی به‌فر خۆش ئه‌کات. (ئه‌زموون نیشانی
داوه به‌ر له‌ بارینی به‌فر و باران بایه‌ک هه‌ل ئه‌کات)
۱-۲): له زمسانا خوین بواریت، وه‌لێ باران نه‌واریت.
(چونکوو بارانی زستان ئه‌وێته هۆی سه‌هۆل به‌ستن و ئه‌مه
گه‌لێک خراپه بو کشتوکالی ناوچه سارده‌کان و زیانی زۆری
به‌داوه‌یه)
۱-۳): ده‌ور مانگ ئاغله‌ی داوه. (ئالقه‌یکی شه‌وه‌ق‌دار که‌ ده‌ور
مانگی ئه‌گریت و نیشانه‌ی بارینی بارانه له‌ دوارپۆژدا)
۱-۴): ده‌س بگره باران و بچوو بو ئاسمان. (کاتی‌ک ئه‌مه
ئه‌یژین که‌ باران وه‌ خوڤم بباریت)
۱-۵): مه‌ر گوپچگه ته‌پێ ئه‌کات. (هه‌ر کاتی‌ک مه‌ره‌کان
هه‌مه‌وو، گوپیان شه‌کانه‌وه نیشانه‌ی ئه‌وه‌یه که‌ وادیاره
بپیاره بارانی زۆر بباریت)
۱-۶): بایه‌قووژ به‌چکه‌ی فره بکات ته‌ره سالییه.
(تاقی‌کردنه‌وه و ئه‌زموونی دانیشتووانی ئه‌م ناوچه‌یه،
نیشانی داوه هه‌رکات بایه‌قووژ منال زۆری بپێ (له‌دایک‌بن)،
ئهو ساله ئیدی ته‌ره سالییه)
۱-۷): تاوینکی هاورد، چاو چاو ناوینێ.
۱-۸): ئه‌گه‌ر که‌نیشک بن تاوا بلیسیتته‌وه ئه‌و پۆژه وا
ئه‌یگۆزنه‌وه، تاوه باران یا با‌وووه و به‌فر ده‌ست پێ ئه‌کات.
۱-۹): فیکه بکه با با‌ی بێ. (ئه‌گه‌ر له‌ کتپوه‌وه با‌ی

ساده درووستی ئەكەن، بۆخۆی نیشانه‌ی خوی بارانه ئەم بووکه بارانه، نوژیباران و.. بۆخۆیان باسی جیاوازیان هه‌یه که فره جیتی سه‌رنجن و له وتاریکی تایبه‌تدا بۆ داهاتوو باسی لێ ئەکەین. لێره‌دا بۆ وێنه سیانی باس کراوه:

۱- له دێهاته‌کاندا، شه‌وان و پۆژانی چله‌گه‌وره و چله‌بووچک، کوله‌چوارشه‌مه‌ی ناخر ساڵ، به‌سه‌ر ماله‌کانی ئاوايیدا دابه‌ش ئەکرد. له ئەوه‌ل ماله‌ بۆ ناخر ماله‌، یان گه‌ره‌گه‌ه‌په‌ک. له‌و پروایه‌دا بوون گه‌ره‌ه‌وا سارد و بۆران بوايه‌ت ئەیانوت ماله‌ فلان که‌سه‌ ئەمشه‌و چله‌ له‌ ماله‌کاندا بووه، له‌به‌ر چله‌ که‌ میوانیان بووه، خواردنی باشیان پێ نه‌داوه، یان خواردنه‌که‌ شۆر و ترش یا به‌جۆرێک ناخۆش بووه

۲- له‌ سالانی زۆر زوو ژناتی ئاوايی له‌ ئەوه‌ل پۆژی به‌هاردا ناوئێرک (تیکه‌ دارێکه‌ و دوو سه‌ری مه‌شکه‌ "لۆله‌پ" ئەلکێنێته‌ یه‌که‌وه‌) مه‌شکه‌یان ئەهیتنا و دوور له‌ چاوی پیاوان سوار ئەو داره‌ ئەبوون وه‌ به‌ده‌ور ئاوايیدا به‌ شێه‌روگۆرانی ده‌وریان ئە داوه‌وه‌. بروایان وا بوو که‌ شیر، ماس، دۆ و که‌ره‌ی ئەو ساله‌یان زۆر و خوانچه‌یان پێ به‌رکه‌ت ئەبێت.

۳- له‌ پۆژی ئەوه‌لی چله‌دا، به‌ ده‌ور بانجه‌ی ماله‌کاندا گه‌نمیان ئەپۆژان بۆ په‌له‌وه‌ره‌کان به‌و باوه‌ره‌ی که‌ سالی داهاتوو خه‌له‌ و دانیان باش بێ.

هه‌لاره‌ن و هه‌لاره‌ن {hanârân w manârân} (هه‌لاران و مه‌لارانیشان وتوه‌)

یا خوا دابکا له‌ باران {ya xowâ dâ bekâ bârân}

بۆ فه‌قیران و هه‌ژاران {bo faqirân wa hažârân}

یا خوا باران بیاڕینێ {ya xowâ bârân bebâreny}

بۆ سه‌ر قورینه‌ به‌هاری {bo sar qorina bahâry}

بووکه‌باران ئاوی ده‌وی {n away dawyâbuka bâr}

ئاوی ناو ده‌خلانی ده‌وی {âwy nâw daxlâni dawy}

هه‌لکه‌ی وارپۆکانی ده‌وی {hilky wârokâny dawy}

ده‌رزی گه‌وره‌ کچانی ده‌وی {darzi gawra keçani dawy}

شانه‌ی قه‌ره‌چیانی ده‌وی {shânai qaraçiâni dawyS}

بووکه‌بارانه، نوژیباران و.. بۆخۆیان باسی جیاوازیان هه‌یه که فره جیتی سه‌رنجن و له وتاریکی تایبه‌تدا بۆ داهاتوو باسی لێ ئەکەین. لێره‌دا بۆ وێنه سیانی باس کراوه:

۱- له دێهاته‌کاندا، شه‌وان و پۆژانی چله‌گه‌وره و چله‌بووچک، کوله‌چوارشه‌مه‌ی ناخر ساڵ، به‌سه‌ر ماله‌کانی ئاوايیدا دابه‌ش ئەکرد. له ئەوه‌ل ماله‌ بۆ ناخر ماله‌، یان گه‌ره‌گه‌ه‌په‌ک. له‌و پروایه‌دا بوون گه‌ره‌ه‌وا سارد و بۆران بوايه‌ت ئەیانوت ماله‌ فلان که‌سه‌ ئەمشه‌و چله‌ له‌ ماله‌کاندا بووه، له‌به‌ر چله‌ که‌ میوانیان بووه، خواردنی باشیان پێ نه‌داوه، یان خواردنه‌که‌ شۆر و ترش یا به‌جۆرێک ناخۆش بووه

۲- له‌ سالانی زۆر زوو ژناتی ئاوايی له‌ ئەوه‌ل پۆژی به‌هاردا ناوئێرک (تیکه‌ دارێکه‌ و دوو سه‌ری مه‌شکه‌ "لۆله‌پ" ئەلکێنێته‌ یه‌که‌وه‌) مه‌شکه‌یان ئەهیتنا و دوور له‌ چاوی پیاوان سوار ئەو داره‌ ئەبوون وه‌ به‌ده‌ور ئاوايیدا به‌ شێه‌روگۆرانی ده‌وریان ئە داوه‌وه‌. بروایان وا بوو که‌ شیر، ماس، دۆ و که‌ره‌ی ئەو ساله‌یان زۆر و خوانچه‌یان پێ به‌رکه‌ت ئەبێت.

۳- له‌ پۆژی ئەوه‌لی چله‌دا، به‌ ده‌ور بانجه‌ی ماله‌کاندا گه‌نمیان ئەپۆژان بۆ په‌له‌وه‌ره‌کان به‌و باوه‌ره‌ی که‌ سالی داهاتوو خه‌له‌ و دانیان باش بێ.

بووکه‌بارانه:

په‌سمیکی کۆنی کورده‌واریه‌ه و ئەگه‌پێته‌وه‌ بۆ ئەوه‌ کاته‌ی که‌ بۆ هه‌ر نیشانه‌یه‌کی سه‌روشت خوايه‌کان بووه؛ وه‌ک خوی باران، خوی زاوژی و.. ئەو وشانه‌ که‌ له‌ شێه‌ری بووکه‌بارانه‌دا هه‌یه‌ زۆربه‌یان ئەکرێ چهنده‌ لاپه‌ره‌یان له‌سه‌ر بنووسرێت؛ لێره‌دا ته‌نیا ئاماژه‌ به‌ بووکه‌که‌ که‌ به‌ دار و پارچه‌ی په‌نگاوه‌ره‌نگ درووست ئەکرێت، ئەکەین. وه‌وی (بووک) که‌ له‌ چهنده‌ شتی

په‌یکه‌ری سی که‌نیشکان، به‌شیک له‌ ئەشه‌که‌وتی که‌ره‌فتووی دیوانده‌ره‌

دکتر فاروق صفی‌زاده
(بوره‌کەبی)

مختصری بر گونه‌ها، شعرها، حرکات
موزون در ترانه‌های کردی

بیت‌های ترانه‌های کردی هم‌قافیه است و به گونه‌های بسیار دیده می‌شود. ترانه‌ی کردی، کهن‌ترین بخش از ادب عامیانه در ادبیات کردی است. این هنر از زمان‌های بسیار کهن رواج داشته است.

درباره‌ی این که کدامین ترانه کهن‌تر و عمرش درازتر است، دوگانگی وجود دارد. برخی بر این باورند که ترانه‌ی چوپان (گۆرانی شوان - goran i şwân) کهن‌ترین گونه‌ی ترانه‌ی کردی است. زیرا چوپانی از دیرباز در میان برخی ایل‌های کرد رواج داشته است و حتی عمرش از ترانه‌ی کشاورز (گۆرانی جووتیار - goran i jîtyâr) درازتر است. برخی دیگر بر این باورند که ترانه‌ی کار، کهن‌تر است و برخی نیز ترانه‌ی کیش (گۆرانی نایینی - goran i nayîni) را کهن‌تر دانسته‌اند. زیرا کردان از دیرباز دارای کیش‌هایی بوده‌اند؛ (از جمله‌ی این ادیان: زردشتی، یارسان و ایزدی را می‌توان نام برد.) که در آن بعضاً با اهورامزدا به راز و نیاز پرداخته‌اند و این خود گویای راستی این باور است.

گونه‌های ترانه‌ی کردی

ترانه‌ی کردی گونه‌های بسیار دارد بر پایه‌ی بخش‌بندی برخی؛ ترانه‌ی کردی بر چند گونه‌ی زیر است

۱- گۆرانی (goran)

واژه‌ی گۆرانی وابسته به گوران، نام یکی از ایل‌های مهم کرد است که مردم آن پیرو کیش یارسان بوده و دارای آداب و ادبیات ویژه‌ی هستند. آثار منظوم گۆرانی، کهن‌ترین گونه‌ی ادبیات کردی را تشکیل داده است و همه‌ی آن‌ها ده‌هجایی هستند و چون هر کدام ملودی ویژه‌ی دارد به این سبب این نام در زبان کردی گسترش یافته است و هر شعر عامیانه‌ی را که با ملودی ویژه خوانده شود گۆرانی می‌گویند. لازم به یادآوری است که بخش بیشتر آوستا (کتاب آسمانی حضرت زردتشت) نیز شامل اشعار هجایی است.

۲- بیت (به‌یت - bayt - نغمه)

بیت عبارت است از داستان‌های حماسی، عاشقانه، اجتماعی، اخلاقی و عرفانی که به شیوه‌های نظم و نثر ساخته می‌شود. اشعار بیت گاهی هجایی است و گاهی یک مصراع از بیت ممکن است درازتر و یا کوتاه‌تر از مصراع قبلی باشد. بیت از بندهای گوناگون ساخته شده است. در برخی از آن‌ها خواننده‌ی بیت که در کردی به آن به‌یت‌بیژ (şbayt-bâz) می‌گویند، ممکن است چند مصراع از آن را در آخر هر بند تکرار کند که در فرجام،

شکلی از ترجیع‌بند به وجود می‌آید. گونه‌های از بیت‌ها که برای رساندن مضمون و مفهوم گفتاری، شیوه‌های نثر مانند دارند در اصطلاح بیت خوانان مناجات «mînâjât» نامیده می‌شود. ولی بیشتر بیت‌ها منظومانند و نغمه‌ی ویژه‌ی خود را دارند.

۳- لاوک (lâwuk)

از آهنگ‌های شاد کردی و جدا شده از «بیت» است.

۴- دیلوک (dilok)

ترانه‌ی ویژه‌ی سماع و عروسی است.

۵- لاژا (lâzâ)

گونه‌های آهنگ ویژه است و احتمال میرود از واژه‌ی پاژه‌نین (râzşanin) به معنای لالایی گرفته شده باشد.

۶- باریتی (bârîti)

گونه‌های آهنگ است.

۷- خیران (hayrân)

یکی از آهنگ‌های جدا شده از «بیت» است.

۸- قاتار (qatâr)

گونه‌های ترانه است.

۹- باهار (bahâr)

هنگام فرا رسیدن فصل بهار که آغاز نوروز است، این ترانه خوانده می‌شود.

۱۰- زاده شدن (la - dâyik - bîn)

هنگام زاده شدن کودک خوانده می‌شود.

۱۱- خورشیدی (xorîd)

گونه‌های آهنگ شاد است.

دوست و برادر مترجم جناب آقای محمد قاضی در یادمان نامه‌ی خود، یکی از بیت‌های مشهور کردی را به نام «لاس و خزال»، چکیده‌وار آورده که در اینجا بایسته است برای آشنایی با بیت (نغمه) کردی چکیده‌های از آن نوشته شود «داستان زاده شدن لاس پسر محمود خان بالک از خاتون پری‌زاد، دختر یکی از خانان کرد، حماسه‌های بکر و دلانگیز است. خان بالک که جوانی دلیر و مغرور است به روایت «اوسکارمان»، با خاتون پری‌زاد، روزی که به‌گونه‌ای ناشناس از کنار چشمه می‌گذشته، دختری می‌بیند به زیبایی ماه که گویا خود خاتون پری‌زاد بوده و کوزه‌ی آبی از چشمه برگرفته و به خانه می‌برده است. جوان به یک دل نه صد دل عاشق دختر می‌شود و به او اظهار عشق می‌کند، ولی ناسزا می‌شنود و بی‌اعتنایی می‌بیند. تعقیبش می‌کند و در واپسین دم که دختر میرفته است تا از او جدا شود و به اندرونی‌ی خانه برود، جوان تهدیدش می‌کند که «خواهی دید، آخر تو را خواهم گرفت». چند ماه بعد که پدر محمود خان بالک به خواستگاری خاتون پری‌زاد می‌رود تا او را برای پسرش از پدر دختر بستاند، دختر به این وصلت رضا میدهد، بی آن که بداند داماد همان جوان مزاحم و پرتوقعی است که از لب چشمه تا در خانه در

گل‌های دره‌ی «زرزا» و دره‌ی «تشوهله» و دره‌ی «بران» و چشمه‌ی «خدا» در میان آن‌ها نبود. تو برای فراهم کردن آن گل‌ها زحمتی نکشیده و راهی نرفته بودی.»

لاس می‌گوید «عزیز دلم، چه کنم، رودخانه‌ها طغیان کرده و پل‌ها شکسته بودند، و من هم شناگری نبودم که بتوانم از گرداب‌های ژرف بگذرم. خدا خانه‌ی ایلات را ویران کند که با گله‌های گوسفند و بز و بزغاله‌شان سر آن گل‌ها را کنده بودند. از این گذشته، عشق و عاشقی که تنها به من و تو بستگی نداشته است: پسران و دختران حمزه آقا بیش از من و تو به عشق و به زندگی دل‌بسته بودند و پیش از من و تو گل‌های آن ییلاق را چیده و به هم هدیه کرده‌اند.»

خزال می‌گوید: «لاس، دلم را خون کردی. از این گل‌ها قدری به سینه‌ی خود بزن و بیا از جلوی خانه‌ی ما گذر کن و مرا صدا بزن! دخترها تو را خواهند دید و خواهند گفت: هزار ماشاءالله! لاس بالک چه جوان زیبایی است!» در جایی دیگر که خزال خود را با همه‌ی وجودش به عاشقش پیشکش می‌کند، در وصف خود بدین گونه داد سخن میدهد

«ای لاس رعنایم، من این گیسوان پرچم آسای خود را برای تو پرورده‌ام، گیسوانی که به لطافت ابریشم دکان‌اند. این پوشش رخسار را فرا راه تو داشته‌ام، هزار و هفتصد فرشته آن را پیشاپیش تو می‌کشند، رخساری که چون ماه تابان به زمین و آسمان روشنی می‌بخشد. این ابروان را برای تو پرورده‌ام، باید به بهای ملک هند برای آن‌ها رنگ و وسمه بخری. این چشم‌ها را برای تو سرمه کشیده‌ام، گویی دو ستاره‌ی سحرند که از دیار افشار و عجمان طلوع می‌کنند و هر عاشقی که به آن‌ها بنگرد، گناهانش در روز واپسین بخشوده است. این گونه‌ها را برای تو پرورده‌ام، گویی دو فانوس‌اند که در دربار سلطان عثمانی روشنند و منشیان شایسته در پرتو آن‌ها خامه بر روی کاغذ میدوانند و به چهار دولت نامه و فرمان می‌نویسند. این بینی را برای تو پرورده‌ام، مگر نیز اباز دانا سر از راز آن درآورد! این دندان‌ها را برای تو پرورده‌ام، هر دانه از آن‌ها گوهری است و هر گوهر همپای بلاد کشمیر و ایران. این زنخدان هم چون سیب زرینم را برای تو پرورده‌ام، دلم نمی‌آید که آن را به دست یک زرگر خام دست بسپارم، باید گوهرشناس ماهری باشد تا نرم نرمک و بی آن که آزارش کند، به محکش بزند. این گردن چون شیشه‌ی گلاب را برای تو پرورده‌ام تا از عطر آن دماغ جانت را معطر کنی. این سینی سینهام را برای تو آراسته‌ام؛ جفتی لیموی نارس در آن گذشته‌ام و بر آن‌ها پارچه‌ای از حریر کشیده‌ام، و سنجاق سینهام هم کلید این گنج نهران است، کلیدی کار هشرخان.

چند خال سیاه نیز چون خط نوشته در بین سینه‌ی من‌اند که من آن‌ها را به کمک میرزا و مقری می‌خوانم: الفاند، میماند، خط مصحفاند، این قامت رعنا را نیز برای تو پرورده‌ام، گویی شاخه‌ی ریحان یک ساله است که شبانگاه آیش داده‌اند و با نخستین پرتو سپیده‌دم، قطرات شب‌نم بر آن نشسته است. آه ای لاس رعنا، من، عمر من،

تعقیبش بوده و آخر هم بی‌ادبانه تهدیدش کرده است! عروس و داماد را دست به دست میدهند و به پرده می‌فرستند، ولی داماد باوجود ظاهر فریبندش، بیاعتنا، می‌رود و می‌خوابد. این ماجرا هر شب تکرار می‌شود و حساب آن از ماه و سال می‌گذرد. همه در تعجب‌اند و عروس را نیز آن رو نیست که انگیزه‌ی این کاهلی و بیاعتنایی را از داماد بپرسد.

تا این که روزی شایع می‌شود که در بیشه‌های کناره‌ی ده، شیری پیدا شده است و گاوهای روستاییان را میدرد و می‌خورد. همه از دست آن جانور درنده به ستوه می‌آیند و شیرمردی پیدا نمی‌شود که دفع شر کند. خان بالک جوان، خود داوطلب جنگ با شیر می‌شود، زره می‌پوشد و خنجر به دست، ره به بیشه می‌نهد. همه نگران جان او هستند، و بیش از همه، زن کام ناگرفته‌اش بیمناک است. شیر و شیرمرد در میدان نبرد به جان هم می‌افتند و بیشه از غریوشان به لرزه درمی‌آید. ساعت‌ها می‌گذرد. آنان که در بیرون بیشه بیش از خود حریفان نبرد نگران بودند و بی‌صبرانه انتظار می‌کشیدند، به تصور این که خان جوان طعمه‌ی شیر شده است دل افسرده و مأیوس به خانه‌های خود برمی‌گردند و تنها خاتون پری‌زاد است که می‌ماند و می‌خواهد بداند بر سر شوهر خونسردش چه آمده است. هوا کم‌کم تاریک و بیشه خاموش می‌شود. خاتون پری‌زاد که خود دل شیر دارد به درون بیشه می‌رود و به دنبال زنده یا مرده‌ی شوهرش می‌گردد. شیر را می‌یابد که در خون خود غلتیده و خان جوان با جامه‌ی پاره‌پاره و تن خون‌آلود بر پشت پهن او لمیده است. خاتون پری‌زاد از تپش‌های قلب شوهرش می‌فهمد که او هنوز زنده است، و در ضمن توانسته است مردانه، شیر را از پای درآورد. از شادی گل از گلش می‌شکفت، لیکن ناگهان پنداری به دلش راه می‌یابد. چرا شوهرش این همه سرد و بیاعتناست. پیش می‌آید تا به نوازشی غبار از روی شوی شیرافکنش بزاید، غافل از این که خان شجاع، خسته و کوفته، مراقب اوست و بعد از مدت‌ها انتظار، شاهد وقوع وعده‌های است که پیشترها به خاتون محبوبش داده بود. خان چشم باز می‌کند، ماجرای کنار چشمه را به یاد خاتون می‌اندازد و در همان دم، پوست شیر به خون غلتیده، حجله‌گاه این دو دل‌داده می‌شود و... و چنین است که زه (نطفه‌ی) لاس، پشت شیر بسته می‌شود.

در گفت و گوی دلدار و دلبر (عاشق و معشوق)، یعنی لاس و خزال، که بخش منظوم داستان است، مایه‌ی شعر به اوج میرسد

عاشق می‌گوید «آه، خزال زیبا، نه پیمان‌ت پیمان است، و نه عهدت استوار و نه ایمانت درست است. من به خاطر تو به کوهستان‌های بلند رفتم و دسته‌دسته سوسن و لاله‌ی کوهی برای تو چیدم و با ابریشم دکان بستم و دسته‌گلی ساختم. کاروانی از خرید گندم بازمی‌گشت، من آن گل‌ها را با آن کاروان برای تو فرستادم. نمی‌دانم گل‌ها به تو رسیده است یا نه.»

خزال می‌گوید «لاس، من این جور گل‌ها را از تو نمی‌پذیرم، چون از گل‌های قله‌ی سهند و کوه «قزن» و از

بیا تا کسی نفهمیده تو را سی بوسه دهم!»
در یکی دیگر از بیت‌های کردی به نام بیت «مَم و زین» یک جا، کاکه «مَم» در وصف خاتو «زین» چنین می‌سراید

«خاتو زین من، بانوی نازنین من، ماه شب اول تو را دید و حسودپاش شد. اندیشید آن قدر به خود برسد و خود را بیاراید تا از تو زیاتر شود. بیچاره، چهارده شب تمام هرچه زور داشت زد و هرچه از دستش برمی‌آمد کرد، ولی چون دید که رنجش بیهوده و تلاشش بی‌فرجام بوده است از شب پانزدهم به آن طرف، دیگر از خودآرایی خسته شد، هی غصه خورد و زرد شد و لاغر شد و آب شد... و عجا که هزاران سال است هنوز این آزموده را می‌آزماید و از رو نمی‌رود...»

«تومابوا»ی کردشناس نیز بر این باور است که ترانه بن پایه‌ی کردی گونه‌های جوراجور دارد؛ ترانه‌هایی هستند که ویژه‌ی شب است و در روز خوانده نمی‌شود. برخی، ویژه‌ی کودکان بوده و سوای ترانه‌ی بزرگ‌تران است. ترانه‌های پیرمردان با ترانه‌های جوانان از هم سوا است. ترانه‌ی درون کوه‌ها (کوهستان) با ترانه‌ی دشت و سرچشمه جداست. ترانه‌ی سپیده و نیمه روز و شب جدای از هم است و هر کدام در هنگام خود خوانده می‌شود. استاد «عثمان شارباژیری» یکی از پژوهشگران بنام کرد ترانه‌های کردی را به گونه‌های زیر بخش کرده است

- ۱- ترانه‌ی کار (kâr).
- ۲- ترانه‌ی شبان (îitwân).
- ۳- ترانه‌ی کشاورز (jîtyâr).
- ۴- ترانه‌ی آهنگ (âhang).
- ۵- ترانه‌ی سوک (sîk).
- ۶- ترانه‌ی آهسته و کند (hâmin-u-xâw).
- ۷- ترانه‌ی آرامش (dâmîr kândinawa).
- ۸- ترانه‌ی لالایی (lây-lâya).
- ۹- ترانه‌ی دوشیدن (bâr).
- ۱۰- ترانه‌ی کودکان (mindâlân).
- ۱۱- ترانه‌ی محبت و مهر (dîldâr).
- ۱۲- ترانه‌ی میهنی (nîitimân).
- ۱۳- ترانه‌ی طنز و شوخی (gâlta-u-gap).
- ۱۴- ترانه‌ی طبیعت (srît).

یکی دیگر از دانشمندان کرد تبار روسیه به نام «حاجی جندی»، «ترانه‌ی کردی را به سه گونه‌ی بن پایه‌ی زیر بخش کرده است

- ۱- ترانه‌ی کار
 - ۲- ترانه‌ی عشق و مهر
 - ۳- ترانه‌ی طبیعت
- وی همچنین بر این باور است که شعر در ترانه‌ی کردی چند بخش است
- ۱- چهار سطر
 - ۲- مثنوی و دوبیتی
 - ۳- مصرع نخست و پایانه‌ی آن هم قافیه است: (ی-س-ک-ل-ی)؛ به‌ویژه اگر ترانه‌سرای به‌تنهایی بخواند، از این گونه سود می‌جوید.

به باور و براساس پژوهش ایشان، چگونگی حرف زدن (نجوای) عاشق و معشوق (دلداد و دلبر) در ترانه‌ی کردی باهم متفاوت‌اند؛ برای نمونه پسر دلداد (عاشق) با پیشوند (و - O) و دختر دلبر (معشوق) با پیشوند (ی - A) هم‌دیگر را فرا می‌خوانند. پسوندهایی چون های ل ل (hây - lA - lA)، ویژه‌ی دلبر وهای ل ل (hây - lo - lo)، ویژه‌ی دلداد، از این نمونه است. در برخی هنگام نیز چند واژه در آغازینه‌ی ترانه بیش از یک بار تکرار می‌شود. گاهی نیز به شیوه‌ی ترجیع‌بند و ترکیب‌بند است و گاهی نیز باهم می‌آمیزند.

برخی از واژه‌های آغازینه‌ی ترانه‌ها
هه‌هه - هه‌هه (hâho - hâho) - تو - تو (taw - taw) - جان
- جان (jân - jân) هه - هه

(hâhA - hâhA) دل ل ل (dalA - lA - lA) - دل ل ل
(dalo - lo - lo) وِی - وِی

(wayA - wayA) - وِیل - وِیل (waylo - waylo) -
ویدل - ویدل (waydl - waydl) - دِی‌ی (dayoyo)
های، های hay - هوا - هوا (hâwâ - hâwâ) - آمان
- آمان (amân - amân) - آدن (Adin) و...

استاد «بی‌مار» از دانشمندان معروف کرد در دست‌نویس خود ترانه‌ی کردی را به ده گونه‌ی زیر بخش کرده است

- ۱- دیلانی (dîlân) ترانه‌ی ویژه عروسی است.
- ۲- زیمار (zînar) ترانه‌ی شیون است.
- ۳- نارین (nârîn)
- ۴- دیووک (dîwrok) گونه‌ی ترانه که بسیار کهن است. این ترانه همراه با تنبور خوانده می‌شود.
- ۵- لاوک (lâwuk) ترانه‌ی شاد است.
- ۶- بسته (basta) به‌تمامی ترانه‌های سبک دلدادگی گفته می‌شود. و بیشتر پس از ترانه‌ی «مقام» می‌آید.
- ۷- مقام (maqâim) به «مقام باختر» شهرت دارد و آوازی ویژه برای ترانه‌های گوناگون است.
- ۸- سوز (soz) ترانه‌ی آیینی و درویشانه است.
- ۹- بند (band) به ترانه‌هایی گفته می‌شود که در حکایات کهن آمده است.

استاد «جمیل روزیانی» درباره‌ی پیدایش ترانه‌های کردی در یکی از نوشته‌هایش بر این باور است «پیداست عمر اسم برخی از ترانه‌های کردی خیلی دراز است: برای نمونه قَطار (qatair) شاید از واژه‌ی گاتا (سروده‌های حضرت زردشت) گرفته شده باشد و در آن هنگام با همان اسم گاتا خوانده می‌شده است. هوره هم از ترانه‌های ویژه‌ی عبادت و ستایش (اهورامزدا) بوده است. کلهری نیز از کله‌آهورایی، از ترانه‌های گزیده‌ی آهورا بوده است. غیر از این‌ها ترانه‌ی خورشیدی، تاکنون گواه بر این دارد که در هنگام دمیدن آفتاب خوانده شده است و به اسم راز و نیاز و رجاء آمده است. زیرا می‌بینیم در برابر این ترانه، ترانه‌ی خاوکر (xâw-kar) را داریم که برای خواب و در هنگامه‌ی خواب خوانده شده است.»

- ۱۲- و - ۱: ترانه‌ی مولودخوانی (imawîd-xwân)
 ۱۳- و - ۱: ترانه‌ی دانش‌آموز مدرسه (gorânî-qutâbiyân)
 ۱۴- و - ۱: مَنلوج (Manaløj)
 ۱۵- و - ۱: ترانه‌ی دوره‌گردها (qaraj-u-domakân)
 ۱۶- و - ۱: ترانه‌های کار که خود بر چند بخش است
 ۱- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی کشاورز (jutyâr)
 ۲- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی کوبیدن (دستار dastâr): دستار
 وسیله‌های است که با آن گندم و دانه‌ها را می‌کوبند.
 (ترانه‌ی ویژه آسیاب کردن غلات).
 ۳- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی آسیاب (âs|yâw)
 ۴- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی بُرغُل بُرغُل کوبیدن
 (sâwârkiîtârkiîtanawa) بُرغُل یا برغول یا بلغور؛ گندم
 نیم‌کوفته و آشی که با گندم نیم کوفته درست کنند.
 ۵- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی درو کردن جو (jjon)
 ۶- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی کارگر (krAkâr)
 ۷- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی بقال و پارچه‌فروش (-froî baqâll
 (u-dÂwara-u-kutâll)
 ۸- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی شکارچیان و صیادان (rrâwkarân)
 ۹- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی درو کردن (drwÂna) این ترانه را
 به هنگام درو کردن و گروهی می‌خوانند.
 ۱۰- ۱۶- و - ۱: ترانه شبان (îîwân) این ترانه را چوپانان
 در صحرا بیشتر همراه با نی لبک می‌خوانند.

- ۲- ترانه ملی (milly)
 این گونه ترانه در شهرها کاربرد دارد و زیر تأثیر فولکلورین
 پایه و آهنگ بیگانه قرار گرفته است. آوازهای ملی با
 آهنگ بیگانه و با استفاده از ابزارهای موسیقی اروپایی
 مانند کلارینت، آکاردئون و ساکسیفون، همراه است و این
 گونه ترانه که در بین کشاورزان و روستاییان رایج است با
 ترانه‌ی هم‌گونه‌ی خود که در میان قشر سرمایه‌دار رواج
 دارد، تفاوت دارد.

- ۳- ترانه‌ی تصنیف (da:nra|w) {سرود}
 این گونه ترانه در شهرها کاربرد دارد و در روستا کمتر
 و شاید هیچ‌گاه رواج نداشته باشد. این گونه ترانه بیشتر
 همراه با موسیقی می‌آید. گاهی هم مانند ترانه‌ی فولکلوری
 در میان مردم پخش می‌شود، ولی جدایی بسیاری با
 گورانی فولکلوری بن پایه دارد و عمر آن نیز بسیار کوتاه
 است و خیلی زود نیز پایان می‌یابد.
 متأسفانه اگر ترانه‌ی بن پایه‌ی کردی به این شیوه یا هر
 شیوه‌ی جدید دیگری به کار برده شود و رواج پیدا کند،
 کم‌کم ترانه‌ی بن پایه‌ی کردی که از زمان‌های کهن رایج
 بوده است، به فراموشی سپرده می‌شود و از این هنر اصیل
 که هنر آباء و اجدادی سرزمین ایران بزرگ است، جز
 نامی برجا نخواهد ماند. لذا امید است با شیوه‌های نو،
 ترانه‌ی بن پایه‌ی کردی نیز هر از گاهی به کار گرفته
 شود و از یاد نرود.

- یکی دیگر از پژوهشگران و دانشمندان کُرد به نام استاد
 «محمود زامدار» در پژوهش‌های خود ترانه را به دو بن
 پایه‌ی زیر تقسیم کرده است
 ۱- ترانه‌ی فولکلوری (Folklor)
 این ترانه قدمت زیادی دارد و در روستاها و شهرها، بیشتر
 در میان کشاورزان و مردم عامی رواج دارد، و خود بر چند
 گونه است
 الف: دو مصرعی مانند
 بنی سه ر دلم ناسکه‌په‌نجه‌کەت
 باوه‌شینم که به ئە‌گریجه‌کەت
 ب - سه مصرعی
 جووته زولفت بهر دانهوه
 به بای عیشوه ده‌خولانهوه
 کونه برینم ده‌کولانهوه
 ج - دو بیتی چهار مصرعی
 له‌سه‌ر ماله رماوه‌کەم
 له‌ته‌ک بانگه کوژاوه‌کەم
 له‌سه‌ر دیواری بیزاریم
 ناوت هه‌یه نازاره‌کەم.

- و نیز پنج، شش، هفت و هشت مصرعی هم در ترانه‌ی
 فولکلوری رواج دارد که به‌وسیله‌ی تغییر اقلع و آواز و ترانه،
 کم و زیاد می‌شود.
 د - شیوه‌ی نثر (په‌خشان Paxiain)
 هنری است به مانند: (لاوک-حیران-هوره...).
 گونه‌هایی نیز همراه با شعر هنری و کلاسیک، برخی
 هنگام نیز با شعر فولکلوری همراه است، به سان مقام و
 ترانه‌ی نو.
 و - گونه‌های دیگر به شیوه‌ی شعر و نثر است. مانند: (بند
 و بیت) که گونه‌های زیر را هم به خود اختصاص میدهد
 ۱- و - ۱: ترانه‌ی کودکانه (mindâllân)
 ۲- و - ۱: ترانه‌ی سماع و شادی (îalyI-u-hallparrkÂ)
 ۳- و - ۱: ترانه‌ی عزا و سوگواری (-îiwan: âqamIra
 (zima|r-Cşama|r)
 ۴- و - ۱: ترانه‌ی عشق و دلدادگی (dldâr)
 ۵- و - ۱: ترانه‌ی کیش (îâyin)
 ۶- و - ۱: ترانه‌ی دخترانه (kcşâna)
 ۷- و - ۱: ترانه‌ی پسرانه (kurrâna)
 ۸- و - ۱: ترانه‌ی طلبگی (mindâllân| hujra)
 ۹- و - ۱: ترانه‌ی رمضان (rramazân)
 ۱۰- و - ۱: ترانه‌ی عروس و داماد (bîk-u-zâwâ)
 ۱۱- و - ۱: ترانه‌ی وطنی، سیاسی و انقلابی (-nîitimânî-u-
 (iorrigÂrrâna)

- نمونه‌های ترانه‌ی انقلابی
 نازادی خۆیتی دهوئی
 به بئ ره‌نج دەس ناکه‌وئی
 مردن له پێگه‌ی ئە‌ودا
 دەست هه‌مووکه‌س ناکه‌وئی
 به‌لام زۆر که‌س به ناوی
 ئە‌وی ده‌کا و ناشیه‌وئی..

نام ترانه‌ها و ابزارهای موسیقی سنتی کردی در اشعار شاعران کرد

در اشعار شعرای کرد، گونه‌ها و بخش‌های ترانه‌ها و ابزارهای موسیقی کردی دیده می‌شود؛ شاعر زنده یاد، احمد خانی (نویسنده‌ی نخستین فرهنگ کردی) در چکامه‌ی مشهور خود (مهم و زین) این گونه سروده است

مه‌جمر کریان به عود و عه‌نبر

بوون جومله مه‌شامی جان موعه‌تته‌ر

(رامشگر) و (خوش‌نه‌وا) و خوش‌ده‌نگ

(شایسته) و خوش قوماش و خوش په‌نگ

هه‌قده‌نگ هه‌ک به سه‌وتی (سازان)

هه‌مده‌نگ هه‌ک به فه‌خرو (نازان)

موغه‌نتی و (که‌مانچه)، (عود) و (ته‌نیوور)

(چه‌نگ) و (ده‌ف) و (زورنا) و (سه‌نتوور)

(عوششاق) و (نه‌وا) و (عه‌راقی) و (ئه‌وج)

فیکرا ده‌کرن به‌پاستی زه‌وج

(ئاوازه) و (شوعبه) و (مه‌قامات)

بی په‌رده و موعجیز و که‌رامات

زاهیر کو‌ده بوون ژ (نای) گوردان

غاره‌تگری عه‌قل و دین و ئیمان

شعرای دیگر کرد نیز چون قانع، مولوی، حاجی جباری، کردی، وفایی، پیرمرد، زیور، گوران، فایق بی‌کس و... در

اشعار خود از ابزارهای موسیقی و گونه‌های ترانه‌های زمانه‌ی خود نام برده‌اند. «خانای قبادی» هم در چکامه‌ی

مشهور خود «خسرو و شیرین» گونه‌هایی از پرده‌های موسیقی را برمی‌شمرد از جمله «عراقی - حجاز - بزرگ

شاهناز - گنج بادآورده - گاو و گنج - گنج سوخته - شادروان مروارید - تخت تاقدیس - ناقوس - حقه‌ی کاووس

- مشک دانه - آرایش خورشید - نیمه‌روز - قفل رومی - سروستان - نوشین باده - ساز و نوروز - مشک مالی -

دلارای شیدیز - شب فرخ - روز فرخ - غنچه‌ی کبک دری - نخچیرگان - کین سیاوش - کین ایرج - باغ شیرین -

نوروز - عشاق - مهور - مغلوبه». و از آلات موسیقی نیز نام برده است: «ساز - چنگ - نی -

- دف - عود - سنتور»

جمع‌بندی کلی ترانه‌های کردی

۱- ترانه‌های کار

این گونه ترانه‌ها، بیشتر به هنگام کارهای گوناگون خوانده می‌شود که بسته به نوع کار، خود به چند گونه

بخش می‌شود؛ از جمله

الف - ۱: ترانه‌ی درو (drwÁna): که به هنگام درو کردن، این ترانه را بیشتر به شیوه‌ی گروهی می‌خوانند. نمونه‌ی

این ترانه:

ترانه‌ی زیر را به شیوه‌ی گروهی به هنگامی که با داس مشغول درو کردن هستند، همگام با صدای داس‌ها

می‌خوانند.

«هانام به بهر خالقی»

هانام به بهر خالقی

هه‌زار و یه‌کی ناوه

عاسمانه‌که‌ی به‌رز بی

چله و ئه‌ستوون وه‌ستاوه

به شه‌و تاریک و نوته‌ک

به رۆژ خۆر و هه‌تاوه

له جئ جئ و وشک و دیمه

لی جئ جئ به‌حر و ئاوه

دیتم یارم دانیشتبوو

له‌سه‌ر ئه‌و کانی و ئاوه

به سه‌ر سه‌لامم لی کرد

به چاو عه‌لیکی داوه

کوره‌تیوه مال کاول

بوچی مه‌یلت نه‌ماوه

هه‌تیم چی بکه‌م چی نه‌که‌م

غوربه‌تم لوت هه‌ستاوه

ئه‌گه‌ر بتده‌مئ ماچئ

له عام ده‌یکه‌ی بلّاوه

نه به‌و قورعانه‌که‌مه

خودای گه‌وره دایناوه

به جه‌معی مشایه‌خان

چی مردیه و چی ماوه

که‌س له زارم نازانی

هه‌تا ئه‌م نه‌فسه‌ ماوه

ورد ورد و سه‌بر سه‌بر

کولمت بئنه‌ به‌م لاوه

ئه‌ی یارم به‌رقله‌زار بی

په‌حمه‌تت به‌لشاهوه

هه‌تیوه بیسه‌ لاچوو

دایکم له‌وئ وه‌ستاوه ..

پانویس

موسیقی و رقص در کردستان باهم پیوند بسیار نزدیکی دارند. در هه‌ل‌په‌پک‌ئ‌ی کردی، چۆپی (çöpi) وجود دارد.

وجه تسمیه چۆپی از «دنبال کردن و کاری را ادامه دادن» گرفته شده است و از دو واژه‌ی چوو (çö) به معنی (رفتن)

و پئ (pá) به معنای (پا) است. و در کل به معنای رفتن و یا «حرکت پا» است. در این هه‌ل‌په‌پک‌ئ‌ی نفر نخست

رهبری گروه را بر دوش دارد و به او «سه‌ر چۆپی‌ک‌ئ‌ش» (sar çöpi kâ) می‌گویند: یعنی «رهبر رقص». شروع

رقص نیز با او خواهد بود. «سر چۆپی‌کش» دو دستمال رنگین در دست می‌گیرد. دستمال دست راست آزاد و در

هوا حرکات جالبی دارد و دستمال دست چپ در دست او و نفر دومی است که در کنارش میرقص.

بقیه‌ی افراد گروه، بدو دستمال، دست همدیگر را گرفته و در کنار هم و به‌گونه‌ای پیوسته حرکت می‌کنند. تمامی

افراد گروه به‌گونه‌ای بنیادین پیرو حرکات نفر نخست بوده و با موزونیتی نمایان به اجرای رقص می‌پردازند.

در صورتی که در اتاق و محوطه‌ی سرپسته باشند، ملودی به‌وسیله‌ی «کمانچه»، اجرا می‌شود. ساز ضربی همراه کننده با این ملودی بیشتر «دایره» و گاهی نیز «دهل» است. ملودی این رقص دارای میزان سه‌تایی است.

در اینجا نیز سازهای رایج در کردستان را چنین گروه‌بندی می‌کنیم:

۱- ایدیوفون Idiophone - سازهایی هستند که سرچشمه‌ی ایجاد صوت به خود ساز مربوط، پیوستگی دارد. مانند: زنگ - سیلوفون و غیره.

۲- ممبرانوفون Membranophone - سازهایی که در اثر کشیده شدن پوست "membran"، کاغذ یا ابزارهایی دیگر و تحریک این ابزارها، ایجاد صوت می‌کنند. مانند: طبل، تیمپانی و غیره.

۳- کوردوفون Chordophone - تمام سازهای زهی و سازهایی که تکامل آن‌ها با اختراع پیانو، پایان می‌گیرد. ۴- آئروفون Aerophone - سازهایی که در اثر فشار هوا در آن‌ها صوت فراهم می‌شود. مانند سازهای بادی، ارگ، هارمونیم و هارمونیکا.

۵- الکتروفون Electrophone - سازهایی که به کمک جریان الکتریسیته، تولید صوت می‌کنند.

اینک بر مبنای این تقسیم‌بندی، می‌توان گفت که سازهای کردستان سه گروه از گروه‌های پنج‌گانه‌ی فوق را شامل می‌شوند

۱- سازهای ممبرانوفون مثل دف - دایره - هل - ناس - دوطبله

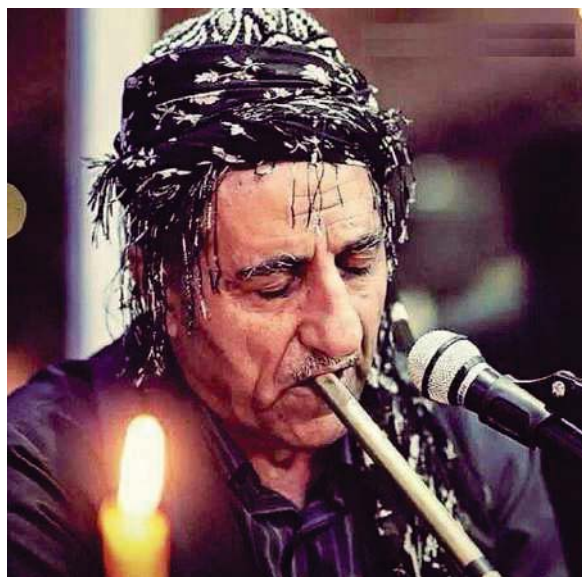
۲- سازهای آئروفون از قبیل دوزله شمال - قوه‌نای - سرنا

۳- سازهای کوردوفون مانند تنبور - تار - کمانچه

منبع:

گفتارهای ایران‌شناسی، پژوهش و نوشته‌ی: صفی‌زاده، فاروق، - تهران: نشر قصیده، ۱۳۸۳.

(مطلب ارسالی از طرف ایشان برای شماره ۱، فصل‌نامه‌ی چل‌چهمه، با اندکی دخل و تصرف)

در هه‌ل‌په‌پک‌ئی کُردی حرکات پا و بدن چنان ظرافت و ریزه‌کاری‌هایی دارد که انجام آن‌ها نیازمند به آشنایی و تمرین فراوان است. در هه‌ل‌په‌پک‌ئی دو گروه زن و مرد باهم شرکت دارند، مردها و زن‌ها به‌اندازه‌ی یک در میان کنار همدیگر قرار می‌گیرند. این پیوستگی رقص را به کُردی «گه‌نم و جو (ganim-u-jo) یعنی «گندم و جو» می‌نامند. در کردستان مرسوم است که هه‌ل‌په‌پک‌ئی‌های گوناگون را با همگونی ویژه و پشت سرهم انجام دهند. این همگونی همیشه پاس داشته می‌شود و برخی به گونه‌ی گروهی دور کامل این هه‌ل‌په‌پک‌ئی‌ها را اجرا می‌کنند.

وزن نغمات چوپی حرکات سنگین و آهسته دارد و رقص‌های بعدی به دنبال هم تندتر و پرهیجان‌تر می‌شود. وزن نغمات همراهی‌کننده‌ی هه‌ل‌په‌پک‌ئی کردستان دوتایی یا سه‌تایی است. رقص‌هایی که در فضایی بسته انجام می‌گیرد به‌وسیله‌ی سازهایی که صدای ضعیف دارند همراهی می‌شود. در انجام رقص، آواز نیز وجود دارد و خواندن بیشتر بر دوش نوازنده‌ی سازهای ضربی است. بن پایه‌ترین و کهن‌ترین رقص‌های کردستان به گونه‌ی زیر است:

۱- گه‌ریان (garryain) گشتن

«گه‌ریان» در زبان کُردی به معنی «گشتن و راه رفتن» است. رقص گریان رقصی است سنگین و آهسته که ضرباهنگ آن به تدریج تند می‌شود. ملودی رقص کمابیش در تمام کردستان یکسان شناخته شده است.

۲- خان امیری (xânâmîr)

رقص خان امیری از رقص‌های بسیار مشهور در مناطق گوناگون کردستان است.

۳- چوپی (çûpî)

چوپی، رقصی است ساده و کاملاً یک نواخت. از آنجا که آغاز و انجام حرکت رقص هر دو با پای چپ انجام می‌گیرد، رقص مزبور «چوپی» نام گرفته است. اسم دیگر این رقص له‌بلان: (Lablân) است. نغمه‌ی این رقص نیز، مانند بیشتر ملودی‌های رقص کردستان، دارای میزان دوتایی است.

۴- فتاح‌پاشایی (سی‌جار): Fatâ Pâîây

واژه‌ی سی‌جار (sÁjâr) در کُردی به معنی «سه بار» است. در این رقص پاهای سه بار با سرعت زیاد به‌سوی بالا حرکت می‌کنند.

۵- رقص ویژه‌ی زنان: zşinâna

این رقص در مجالس زنانه اجرا می‌شود. حرکت پاهای رقص بسیار آهسته و کوتاه است. این رقص روی پنجه‌های پا انجام می‌گیرد و اجراکنندگان به آهستگی پیش می‌روند. رقص مزبور مانند سایر گونه‌های چوپی به شیوه‌ی گروهی است ولی گاهی نیز آن را به شیوه‌ی تکی اجرای می‌کنند. این رقص دارای ملودی کاملاً یک نواختی است که از یک بخش ملودیک «خود فرمان» تشکیل می‌یابد. این بخش از ملودی دارای فیگور پارچایی است که در تمام درازای قطعه تکرار می‌شود. فقط در نوبت سوم فیگور کمی تغییر کرده و پس از تکرار فیگور نخست، بخش ملودی به پایان می‌رسد. ساز اجراکننده‌ی این ملودی، «سرنا» یا «دوزله» است. و

زاهد رضایی

چیشتی مجیور از نگاهی دیگر

این متن نه داعیه‌دار علم براساس متد علم بورژوازی است و نه متنی مانیفستی که در دفاع از جریانی خاص نگاشته شده باشد. این نوشتار کوتاه سعی بر آن دارد تا یکی از کتاب‌های عبدالرحمن شرفکندی متخلص به "هه‌ژار" تحت‌عنوان چیشتی مجیور را با اشاره‌ای به مبارزات ملامصطفی بارزانی واکاوی کند. ناگفته پیداست که نقد نمودن این کتاب بدون بررسی مبارزات کردهای عراق از دهه ۳۰ میلادی تا شکست ایلول، نامفهوم و گنگ خواهد بود. بنابراین ابتدا به جریان شکل‌گیری مبارزات ملامصطفی بارزانی خواهیم پرداخت سپس این کتاب شرفکندی را در سایه‌ی این حوادث تاریخی بازخوانی خواهیم نمود.

ورود ملامصطفی بارزانی به عرصه مبارزات سیاسی تحت‌تأثیر مسئله اخذ سرانه بز از عشایرشکل گرفت. در سال‌های مابین ۱۹۳۱ تا ۱۹۳۲ دولت مرکزی عراق قصد داشت با ایجاد پایگاه، اقدام به متمرکز کردن جمع‌آوری مالیات نماید که شیخ احمد مخالفت نمود. (سجادی، ۱۳۷۹، ص ۱۶۰-۱۷۰) شیخ احمد برادر بزرگتر ملامصطفی علیه شیخ رشید برادوست نماینده حکومت قیام نمود که وی شیخ احمد را به زندقه متهم نمود و با حمایت ارتش عراق توانست بارزان را بمباران و شیخ احمد و خانواده‌اش را به سلیمانیه تبعید نماید (آدامز، بی تا، ص ۹۷)

سلیمانیه در این زمان تحت تأثیر جریانات جهانی علی‌الخصوص جنگ اول و دوم قلب تپنده افکار روشنفکری کردها شده بود که حزب هیوا متشکل از روشنفکران چ پگرا نمونه بارز آن بود. همین حزب بعدها سلسه جنبان جمهوری ۱۹۴۶ کردستان گردید. اما این روشنفکران شهری یک مشکل اساسی داشتند و آن عدم توانایی نظامی برای قدرت چانه‌زنی جهت برآورد خواست‌های سیاسی و اجتماعی بود. بنابراین هیوا در زمان تبعید ملامصطفی به سلیمانیه با این هدف که افراد مسلح وی را جذب حزب خود کند به گرد این شخص حلقه زد و به او لقب زعیم دادند (مصطفی، ۱۹۹۷، ص ۴۶) در واقع این ملامصطفی نبود که ناسیونالیسم کردی را برگزید، بلکه این ناسیونالیسم کردی بود که وی را انتخاب نمود. (مک داول، ۱۳۸۰، ص ۴۵۶) اما این اتحاد نامیمون بین خرده بورژوازی شهری کردستان عراق با عشایر، تنش‌های اساسی را به دنبال داشت که منجر به جنگ طبقاتی در میان آنان و در نهایت شکست جنبش‌های کردی گردید. در واقع ملامصطفی بارزانی وابسته به بزرگ مالکان و روسای عشایر و در کل جریان راست ناسیونالیسم کردی بود و هیچ‌گاه اصلاحات اساسی و گاه‌ا ابتدایی را بر نمی‌تابید

چون به لحاظ اقتصادی وابسته به بزرگ مالکان بود. چنانکه از اسناد ساواک برمی‌آید وی در نامه‌های متعددی از بزرگ مالکان کرد ایرانی خواست تا با اصلاحات ارضی شاه مخالفت کنند (مجموعه اسناد ساواک، ۱۳۷۸، ص ۸) در دی‌ماه ۱۳۴۲ نیز معاون خود را مامور نمود تا با مسافرت به شهرهای کردستان ایران و دیدار با سران عشایر که مخالف اصلاحات ارضی بودند زمینه را برای قیام سراسری آماده نماید (رعنایی، ۱۳۹۷، ص ۱۸۱) اما در مقابل ملا مصطفی، جریانی ریشه‌دار در بین روشنفکران کرد وجود داشت که با تکیه بر آموزه‌های چپ‌گرایانه خواستار اصلاحات اساسی و ریشه‌دار علی‌الخصوص تقسیم اراضی مابین کشاورزان بودند. در این میان بدیهی است که تضاد این دو فکر که هر کدام دارای پیشینه خاص خود بودند به جنگ داخلی کشیده شود.

ملا مصطفی در واقع نمود عینی جریان راست‌گرای ناسیونالیسم کردی بود که در شخصیت عشایری و سیاست‌های وی تبلور یافت. کریم حسامی در این خصوص می‌نویسد "از ملامصطفی تقاضا کردیم که عمر نامی را که مشتاق درس است به شوروی بفرستد. وی با عصبانیت گفت چرا برود؟ برود آنجا الاغ شود؟ ماشین شود؟ آیا در آنجا انسانیت هست؟ همه باید مثل الاغ و ماشین کار کنند" (حسامی، ۱۹۸۶، ج دوم، ص ۶۶) وی در کل اهل مطالعه نبود و او را تنها یک بار در حال کتاب خواندن دیده‌اند و گویا آن هم کتاب رباعیات خیام بود (کیان، ۱۳۷۲، ص ۱۲) درک وی از سیاست چنان ابتدایی بوده است که "نام وی را در کتاب رکورد شکنان گینس درباره جهان سوم ثبت کرده‌اند. بارزانی تنها رهبری بود که بیش از یک دهه در شوروی زیست در لیست حقوق بگیران سیا بود. شاه و استالین و امریکا از او حمایت کردند و سپس وی را رها نمودند (زندل، ۱۳۷۹، ص ۲۰۵) وی تمامیت‌خواهی به تمام معنا بود و هیچ‌گاه حاضر به مماشات با مخالفان خود نبود. او بارها اقدام به حذف اندیشه‌های مخالفان خود پرداخت چنانکه نوشیروان مصطفی در این خصوص می‌نویسد: ملامصطفی چندین بار روزنامه‌ها را به خاطر درج مطالب چپ‌گرایانه بست و سردبیران آن را همانند نژاد احمد و خسرو توفیقیان دستگیر نمود. (مصطفی، ۱۹۹۷، ص ۵۷)

موارد ذیل نمونه‌های کوچک دیگری از اقدامات وی می‌باشد:

۱- مارگارت جورج زنی مسیحی که به صفوف مبارزان کرد عراقی علیه حزب بعث پیوست و به ژاندارک کردها مشهور شد. وی پس از آنکه قدرتی بهم زد خواستار حق رای زنان در شورای عالی سیاسی شد. ملا مصطفی احساس خطر کرد و در یک عملیات وی را ترور نمود (زندل، ۱۳۷۹، ص

۲- ترور احمدآغای زیبایی در جاده موصل از سران عشایر که مخالف وی بود. (مصطفی، ۱۹۹۷، ص ۵۹)

۳- ترور علی حمدی از اعضای مکتب سیاسی که در زندان و به دستور صریح ملا مصطفی بارزانی کشته شد. پس از وی محمود حاجی توفیق عثمان عزیز و احمد آغای میرگه سور نیز ترور شدند. (رشید، ۲۰۱۷، ص ۳۱۲)

۴- تیرباران نمودن دکتر شوان رهبر حزب دمکرات کردستان ترکیه در سال ۱۹۶۹. (کوچرا، ۱۳۷۷، ص ۴۲۲)

۵- تحویل مخالفان کرد ایرانی که با حکومت پهلوی درگیر جنگ چریکی و به کردستان عراق پناه برده بودند. همانند تحویل عبدالله آقایی پشدری در سپتامبر ۱۹۶۷، اسکندر علمی، محمد مونس، توفیق مصطفی، حبیب ابوبکر (حسامی، ۱۹۸۶، ج سوم، ص ۷۱) و منتقم قاضی که به دولت ایران در تاریخ ۴۶/۵/۱۱ تحویل داده شد (مجموعه اسناد ساواک، ۱۳۷۸، ص ۴۱۸)، تحویل سنار مامدی رهبر شکاک‌های ایران در سال ۱۹۶۷ به دولت شاه که پس از تحمل چندین سال زندان در سال ۱۹۸۰ آزاد شد (نشریه رافه شماره دوم، ۸۱) صالح لالجان و سلیمان رسانی که پس از تحویل به ایران در پادگان جلدیان تیرباران شدند. (قازی، ۲۰۱۰، ص ۹۳)

۶- ترور کردهای ایرانی همانند سلیمان معینی که جنازه وی را تحویل ساواک دادند، (حسامی، ۱۹۸۶، ج سوم، ۱۱۴) صدیق انجیری استاد دانشگاه و مترجم آثار ژان پل سارتر که هیچگاه سر وی پیدا نشد (حسامی، ۱۹۸۶، ج چهارم، ص ۷) و (کریمی، ۲۰۰۵، ص ۳۹۴) هاشم اقل‌الطلاب توسط عبدالوهاب اتروشی فرمانده بارزانی در ۱۹۷۶ در مسجدی در سلیمانیه ترور شد. (بختیاری، ۲۰۱۴، ص ۱۲۸)

کتاب پیشینی مجبور اثر ماموستا هه‌ژار از آن جهت مهم است که وی شخصا از نزدیک شاهد تمامی این ماجراها و یار غار ملامصطفی بوده است، اما نه تنها به این جنایات اشاره‌ای ننموده است بلکه کل کتاب با نگاهی تعمیدی خواننده را از مهمترین وقایع آن دوران به لودگی صرف می‌کشاند؛ گویی این کتاب نقش صنعت فرهنگ بارزانی را در آن زمان و گاه‌اکنون بازی می‌کند. تلطیف جنایات و کشتارهای بارزانی و حذف مخالفان با ترسیم دورانی پر از خنده لاپوشانی می‌شود. خواننده این کتاب هیچ‌گاه در نخواهد یافت که ملامصطفی ترسیم شده در شلم شوربا با شخصیت واقعی او فرسنگ‌ها فاصله دارد. گفتگوی وی با بارزانی در صفحه ۴۹۷ شلم شوربایش از اضمحلال شخصیت هه‌ژار در بارزانی خبر می‌دهد. اما شاید سفر به بسیاری از کشورها، معالجه رایگان، چاپ کتاب و مطرح شدن در دنیای ادبیات بسیاری را وسوسه تمجید از صاحبان قدرت نماید. به هر حال شرفکندی شخصیتی همانند سلیمان معینی را در صفحه ۴۴۱ به دزدی و کارهای ناشایست متهم اما در مقابل فروش جنازه وی به ساواک و گرداندن آن در شهرهای مرزی سکوت اختیار می‌کند. وی در ادامه از مسئله حصر و کشته شدن احمد توفیق نیز با عبارتی گنگ عبور می‌کند. نوشیروان مصطفی امین در صفحه ۸۶ کتاب "پهنه‌کان یه‌کتری نه‌شکینن" در این خصوص می‌نویسد: "ملامصطفی انسان بددهنی بود

و تهمت و دزدی و بی‌ناموسی را به مخالفان خود عنوان می‌نمود، هه‌ژار نیز این ادبیات بارزانی را نهادینه می‌کرد. شرفکندی بعد از شکست مفتضحانه ملامصطفی به ایران باز می‌گردد و در رادیو مشغول به کار می‌شود. جالب آنکه "احمد بهرام میرزا" مشهور به احمد کویر جاسوس ساواک راننده خصوصی هه‌ژار می‌شود. (بختیاری، ۲۰۱۴، ص ۱۳۳) اما نکته قابل تامل جامعه‌ای است که سعی در بازتولید انگاره‌های پدرگونه دارد. جامعه‌ای که براساس فرهنگ مونولوگ پرورده شده است هیچ‌گاه نمی‌تواند از پدران خود سوال بپرسد تا چه رسد به آنکه آنان را مورد نقد قرار دهد. در این میان با هژمونی مدرنیزاسیون و سرگشتگی سوژه‌های شقه شده پدری ساخت خواهد شد تا آنان را از این وضعیت نجات دهد، و این پدر بهتر آنکه نمادی از گذشته باشد. کم نیستند افرادی که با استفاده از ایدئولوژی ارتجاعی ناسیونالیستی، دست‌آویز قرار دادن انگاره‌های پدرگونه و سرگشتگی سوژه‌های شیخ زده کسب و کاری چه به لحاظ مالی و چه به لحاظ شخصیتی راه انداخته به جای بازتاب واقعی وقایع، سعی در ساخت گله‌ای از گوسفندان را دارند. گله‌ای که در نهایت به فاشیسم رهنمون خواهد شد. نه تاریخ بلکه نقادی چراغ راه آینده خواهد بود..

منابع:

- ۱- سجادی، علاءالدین، تاریخ جنبش‌های آزادی بخش مردم کرد، ۱۳۸۰، انتشارات کردستان، سنندج.
- ۲- حسامی، کهریم، له بیره‌وریه‌یه‌کانم، ج ۱ و ۲ و ۳ و ۴، ۱۹۸۶، انتشارات فورلاگت، سوئد.
- ۳- رشید، صالح، مام جه‌لال دیداری ته‌من، ج ۱، ۲۰۱۷، بی جا.
- ۴- قازی، نه‌میر، بیره‌وریه‌یه‌سیاسیه‌کانم، ۲۰۱۰، سوئد.
- ۵- کهریمی، عه‌لی، ژیان و به‌سه‌رهاتی‌عه‌بدول‌له‌حمان‌زه‌بیه‌جی، ۱۹۹۹، انتشارات گوتنبرگ، سوئد.
- ۶- سسته‌فا نه‌مین، نه‌وشیروان، پهنه‌کان یه‌کتری نه‌شکینین، ۱۹۹۷، سلیمانیه.
- ۷- آدامز شمدت، دانا، سفری به سوی مردان شجاع در کردستان، بی تا، ترجمه محمد مجدی، انتشارات سقز، سقز.
- ۸- بختیاری، اسماعیل، نگرشی تاریخی بر جنبش مسلحانه ۱۳۴۶، ۲۰۱۴، نشر چوار چرا، سلیمانیه.
- ۹- کینان، درک، کردها و کردستان، ۱۳۷۲، ترجمه ابراهیم یونسی، انتشارات نگاه، تهران.
- ۱۰- رعنائی، شهین، اصلاحات ارضی در کردستان، ۱۳۹۷، نشر شیرازه، تهران.
- ۱۱- نندل، جاناتان، با این رسوائی چه بخشایشی، ۱۳۷۹، ترجمه ابراهیم یونسی، انتشارات پانید، تهران.
- ۱۲- کوچرا، کریس، جنبش ملی کرد، ترجمه ابراهیم یونسی، ۱۳۷۷، انتشارات نگاه، تهران.
- ۱۳- -----، مجموعه اسناد ساواک (چپ در کردستان به روایت اسناد ساواک، ج ۱، ۱۳۷۸، انتشارات مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، تهران).

دکتر امجد ملکی
دکتر ایرج جباری
دکتر هاشم حسینی

بازسازی قلمروهای مورفودینامیک بر اساس شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و مجاور یخچالی

(مطالعه موردی؛ کوه‌های چهل چشمه و سارال در استان کردستان)

Reconstruction of the morphodynamic zones based on glacial and periglacial geomorphology evidence
Case Study: Chehelcheshmeh and Saral Mountains in Kurdistan Province

مقدمه

۱۹). در مطالعه‌ای بر روی شبه جزیره ایبری بسیاری از لند فرم‌های یخچالی و مجاور یخچالی بررسی شده و مرز فعال قلمرو مجاور یخچالی هم اکنون بالاتر از ارتفاع ۲۵۰۰ متر می‌باشد (اولیویا و همکاران، ۲۰۱۶: ۱۹۳). در مطالعه بر روی اروپای جنوب غربی و در یخچال‌های کوهستانی بسیاری از لند فرم‌های یخچالی شناسایی گردیده و ارتفاع عصر کوچک یخچالی در مرتفع‌ترین سیرک‌ها بالاتر از ۲۲۰۰ متر برآورد شده است (سرانو و همکاران، ۲۰۱۲: ۳۱۰). در ارتفاعات نوادا در کشور اسپانیا توزیع لند فرم‌های یخچالی و مجاور یخچالی بررسی شده و با استفاده از این الگو ارتفاع خط تعادل برف و آب بالاتر از ۲۵۰۰ متر محاسبه شده است (پالما و همکاران، ۲۰۱۷: ۱۰). با مطالعه بر روی الگوی کمی انواع سیرک‌های یخچالی به‌عنوان شواهد یخچالی کواترنری در ایالت واشنگتن، این عارضه در برآورد ارتفاع برف مرزها و خط تعادل آب و برف مهم تلقی شده و با استفاده از فرم‌های متفاوت سیرک‌ها محیط دیرینه بازسازی شده است (لستین و اسپانگولو، ۲۰۱۵: ۵۰). در مطالعه‌ای بر روی آخرین دوره یخچالی در کوه لاوسن واقع در مونته‌نگرو حد گسترش خط تعادل برف و آب در ارتفاع ۱۲۵۹ متر محاسبه شده است (زبرا و همکاران، ۲۰۱۴: ۲۳۴). در ایران نیز اولین مطالعات درباره مورفولوژی یخبندان‌های کواترنر با مطالعه بر سیرک‌های اشتراکوه و قلیان کوه انجام گرفته است (ژاک دو مورگان، ۱۸۹۰؛ به نقل از یمانی، ۱۳۸۱: ۲). در پیرامون منطقه مورد مطالعه و در کوهستان‌های کردستان عراق (مرز ایران) ارتفاع برف مرز دائمی در منطقه هلگورد ارتفاع ۱۸۰۰ متر برآورد شده است (رایت، ۱۹۶۲). بررسی کواترنری ارتفاعات اراک حاکی از گسترش شواهد یخچالی تا ارتفاع ۲۳۰۰ متر می‌باشد (پدرامی، ۱۹۸۲؛ به نقل از قهرودی، ۱۳۹۴: ۲۳۲). علاوه بر آن مطالعه یخبندان‌های کواترنر ایران در البرز، کوه‌های کردستان، زرد کوه و زاگرس (بوبک، ۱۹۳۳، ۱۹۵۵)، یخچال علم کوه و تخت سلیمان (فیشر، ۱۹۸۶ و درش، ۱۹۷۴)، کوه سبلان (شوایتزر، ۱۹۷۰) و ایران مرکزی (هاگه درن، ۱۹۷۶) انجام گرفته است (به نقل از یمانی، ۱۳۸۶: ۱۲۶). محققین داخلی نیز در مطالعات خود حدود گسترش یخچال‌های کوهستانی و بسیاری از شواهد کواترنری را بررسی نموده‌اند. در مطالعه‌ای بر روی آثار یخچالی کواترنری و تحولات آن

بررسی یخچال‌های گذشته و اثرات آن از موضوعات بسیار مهم دوره کواترنری می‌باشد. یکی از مهم‌ترین میراث‌های اقلیمی پلئستوسن نیز در ارتفاعات کشور ایران، حاکمیت یخچال‌ها و لند فرم‌های مرتبط با آن است (یمانی، ۱۳۹۰: ۸۴). تحقیقات ژئومورفولوژی با تمرکز بر لند فرم‌های یخچالی و مجاور یخچالی اجازه می‌دهد یک بینش بهتری در تنوع فضایی آب و هوای حاضر و گذشته به دست بیاوریم (هندریکس، ۲۰۱۵: ۳). همان طوری که محققان نیز تأکید کرده‌اند نباید انتظار داشت که در یک منطقه همه آثار و اشکال یخچالی وجود داشته باشند، بلکه با توجه به ماهیت یخچال‌ها و ویژگی‌های فیزیوگرافیک متفاوت نواحی، طیف متنوعی از آثار و شواهد یخچالی را می‌توان ردیابی کرد که بدیهی است با نواحی دیگر متفاوت خواهند بود. نمونه موردی این وضعیت در کوه‌های چهل چشمه و سارال در استان کردستان وجود دارد. هم‌زمان حضور لند فرم‌های یخچالی کواترنر همچون سیرک‌های یخچالی و دره‌های یخچالی، فرایندهای رودخانه‌ای و فرسایش فلوویال در عهد حاضر نقش مهمی را در منطقه مورد مطالعه ایفا کرده است به طوری که بسیاری از الگوهای اشکال یخچالی همانند سیرک‌های یخچالی، یخرفت‌ها و دره‌های شکل، فرم تیپ یک خود را از دست داده‌اند. هرچند که اکنون در منطقه مورد مطالعه یخچال طبیعی وجود ندارد، با این وجود به نظر می‌رسد در دوره کواترنری مهم‌ترین فرایندهای شکل‌زایی مربوط به یخچال‌ها و قلمروهای فعال مورفودینامیک آن بوده است. بازسازی برف مرزهای دائمی و تعیین قلمروهای مورفودینامیک آن با استفاده از شواهد موجود در کوه‌های چهل چشمه و سارال بینش بیشتری از ویژگی‌های پالئوژئومورفولوژی مناطق کوهستانی غرب کشور را در عهد کواترنری به وجود می‌آورد. مطالعه بر روی یخچال‌ها در عهد حاضر و کواترنری در سطح جهان توسط محققین زیادی مورد بررسی قرار گرفته است. از آن جمله و در سال‌های اخیر شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و رسوبی در کوه‌های هری در مرکز اروپا مورد بررسی قرار گرفته و وجود سیرک‌های یخچالی با استفاده از این شواهد تأیید شده‌اند (آنجل و همکاران، ۲۰۱۶: ۲۰۱۶).

هدف از نوع کاربردی و بر اساس ماهیت و روش تحقیق جزو تحقیقات توصیفی-تحلیلی به شمار می‌رود. روش گردآوری داده به صورت کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد. داده‌های مورد استفاده در این تحقیق شامل تصاویر ماهواره‌ای (Ikonos، ۲۰۱۶)، مدل رقومی ارتفاعی و نقشه‌های توپوگرافی بوده و Arc map v. ۱۰ و Gradistat v. ۴ به‌عنوان ابزار کار تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است. جهت بازسازی برف‌های دائمی و تعیین قلمروهای کواترنری مهم‌ترین لندفرم‌ها یعنی سیرک‌های یخچالی را باید شناسایی نمود. شناسایی مورفولوژی سیرک‌ها با تأکید بر طبقه بندی ایوان و کاکس (۱۹۹۵: ۱۵۲) انجام گرفت. وی تکامل سیرک‌ها را به وجود یا عدم وجود بخش انحنایی بالای سیرک، بخش جداره پرشیب سیرک و ویژگی‌های کف سیرک ارتباط می‌دهد. بر این اساس ۲۵ سیرک با استفاده از عملیات میدانی، تصاویر ماهواره‌ای و تحلیل روی لایه‌ها در GIS شناسایی شدند. برای بازسازی قلمرو یخچالی در منطقه مورد مطالعه از روش‌های رایج و روش ارتفاع کف سیرک پورتر (۲۰۰۱: ۱۰۶۹) استفاده شده است. یکی از دلایل استفاده از خط تعادل برف و آب یا ELA جهت برآورد دقیق برف مرزها و قلمرو یخچالی، تخریب سیرک‌های یخچالی بعد از آخرین دوره یخچالی است که در اثر فرسایش تغییر یافته‌اند. دلیل دیگر استفاده از این روش فعالیت یخچال‌های گذشته بوده که در دره‌های یخچالی شکل گرفته و عرصه فعالیت آن‌ها تا پایین‌تر از کف سیرک‌های یخچالی نیز ادامه داشته است (پورتر، ۲۰۰۱: ۱۰۶۸). جهت محاسبه ELA در روش ارتفاع کف سیرک پورتر از نما برای داده‌های طبقه بندی استفاده شده است. ارتفاع کف سیرک با توجه به مقعرترین نقطه ارتفاعی سیرک‌ها اندازه‌گیری شده است. سیرک‌ها به ۷ طبقه با اختلاف ارتفاع ۱۰۰ متری طبقه بندی شده و نما برای آن محاسبه شده است. نما یا مد برای داده‌های طبقه بندی شده از رابطه زیر به دست می‌آید:

$$h \times (d_1 + d_2) / M_0 = L + d \quad \text{رابطه (۱)}$$

که در آن L : حد پایین رده نمادار، d : تفاضل فراوانی رده ماقبل رده نمادار از رده نمادار، d_2 : تفاضل فراوانی رده مابعد رده نمادار از رده نمادار، h : فاصله رده‌ها می‌باشد. هدف از عملیات آزمایشگاهی در این تحقیق بررسی شواهد کوچک مقیاس منطقه مطالعاتی است. به عبارتی در این تحقیق در کنار شواهد بزرگ مقیاس همچون سیرک‌ها و دره‌های یخچالی از ویژگی‌های محیط رسوبی به‌عنوان شواهد کوچک مقیاس جهت اثبات نوع فرایندهای شکل‌زایی استفاده شده است. لذا از دو روش گرانولومتری و میکروسکوپی برای سه نمونه از رسوب در آبراهه‌ها و کف سیرک استفاده گردید. شکل ۲ موقعیت نمونه‌ها را روی نقشه نشان داده که به نحوی تمام منطقه را پوشش می‌دهد. برای عملیات دانه سنجی از دو روش دانه سنجی غربالگری برای دانه‌های با قطر بیش از ۲ میلی‌متر و دانه سنجی لیزری برای دانه‌های رسوبی با قطر کمتر از ۲ میلی‌متر استفاده شد. هدف استفاده از روش دانه سنجی لیزری در این تحقیق بیشتر شناسایی مواد

در نقاط مختلف ایران بررسی‌هایی انجام گرفته است. نتایج آن نشان می‌دهد که بسیاری از کوهستان‌های ایران در گذشته تحت تأثیر یخچال‌ها بوده‌اند (محمودی، ۱۳۶۷: ۹؛ جداری عیوضی، ۱۳۸۳: ۶۷). در کوهستان بید خوان استان کرمان با استفاده از روش پورتر برف مرزهای دائمی در ارتفاع ۳۱۶۶ متر معرفی شده در حالی که در ارتفاعات زرد کوه با استفاده از بسیاری از شواهد تراکمی و فرسایش یخچالی ارتفاع برف مرز در این منطقه ۳۴۰۰ متر برآورد شده است. بر اساس مطالعه ای که در ارتفاعات خرم آباد در رابطه با فرایندهای شکل‌زایی مجاور یخچالی انجام گرفته حد پایین قلمرو مجاور یخچالی ارتفاع ۲۶۰۰ متر معرفی شده است. مطالعه کوه‌های البرز و به‌ویژه حوضه جاجرود نشان داد که خط دائمی برف مرز برای این منطقه با استفاده از روش تجربی پورتر منحنی هم ارتفاع ۳۰۷۲ متر می‌باشد (یمانی، ۱۳۸۶: ۱۳۸؛ ۱۳۹۰: ۱۰۶؛ ۱۳۹۳: ۹۰). بررسی خط تعادل برف و آب در دره هر از ارتفاع متوسط برف مرزها را خط ۲۷۰۶ متر نشان می‌دهد (یمانی و زمانی، ۱۳۹۵: ۳۱۳). در مطالعه‌ای مرتبط با منطقه مورد مطالعه قلمروهای مورفوکلیماتیک هولوسن در بلندی‌های غرب استان کردستان بررسی شده و ارتفاع برف مرز برای مجموعه کوهستانی چهل چشمه بالاتر از ۲۱۳۲ متر معرفی شده است (یمانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰). در مطالعه‌ای تحت عنوان ردیابی آثار یخچال‌های طبیعی در حوضه ماهان کرمان با استفاده از شواهد مورفوسکوپی و میدانی ارتفاع برف مرز ۲۹۰۰ متر معرفی شد. در حالی که در مناطق پیرامون و در بررسی شواهد یخچالی منطقه بم ارتفاع برف مرزها ۲۶۴۰ متر محاسبه شده است (رامشت، ۱۳۸۷: ۱۳۱؛ ۱۳۹۰: ۷۶). بررسی گسترش برف‌های دائمی در حوضه دالاخانی واقع در شمال شرق استان کرمانشاه نشان داد که ارتفاع ۲۸۲۰ مرز تحتانی این قلمرو به شمار می‌رود (قهرودی، ۱۳۹۴: ۲۴۵). در بررسی شواهد یخچالی و عملیات آزمایشگاهی، فعالیت‌های یخچالی در حوضه گرگان رود تأیید شده و ارتفاع برف مرزها در این منطقه خط هم ارتفاع ۴۱۷۵ متر معرفی شده است (انتظاری و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۷۴). در این تحقیق نیز قرار است شواهد یخچالی و مجاور یخچالی کوه‌های چهل چشمه و سارال در شهرستان دیواندره با هدف بازسازی برف مرز کواترنری و تعیین قلمرو مناطق مورفودینامیک آن مورد بررسی قرار گیرد.

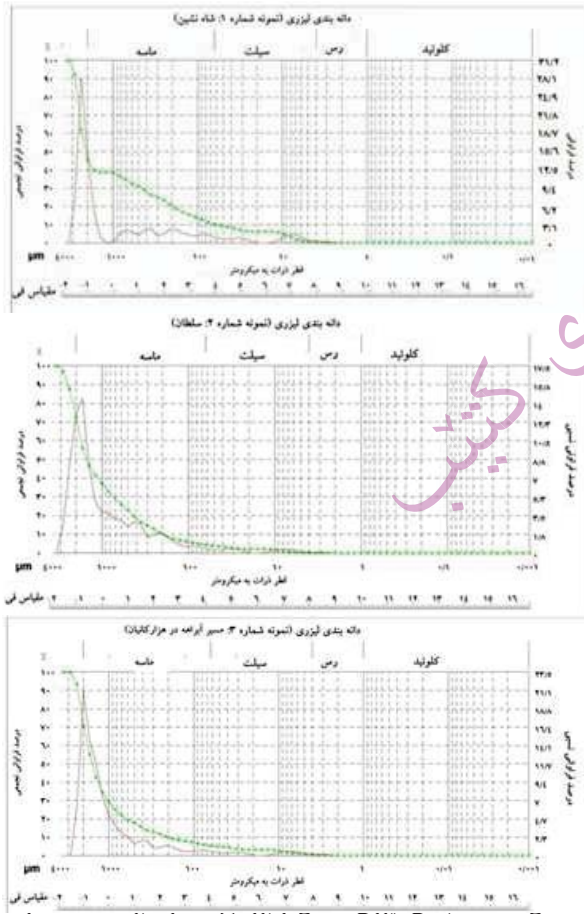
۱- مواد و روش‌ها

کوه‌های چهل چشمه و سارال از نظر موقعیت جغرافیایی در ۴۶ درجه و ۲۸ دقیقه تا ۴۶ درجه و ۵۸ دقیقه طول شرقی و ۳۵ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۳۶ درجه عرض شمالی قرار گرفته است (شکل ۱). محدوده ارتفاعی منطقه ۱۶۵۶ تا ۳۱۴۸ متر از سطح دریای آزاد می‌باشد. آب و هوای منطقه مورد مطالعه از لحاظ طبقه بندی اقلیمی کوپن شبیه اقلیم مدیترانه‌ای بوده که دارای تابستان‌های گرم و خشک و زمستان‌های سرد و مرطوب می‌باشد. میانگین بارش معادل ۴۵۰ میلی‌متر و میانگین دمای سالانه معادل ۸ درجه سانتی‌گراد می‌باشد. تحقیق مورد نظر بر اساس

مورد مطالعه معادل ۱۴۹ کیلومتر مربع بوده که ۱۱/۵ درصد از مساحت کل منطقه مورد مطالعه (۱۲۹۰ کیلومتر مربع) را تشکیل می‌دهد.

۲-۳ بررسی شواهد یخچالی و مجاور یخچالی جهت شناسایی فعالیت‌های یخچالی و مجاور یخچالی عهد کواترنری و عهد حاضر از عملیات آزمایشگاهی، بازدیدهای میدانی و تحلیل لایه‌ها و نقشه‌ها استفاده گردید.

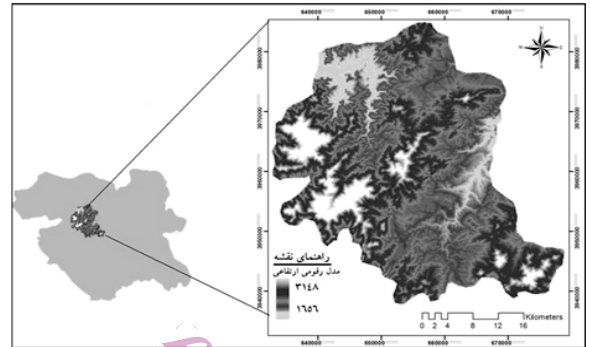
۲-۳-۱ شواهد رسوبی (عملیات آزمایشگاهی) نتایج کلی حاصل از تحلیل اندازه ذرات و مقاطع میکروسکوپی در هر سه نمونه نشان داد که تمامی رسوبات از نوع آواری با منشأ غیرآبی بوده که از تخریب سنگ‌های پیرامون حاصل شده‌اند. در بررسی منحنی‌های درصد فراوانی نسبی و تجمعی (در رسوبات با قطر کمتر از ۲ میلی متر) در روش لیزری مشخص شد که ذرات رس در تمامی نمونه‌ها بسیار ناچیز بوده و مواد کلئیدی در آن‌ها صفر می‌باشد (شکل ۴).

منطقه مورد مطالعه

نتایج تلفیقی از دانه سنجی دو روش غربالگری و لیزری در سه نمونه به تفکیک تهیه شد. در نمونه شماره ۱ (سیرک شاه نشین) ۷۷/۵ درصد وزنی از کل رسوب را گروه گراول‌ها تشکیل داده که کمترین مقدار درصد وزنی در آن نیز مربوط به گل و لای به مقدار ۵ درصد بود. از طرفی مقدار کج شدگی با توجه به مقیاس فولک (۱۹۸۱) مثبت شدید (میانگین بزرگ‌تر از میانه و میانه بزرگ‌تر از مد) و

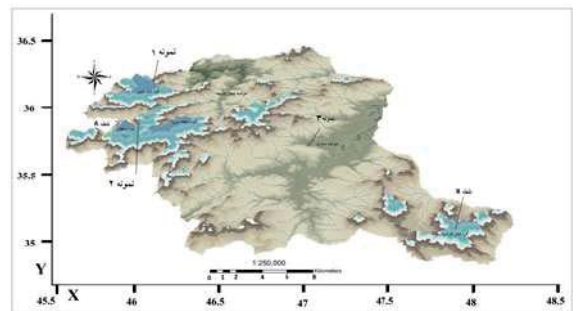
تشکیل دهنده نمونه‌های مورد بررسی در آزمایشگاه و تعیین گردشی ذرات می‌باشد. برای دانه سنجی لیزری لازم است مواد آلی رسوبات از نمونه‌ها حذف شوند که برای این کار در محیط آزمایشگاه رسوبات بعد از واکنش با آب اکسیژنه حذف گردیده و سپس نمونه‌ها بر روی صفحات داغ با ۱۰۰ درجه سانتی‌گراد قرار داده شده‌اند تا واکنش تکمیل گردد و جهت تجزیه و تحلیل آماده شوند. در نهایت در بازدیدهای میدانی و بررسی تصاویر ماهواره‌ای و مدل رقومی ارتفاعی شواهد هر یک از قلمروهای مورفودینامیک یخچالی و مجاور یخچالی شناسایی گردید.

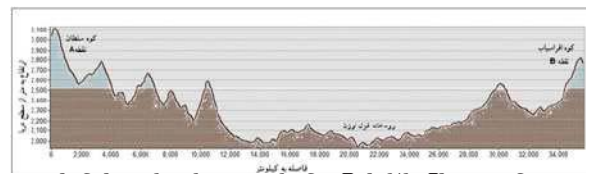
۲- یافته‌های پژوهش

۱-۳ بازسازی برف مرز کواترنری

در ۲۵ سیرک منطقه مورد مطالعه ارتفاع ۲۵۱۰ متر خطی بود که ۶۰ درصد سیرک‌ها تا آن ارتفاع پایین آمده بودند. به عبارت دیگر منحنی ۲۵۱۰ متری ارتفاعی است که بالاتر از آن یخچال‌های دائمی وجود داشته‌اند. با استفاده از روش ارتفاع کف سیرک پورتر و طبق رابطه (۱) نما برای داده‌های طبقه بندی شده منطقه مورد مطالعه معادل ۲۴۸۳ متر از سطح دریا بوده که نسبت به روش رایت ۲۷ متر پایین‌تر می‌باشد و اختلاف زیادی را نشان نمی‌دهد (شکل ۳ و ۲).

قلمرو آبی رنگ؛ روش رایت و انتهای قلمرو سفید؛ روش پورتر.

مرزهای دائمی عهد کواترنری با استفاده از روش رایت و پورتر.

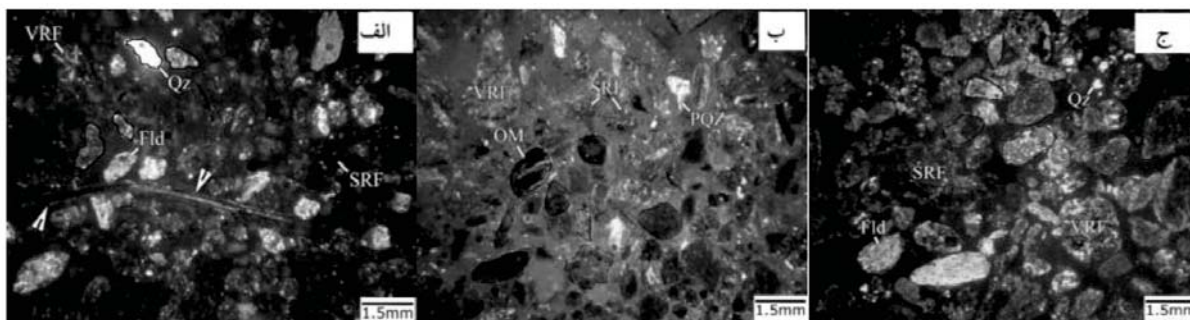
مساحت قلمرو یخچالی طبق محاسبات زمین‌آمار در منطقه

معادل ۰/۵۱۳ محاسبه گردید. به این ترتیب فراوانی ذرات ریز از ذرات درشت خیلی بیشتر بوده است. این بی‌نظمی در توزیع ذرات و درصد وزنی آن نشان دهنده محیط رسوب‌گذاری آشفته به دلیل ذوب شدن مکرر برف و شستشوی فصلی می‌باشد. مطابق مقیاس فولک انحراف معیار در مقیاس فی در نمونه شماره ۱ معادل ۲/۱۳۹ بوده که در گروه جورشدگی بسیار بد قرار می‌گیرد (جدول ۱). در نمونه شماره ۲ و ۳ نیز جورشدگی بد و کج شدگی مثبت (میانگین بزرگ‌تر از میانه و میانه بزرگ‌تر از مد) بی‌نظمی در آرایش رسوبات ریز و درشت به همراه فرایندهای مختلف رسوب‌گذاری را در مکان مورد نظر تأیید می‌کند.

جدول (۱) پارامترهای آماری تلفیقی روش غربالگری و لیزری در نمونه‌های برداشت شده

روش فولک (واحد Φ)	جورشدگی (σ)	کج شدگی (Sk)	کشیدگی (K)	توضیح
نمونه شماره ۱	۲/۱۳۹	-۰/۵۱۳	۱/۵۹	جورشدگی خیلی بد کج شدگی مثبت شدید کشیدگی خیلی زیاد
نمونه شماره ۲	۱/۸۹	-۰/۱۵۷	۰/۹۱	جورشدگی بد کج شدگی مثبت کشیدگی متوسط
نمونه شماره ۳	۱/۴۲۹	-۰/۴۲۲	۰/۹۸۶	جورشدگی بد کج شدگی مثبت شدید کشیدگی متوسط
توزیع اندازه ذرات (%)	گراول	ماسه	گل و لای	
نمونه شماره ۱	۷۷/۵	۱۷/۵	۵	
نمونه شماره ۲	۵۴/۲	۴۳/۳	۲/۵	
نمونه شماره ۳	۷۷/۵	۲۲/۵	۲	
پارامترهای آماری (واحد μm)	میانگین (\bar{X})	میانه (D_{50})	مد (Mo)	
نمونه شماره ۱	۴۹۵۴/۲	۴۰۶۳/۳	۱۷۴۱.۳۴۰۰.۹۶۰۰	چند مدی
نمونه شماره ۲	۳۸۹۶/۶	۲۳۵۷/۹	۶۲۴.۹۰۶.۱۱۹۹	چند مدی
نمونه شماره ۳	۵۲۹۰/۹	۴۸۹۸/۴	۱۱۹۹.۱۴۴۴.۱۷۴۱	چند مدی

با وجود قرار گرفتن نمونه‌ها در ارتفاعات مختلف از لحاظ توزیع اندازه ذرات بی‌نظمی وجود داشته و بیشترین درصد وزنی از ذرات را گروه گراول‌ها و ماسه‌های درشت تشکیل داده است. در روش لیزری نتایج حاصل از پتروگرافی زیر میکروسکوپ برای هر سه نمونه نشان داد که رسوبات به سبب وجود کانی‌های کوارتز، فلدسپات و خرده‌های سنگی (شامل خرده‌های ولکانیکی، دگرگونی و شیلی) از نوع آواری خشکی زاد می‌باشند. بررسی میزان گردشدگی دانه‌ها (پتی جان، ۱۹۷۳) در مقاطع میکروسکوپی نشان داد که در هر سه نمونه درجه کرویت دانه‌ها پایین می‌باشد. نکته قابل توجه وجود آثار باقیمانده از گیاهان در رسوبات بسیار ریز می‌باشد (شکل ۵-الف) که به دلیل شرایط سرد محیطی و دفن سریع، امکان اکسیدشدگی و فساد را نداشته و به خوبی در نمونه رسوب حفظ شده‌اند.

شکل (۵) مقاطع نازک رسوبات در نمونه‌های برداشت از منطقه مورد مطالعه: شکل الف؛ نمونه شماره ۱ (شاه نشین) زاویه دار بودن و کرویت ضعیف اجزای آواری شامل کوارتز (QZ)، فلدسپات (FLD)، خرده سنگ ولکانیکی (VRF) و خرده سنگ ماسه سنگی (SRF). پیکان‌ها باقیمانده گیاهی را نشان می‌دهد. شکل ب؛ نمونه شماره ۲ (سلطان) اجزای آواری با گرد شدگی نسبتاً خوب. شکل ج؛ نمونه شماره ۳ (هزارکانیان) شامل ذرات آواری با گرد شدگی خوب

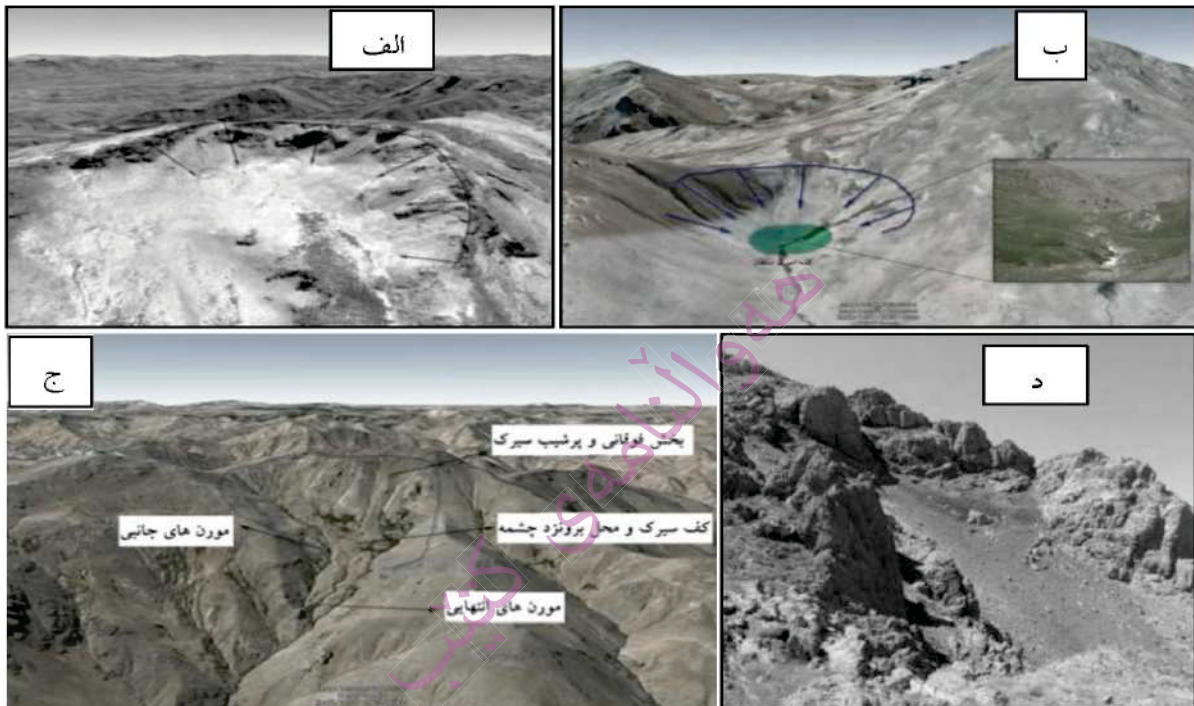
۲-۲-۳ لندفرم‌های یخچالی و مجاور یخچالی (شواهد میدانی، بررسی تصاویر ماهواره‌ای و توپوگرافی)

در آخرین دوره یخچالی بیشتر مناطق کوهستانی ایران تحت تأثیر فرایندهای یخچالی قرار داشته‌اند. شواهدی که امروزه تحت تأثیر یخچال‌های گذشته در مناطق مرتفع و کوهستانی نمود پیدا کرده بیشتر شامل لندفرم‌هایی از قبیل

سیرک‌های یخچالی، دره‌های یخچالی و یخرفت‌هایی بوده که تحت استیلای فعالیت‌های یخ و حرکت توده‌های عظیم برف بوده است. علاوه بر شواهد قلمرو یخچال شواهد زیادی نیز وجود دارد که مربوط به قلمرو مجاور یخچالی است که هم اکنون در نقاط مرتفع منطقه مورد مطالعه فعالیت دارند. لندفرم‌های مربوط به قلمرو مجاور یخچالی غالباً در اثر فرایندهای انجماد و ذوب برف و فرایندهایی از قبیل ترموکلاستی و هالوکلاستی در بخش عمده‌ای از سال به وجود می‌آیند.

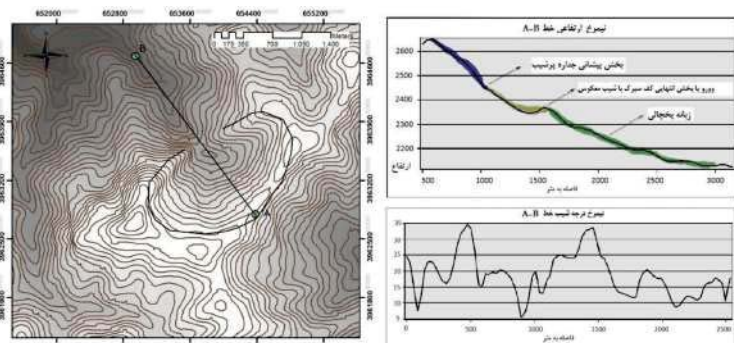
شواهد یخچالی (قلمرو گلاسیر)

در بازدیدهای میدانی، بررسی تصاویر ماهواره‌ای، الگوی فرم منحنی میزان‌ها و مدل رقومی ارتفاعی بسیاری از عوارض یخچالی از جمله سیرک‌ها به تعداد ۲۵ مورد شناسایی شدند. سیرک یخچالی شاه نشین در عصر یخچالی محل فعالیت چندین سیرک فرعی جانبی بوده است. این سیرک‌ها بعد از گذشت زمان و در اثر فرایندهای مختلف فرسایشی به صورت یک سیرک بزرگ شکل گرفته که روند نهشته‌های مورنی در آن حفظ شده‌اند. در کف برخی از سیرک‌ها نیز چشمه‌هایی وجود دارند که در سیرک بزرگ شاه نشین این چشمه تحت عنوان «کانی چاوره ش» در ارتفاع ۱۷۱۰ متری قرار گرفته است (شکل ۶؛ ج). شکل (۶؛ الف، ب و د) برخی دیگر از سیرک‌های منطقه مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

شکل (۶) سیرک‌های یخچالی. الف: سیرک مسجد میرزا از نوع سیرک درجه ۲ که کف سیرک آن به خوبی شکل نگرفته است ولی یک سیرک کاملاً مشخص می‌باشد. ب: سیرک سلطان که در آن بسیاری از ویژگی‌های یک سیرک تیپ یک را در خود حفظ کرده است. درجه شیب کف این سیرک در برخی از بخش‌های آن صفر و حتی معکوس نیز می‌باشد. ج: سیرک بزرگ شاه نشین با مورن‌های جانبی و انتهایی آن در ارتفاع ۲۷۱۰ متر (د): سیرک دامنه شمالی شاه نشین در ارتفاع ۲۷۰۰ متری با تاج پرشیب

با استفاده از مدل رقومی ارتفاعی و به کمک نیمرخ ارتفاعی نیز می‌توان سیرک‌های یخچالی را شناسایی کرد. شکل (۷) موقعیت یکی از سیرک‌های یخچالی کوه‌های مسجد میرزا را روی مدل رقومی ارتفاعی نشان داده و در نیمرخ ارتفاعی آن به خوبی بخش‌های مختلف سیرک از جمله جداره پرشیب (سفید رنگ)، بخش انحنايي و شیب معکوس کف سیرک (سیاه رنگ) مشخص شده است.

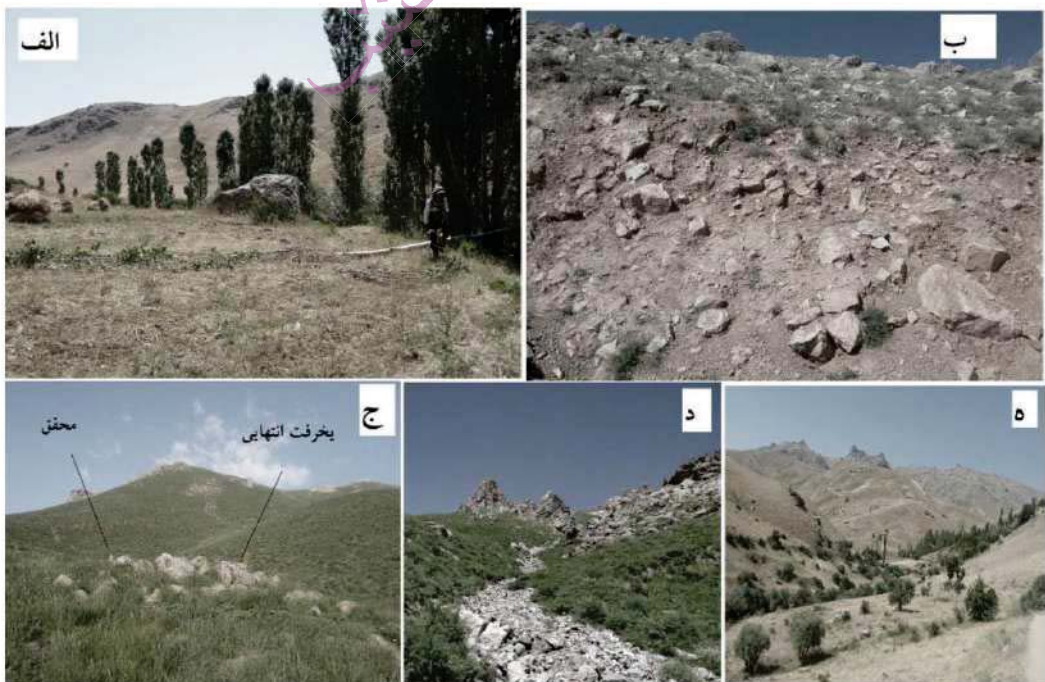
شکل (۷) موقعیت سیرک یخچالی مسجد میرزا بر روی مدل رقومی ارتفاعی، خطوط منحنی میزان و نیمرخ‌های آن

علاوه بر این موارد سیرک‌های یخچالی را می‌توان به کمک الگوی منحنی میزان نیز شناسایی کرد. طبق شکل (۷) در بخش پرتگاهی سیرک یخچالی مسجد میرزا فواصل منحنی میزان‌ها از هم بسیار کم و پرتیب بوده در حالی که در بخش کف سیرک منحنی‌های بازتر و کم شیب تری وجود دارد. یکی دیگر از شواهد توپوگرافی، نیمرخ‌های درجه شیب و ارتفاع خط A-B بوده که به خوبی در بخش کف سیرک فرورفتگی کاملاً مشخصی در آن‌ها مشاهده می‌گردد. بخش پیشانی سیرک‌های یخچالی در عصر کواترنری در مناطق کوهستانی نقطه شروع دره‌ها و زبانه‌های یخچالی است. توزیع سیرک‌های یخچالی نشان داد که قلمرو یخچالی تا ارتفاع ۲۲۸۰ متر پایین آمده است. شکل (۸؛ ب) دره یخچالی منشعب از سیرک شاه نشین را نشان می‌دهد که فعالیت رودخانه‌ای در کف دره الگوی یخچالی دره را تحت تأثیر فرسایش و برش دره قرار داده است. نامنظم بودن ذرات درشت و ریز در کنار هم و بی‌نظمی در ته نشینی رسوبات، فعالیت یخچالی گذشته را در مکان مورد نظر نشان داده و حضور یخرفت‌های دره‌ای را اثبات می‌کند. بررسی‌های میدانی یخرفت‌های دره‌ای آخرین حد گسترش یخچال‌ها را نشان می‌دهد که در منطقه مورد مطالعه تا ارتفاع ۱۸۰۰ متری

شکل (۸) الف؛ رسوبات رودخانه‌ای - یخچالی در بستر رود قزل‌اوزن در روستای هزارکانیان (ارتفاع: ۱۹۰۰ متر)؛ ب؛ دره یخچالی فرسایش یافته و برون زدگی رسوبات یخچالی گذشته در اثر فرایند رودخانه‌ای (ارتفاع ۱۸۰۰ متری)

در مناطق با ارتفاع کمتر و در شیب‌های جنوبی رسوبات کف بستر رودخانه‌ها ترکیبی از رسوبات رودخانه‌ای - یخچالی می‌باشد. شکل (۸؛ الف) بستر رود قزل‌اوزن را در ارتفاع ۱۹۰۰ متری نشان می‌دهد که بقایای رسوبات درشت یخچالی در آن مشاهده شده و تحت تأثیر فرایندهای رودخانه‌ای زوایای برخی از رسوبات نیز از بین رفته است. سنگ‌های سرگردان، مورن‌ها، پرتگاه‌های سنگی، پلکان سنگی و رود سنگ‌ها از دیگر لندفرم‌های یخچالی هستند که بقایای آن در منطقه

شکل (۹) لندفرم‌های یخچالی. الف؛ سنگ سرگردان (با ابعاد ۳*۵ متر) مستقر روی رسوبات ریزدانه در ارتفاع ۲۰۰۰ متری ج؛ تیل‌های یخچالی

در ارتفاع ۲۸۰۰ متری (ج)؛ یخرفت انتهایی در ارتفاع ۲۲۵۰ متری (د)؛ رود سنگ (ه)؛ دره یخچالی در محل پلکان‌های سنگی اغلب آبشارهایی نیز می‌شوند که در فصل سرما آبشارهای یخی را شکل می‌دهند (شکل ۱۰).

شکل (۱۰) الف): پلکان‌های سنگی در لبه پایینی سیرک مسجد میرزا (ب) پلکان سنگی و ایجاد آبشار به ارتفاع ۸ متر در لبه پایینی سیرک شاه نشین

شواهد مجاور یخچالی عهد حاضر منطقه مورد مطالعه در بخش عمده‌ای از سال تحت استیلای برف قرار داشته و فرایند ذوب برف تا اواسط تابستان نیز ادامه دارد. بیشتر لندفرم‌های ی که در گذشته در قلمرو یخچالی قرار داشته‌اند امروزه در بخش‌های مرتفع تحت قلمرو مجاور یخچالی شناخته می‌شود. به همین دلیل گاهی شواهد عهد حاضر در کنار آثار باقیمانده از عهد کواترنری مشاهده می‌گردد (شکل ۱۱).

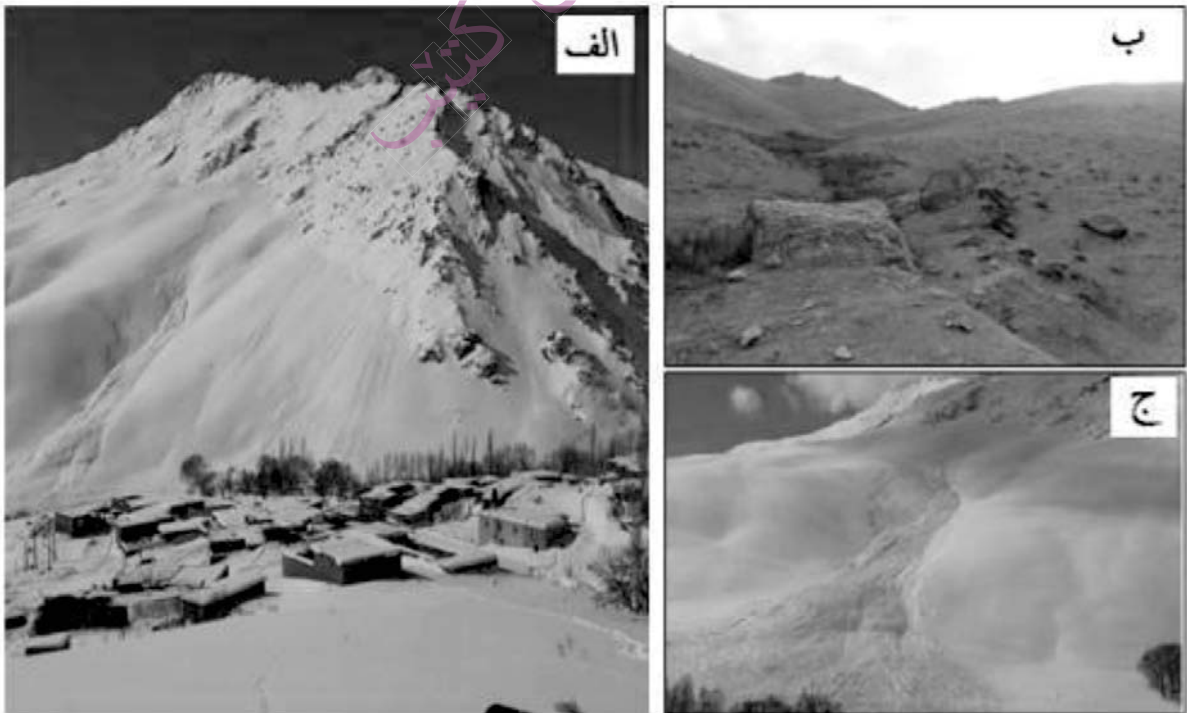
شکل (۱۱) ترکیبی از شواهد عهد حاضر (روانه‌های سولیفلوکسیونی) و کواترنری (رسوبات یخچالی) در دامنه شرقی کوه شاه نشین.

تکه‌های برفی، ترموسیرک‌ها و تونل‌های برفی از جمله شواهد پریگلاسیر بوده که در منطقه مورد مطالعه گاهی تا اواخر تابستان نیز فعالیت دارند. در زیر تکه‌های برفی و هنگام نوسانات دما و عمل انجماد و ذوب برف عمل سولیفلوکسیون انجام می‌گیرد. در واقع زبانه‌های سرسبزی که گیاهان آن به لحاظ رشد با تأخیر زمانی روبرو هستند، ویژگی متفاوتی با محیط پیرامون داشته و عرصه فعالیت همان تکه‌های برفی می‌باشند (شکل ۱۲).

شکل (۱۲) شواهد مجاور یخچالی الف): تکه برفی (۱ مرداد ۱۳۹۵ ب) ترموسیرک ج): گیلویی برف با ضخامت ۶ متر د): تونل برفی با سقف فروریخته ه): ترک سنگی ناشی از فرایند مکانیکی انجماد و ذوب یخ و): ریگولیت

بهمن‌ها و رسوبات انتهایی دالان بهممن از دیگر فرایندها و فرم‌های محیط پریگلاسیر یا مجاور یخچالی بوده که در منطقه مورد مطالعه به وفور دیده می‌شود. این فرایند بیشتر در دامنه‌های پرشیبی رخ می‌دهد که حجم زیادی از برف در اثر نیروی ثقل به پای دامنه سرازیر می‌شود (شکل ۱۳). آثار به‌جای مانده از وقوع بهممن به‌صورت نهشته‌های انتهایی در منطقه مورد مطالعه حاکی از فرایندهای مربوط به عمل ذوب برف بوده و به‌خوبی عرصه فعالیت قلمرو نیواسیون را توجیه می‌کند. در بررسی توزیع لندفرم‌ها و عرصه فعالیت مجاور یخچالی در نقاط ارتفاعی مختلف مشخص شد که مرز تحتانی قلمرو مجاور یخچالی در منطقه مورد مطالعه خط هم‌ارتفاع ۲۷۵۰ متر را دنبال می‌کند.

شکل (۱۳) الف): وقوع بهممن در بخش پرشیب کوه در روستای درویان فارس ب): نهشته‌های انتهایی حاصل از وقوع بهممن حد فاصل روستای نرگسله به دره گاوان ج): نمایی نزدیک از گذرگاه بهممن در پای کوه (تاریخ وقوع: اسفند ۱۳۹۴)

۳- بحث و نتیجه گیری

کوه‌های چهل چشمه و سارال یکی از مناطق سردسیر و برف گیر استان کردستان بوده که در عهد کواترنری عمدتاً تحت استیلای فعالیت‌های یخچالی و مجاور یخچالی بوده است. هدف تحقیق در این جا بازسازی قلمروهای مورفودینامیک کواترنری و عهد حاضر بر اساس مواریت یخچالی و فرم‌ها و فرایندهای کنونی می‌باشد. بررسی‌های میدانی و مدل‌های تجربی از یک سو و عملیات آزمایشگاهی بر روی نمونه‌ها از سوی دیگر فرایند اثبات فعالیت‌های یخچالی و مجاور یخچالی از دو بعد بزرگ مقیاس و کوچک مقیاس را در این تحقیق دنبال می‌کند. به عبارتی در کنار عملیات میدانی و تجزیه و تحلیل تصاویر و نقشه‌ها از عملیات آزمایشگاهی نیز در راستای اهداف تحقیق کمک گرفته شده است. نتایج حاصل نشان داد که در عملیات آزمایشگاهی بر روی نمونه‌های رسوب محیط رسوب‌گذاری در منطقه مطالعاتی همراه با فرایند مکرر انجماد- ذوب بوده و رژیم رسوب‌گذاری آن به صورت آشفته به همراه پدیده‌های کریوکلاستی و ترموکلاستی است. جورشدگی ضعیف ذرات، کج شدگی مثبت، زاویه دار بودن و عدم تناسب کرویت دانه‌ها، توزیع نامنظم دانه‌ها، نوسان زیاد اندازه قطر دانه‌ها این مطلب را تأیید می‌کند. حفظ بقایای گیاهی و حفظ کانی‌های فلدسپار یکی دیگر از دلایل فرسایش مکانیکی شدید و ضعیف بودن فرسایش شیمیایی در نمونه‌ها می‌باشد. فلدسپارها کانی‌هایی هستند که در اثر فرایندهای شیمیایی به کانی‌های رس تبدیل می‌شوند ولی در محیط‌های سرد به خوبی حفظ خواهند شد. نبود رسوبات ریز دانه رسی و کلوئیدی در تمامی نمونه‌ها این ادعا را اثبات می‌کند. این موارد نشان می‌دهد که محیط کنونی در بیشتر مواقع سال در معرض فرسایش مکانیکی ناشی از نوسانات دما و جریان‌های ناشی از ذوب برف و یخ بوده که در عهد کواترنری نیز با شدت بیشتر تا ارتفاعات پایین‌تر امتداد داشتند. بررسی شواهد

میدانی و تحلیل نقشه‌ها و تصاویر حضور بسیاری از لندفرم‌ها را در منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد. سیرک‌های یخچالی، دره‌های یخچالی، یخرفت‌ها، سنگ‌های سرگردان، نهشته‌های انتهایی بهممن، ترک‌های سنگی و روانه‌های سولیفلوکسیونی از جمله این لندفرم‌ها به شمار می‌رود. نتایج حاصل از بازسازی قلمروهای مورفودینامیک نشان داد که مرز برف‌های دائمی خط هم ارتفاع ۲۴۸۳ متر را دنبال می‌کند. علاوه بر این آخرین حد گسترش یخچال‌ها در دره‌های یخچالی وجود داشته که توانسته‌اند تا ارتفاع ۱۸۰۰ متر پایین بروند. در مقایسه و بررسی مطالعات مشابه در مناطق مختلف کشور به این نتیجه رسیدیم که برف مرز دائمی در کوه‌های چهل چشمه و سارال در مقایسه با بررسی‌های مشابه در کوه‌های البرز و زاگرس و همچنین کوه‌های ایران مرکزی در ارتفاع پایین‌تری قرار گرفته است. کم ارتفاع بودن برف مرزهای دائمی در تحقیقات دیگری نیز که بر روی نواحی مجاور و نزدیک به منطقه مورد مطالعه انجام گرفته بررسی شده است (یمانی، ۱۳۹۲ و رایت ۱۹۶۲). به طوری که ارتفاع پایین آمدن برف مرزها را در ارتفاعات مرزی کردستان تا ۱۸۰۰ متر معرفی کرده و یمانی نیز در مطالعه‌ای گسترده‌تر بر روی ارتفاعات مختلف کردستان خط هم ارتفاع ۲۱۳۲ متر را برای کوه‌های چهل چشمه معرفی نموده است. یکی از علت‌های تفاوت در مقادیر ارتفاعی برف مرزها در این تحقیق و پژوهش‌های سایر محققین، ویژگی‌های متفاوت مورفودینامیک منطقه مورد مطالعه و همچنین استفاده از روش‌های متفاوت تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌باشد. به طوری که در مطالعه یمانی (۱۳۹۲) بازسازی شرایط گذشته بر اساس رژیم اقلیمی و با نظر گرفتن شاخص‌های رطوبت و دما انجام گرفته است در حالی که نتایج این تحقیق بر اساس توزیع شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و مجاور یخچالی متکی بوده است.

منابع این مقاله در دفتر نشریه موجود است.

مامۆستا مهینه‌تی

له ناو دارانی کوردستان
ناوچه‌ی میژوویی دیواندهره

به‌ره‌مه‌کانی
مهینه‌تی، شاعیری هاوچه‌رخ و نووسه‌ری پێزداری پۆژان و سه‌رده‌می خۆی بوو، ئیستاش شیعره‌کانی به‌ناویانگه و به‌شیوه‌یه‌کی به‌رده‌وام لیکۆلینه‌وه‌یان له‌سه‌ر ده‌کریت. به‌ره‌مه‌کانی زیندوون و پیک دین له‌سه‌دان چامه‌ شیعی جوان و سه‌رنج‌پاکیش که به‌ زمانی کوردی پیشکەشی کورده‌واری کردووه. جگه له شیعر، چه‌ندین په‌خشانی نووسیوه و هه‌ندیک له شیعی شاعیرانی فارسی به‌ زمانی کوردی وه‌رگێراوه. شیعره‌کانی ئهم نووسه‌ره له کتیبی "دیوانی مهینه‌تی"؛ کۆکرانه‌توه و چاپ کراوه. ئهم کتیبه له چوار به‌ش پیکه‌هاتوه که بریتین له ۱- به‌شی ئایینی و کۆمه‌لایه‌تی ۲- به‌شی سروشتی و نه‌ته‌وايه‌تی ۳- به‌شی ده‌مه‌ته‌قئ ۴- به‌شی وه‌رگێران، فارسی و په‌خشان.

کۆتایي ژيان

مامۆستا موحه‌مه‌دحه‌سه‌ن په‌زایي، ناسراو به مهینه‌تی ژۆریه‌ی ته‌مه‌نی شاعیری له پۆژه‌لادا به‌ گه‌ران له نێوان نارچه‌کانی دا بۆ شیعرخویندنه‌وه و به‌ به‌شداری کردن له کۆره‌کان بۆ تیگه‌یشتن له چاندي خه‌لکانی تر به‌سه‌ر ده‌برد و له‌گه‌ڵ ژۆریه‌ی شاعیرانی کوردستان په‌یوه‌ندی و دانیشتی هه‌بووه. خوالی‌خۆشبوو مامۆستا مهینه‌تی له سالی ۱۳۸۷دا له شاری سنه‌ مال‌ئاوایی له ژیان کرد و ئیستاش گلکۆکه‌ی له‌وییه ..

مامۆستا موحه‌مه‌دحه‌سه‌ن په‌زایي (مهینه‌تی) له سالی ۱۳۰۴ی هه‌تاوی دا له‌دایکه‌بووه و ئاوايي زاخه‌ی خواروو، سه‌ر به ناوچه‌ی میژوویی دیواندهره ژيانی به‌سه‌ر بردووه .

مهینه‌تی له مندالییه‌وه، له ته‌مه‌نی پینج یان شه‌ش سالی دا هه‌ر له زاخه له‌ژێر چاودێری مامۆستاکانی ده‌ورووبه‌ری ده‌ستی به‌ خویندنی کتیبی قورئان و ئه‌لفوبئ زمان کرد؛ هه‌روه‌ها له سهرده‌مه‌دا قوتابیان کتیبه‌کانی گولستان و بووستانی سه‌عیدیان له‌گه‌ڵ قورئان و ده‌خویندنه‌وه . مه‌لا مهینه‌تی پاش چه‌ند مانگ خویندن و نووسینی ته‌واو کرد و له ته‌مه‌نی لاوی دا ده‌ستی به‌ هۆنینه‌وه کرد و یه‌که‌م هه‌لبه‌سته‌کانی خۆی نووسیوه، و دواتر (به‌هۆی بارودۆخی ناله‌باری ژيانی) ناسناوی شیعی "مهینه‌تی" ی بۆ خۆی داناوه:

له پۆژی "الست" من به‌شه‌ کالام
هه‌ر "ح" و "م" بوو، بریاوه‌ بالام
"ح" میمی جئ هیشت چوو له‌ی "ف" و "ت"
به‌و ناوه‌ دوریا و پۆشیا وه‌ بالام ..
وادیاره بنچینه و پایه‌ی خویندن و بییری، قورئان بووه و له ژۆریه‌ی هه‌لبه‌سته‌کانی دا ئاماژه‌ی پئ کردووه:
"ده‌بئ ببه‌خشن زانین نوقسانه
پایه‌ی خویندنم ته‌نیا قورئانه"
دیسان بۆ وێنه، له شیعی "شه‌وی میعراج":
به‌ناو خوايیک هه‌ر خۆی خۆدایه
هه‌موومان ئه‌ومان پشت و په‌نابه
به‌ناو خوايیک وا لایه‌نامه
دریژه‌ده‌ری نووری ئیسلامه ..

له سالی ۱۳۲۷دا له‌گه‌ڵ خاتوو به‌دیعه، هاوسه‌رگه‌ری کرد و بوو به‌ خاوه‌نی سئ کچ و دوو کوپ. مهینه‌تی، هاوسه‌ره‌که‌ی ژۆری خۆش ده‌ویست و ژيانیان پێ بوو له شایي و چوووه قولایی خۆشه‌ویستییه‌که‌وه که بانگه‌شه‌ی بۆ باوه‌ر و ئیمان به‌هێز ده‌کرد، و له شیعره‌کانی دا، ئهم بانگه‌شه‌یه‌ په‌نگی داوه‌ته‌وه . به‌لام دواي ماوه‌یه‌کی که‌م دووان له‌ کچه‌کانی و هه‌ر دوو کوپه‌که‌ی مردن و هاوسه‌ره‌که‌شی پاش سالییک له مه‌رگی منداله‌کانی مال‌ئاوایی له ژیان کرد.

ئهو کاره‌ساته‌ دل‌ته‌زینانه‌ پۆلیکی ئیجگار گه‌وره‌ی له ژیان و په‌وتی شیعر و کار و به‌ره‌مه‌ی مهینه‌تی بووه و برینی قولیان له‌ ده‌روونی دا به‌جئ هیشت. کاریگه‌ری ئهم کاره‌ساتانه له هه‌ندیک له شیعره‌کانی په‌نگی دایه‌وه که لی‌ره‌دا وێنه‌یه‌کی ده‌بینین:

ئهرئ ناله‌ی من، ئهرئ ناله‌ی من
ئهرئ هه‌ی دل‌ه‌ی پێ له ناله‌ی من
ئهرئ په‌شیوی سیاتاله‌ی من
فه‌له‌ک ناسره‌ویت شه‌و له ناله‌ی من ..

ئومید تورکه (ریژهو)

مائیت (جدول)

ته‌شکه‌وتیتیکی میژوویی له شاری دیوانده‌ره	ره‌چه‌له‌ک، ره‌گه‌ز تۆوی گیای نوو‌سه‌نه‌که	شاری میرشه‌ره‌فخانی میژوونوووس	ژ، چه پاشگری کاری راپردوو یۆ کەسی سێهەم	هه‌لەدان، گه‌شه‌کردن کێهه‌؟	رێه‌ر نه‌خۆشیه‌کی زیه‌کاوویه
		دلۆپه ترۆپکی دار و گول			
			به‌سته‌نی، ئایس کریم ته‌خته‌به‌رد، تیشه‌شاخ		پادشای میچکه هه‌له‌په‌ر کێ، خوبادان
			بکه‌ری تالیسان درک، چقل		
		ئامرازی دار کون کردن ته‌ندامی دواوه‌ی تازیلان			نادیار، بزر ولامی ته‌ریتی
		به‌ره‌هه‌می تاو و سابوون ره‌نگی سه‌وز	گه‌رای ته‌سه‌پ پێوه‌نووسان، چه‌سپان	گالته، شوخی	
	قه‌راغ، که‌ناره		په‌لکی دوسمال، پۆه‌ی دار شتل	دانار، له‌ندوو پیشک، مساسک	کونکه‌ر
			دەنگی ماندوویی پیشکەوتنی ئایوووری		
	خرایی بن پیتست ئیمزا				مۆلگه‌ی سبا پادشای ئێرینه
چه‌نگه‌ی چینی میوه		تاسه			
		پێچوو مه‌، گه‌وره‌تر له‌ به‌رخ هێلکه		ته‌رایی، شه بآنده، مه‌ل	
		ئیش و بازار			پیلادی تازله‌به‌رزکان پاشه‌وارکی میژوویی له‌ لاجانی پیرانشار

چلچەمە جیگای کۆری دڵ مەستان
نازناوہ بہ بووک کێوان کوردستان
رینگاکە ی هەوراز گشت بەرداوبەردە
کانیاو سەر رینگای وەک سەھۆل سەردە
هەر هاژە ی ئاوە لەم دۆل بۆ ئەو دۆل
بولبول ئەخوینن لە هەورازی چۆل
قاسپە ی خاسە کەو لەسەر شاخەکان
دەنگ ئەداتەوہ لە دڵ باخەکان
قارچک و کاشمە و کۆل و کنیوال
چاوشارەکی ئەکەن لەم یال بۆ ئەو یال
گەر خودا بیدا دڵ بی غەل و غەش
دانیشی لەسەر ئاو کانی چاوپرەش
ئاو کانی چاوپرەش دەرمانی لەشە
پیری سەد سالا دینیتە نەشە
ئاوەکە ی زولال وەک چاوی قرژانگ
بست، پاراو ئەکا یەکسەر بە شەش دانگ
هەر کەس هیوا یە خەمی نەمیین
کێوان چلچەمە وە چاوی بوینن..

Ew mîlet
ku **dîroka**
xwe nîzan
bin, Neçarin
dimînin dîsa
wê dubare
kin

Nivîsarên bi Kurdî:

Dr. Farûq Sefîzadê, Dr. Hebîbûallah Salîmî, Dr. Haşîm Husêynî, Dr. Emced Melekî, Dr. Îrec Cebarî, Sabîr Jakaw, Enver Merîfet, Îran Mêhdîxanî, Qasîm Tabak, Sîdîq Rûstemî, Hîmen Ebdullahpûr, Bîhzad Nêmetî, Bêhzad Muhemmedî, Umîd Turke, Eşêred Qurbanî, Zahêd Rêzaf.